

471847

EMANUEL VASILIU

**SCRIEREA LIMBII ROMÂNE
ÎN RAPORT CU FONETICA
ȘI FONOLOGIA**

**Editura Universității din București
1999**

BIBLIOTECA CENTRALA
UNIVERSITARA
București

Cota III 471 847
e 199905388
Inventar

EMANUEL VASILIU

SCRIEREA LIMBII ROMÂNE
ÎN RAPORT CU FONETICA
ȘI FONOLOGIA

Acad. prof. EMANUEL VASILIU

**SCRIEREA LIMBII ROMÂNE
ÎN RAPORT CU FONETICA
ȘI FONOLOGIA**

Curs anul I

**EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
1999**

COTĂ III 471 847

649/99

Referenți științifici: Conf. dr. GRIGORE BRÂNCUȘI
Conf. dr. VALERIA GUȚU-ROMALO

B.C.U. București

C199905388

© Editura Universității din București

Șos. Panduri, 90-92, București - 76235; Telefon/Fax 410.23.84

Culegerca și paginația lucrării s-a efectuat la

S.C. CADMAN SRL, Str. Sibiu nr. 17, bl. Z5, ap. 3, parter, București

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

VASILIU, EMANUEL

Scrierea limbii române în raport cu fonetica și fonologia /

Emanuel Vasiliu

Editura Universității din București, 1999

108 p.; 23 cm.

Bibliogr.

ISBN 973-575-372-3

811.135.1(075.8)

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://unibuc.ro>

S U M A R

I.	Considerații introductive	9
II.	Sisteme de scriere	17
III.	Sisteme artificiale de scriere fonetică	23
IV.	Sunetele limbii române	31
V.	Sunete și litere	41
VI.	Secvențe de sunete și secvențe de litere	53
VII.	Conceptul de „scriere fonetică”	63
VIII.	Caracterul fonetic al scrierii românești	71
IX.	Sistemul fonologic al limbii române	79
X.	Conceptul de „scriere fonologică”	87
XI.	Caracterul fonologic al scrierii românești	93
XII.	Privire recapitulativă	103
	Lista abrevierilor	107

PREFAȚĂ

Cursul de față acoperă numai *o parte* din materia prevăzută de programa pentru primul semestru al anului I, specialitatea „limba română contemporană”, anume relația dintre scriere, pe de o parte, și fonetică și fonologie, pe de altă parte. Materia acestui curs a constituit tema generală a prelegerilor ținute de noi în primul semestru al anului universitar 1975–76; modul de prezentare urmează, în linii mari, modul de prezentare pe care l-am folosit în expunerea orală, evident, cu modificările impuse de exigențele redactării.

Aspectele pe care le avem în vedere aici nu sunt tratate în manualul **L(imba) R(omână) C(ontemporană)** (vezi mai jos, lista de abrevieri), fapt care justifică prezența acestui curs alături de manualul menționat.

Pe de altă parte, considerăm că însuși modul de abordare a problemei și rezultatele obținute constituie o justificare în plus a publicării acestui curs. Ceea ce am urmărit a fost examinarea raportului scriere-fonetică, scriere-fonologie dintr-un punct de vedere care, după știința noastră, nu a fost adoptat până acum în lucrările consacrate studiului acestor aspecte. Este vorba de tratarea sistemului de *scriere* ca *sistem de semne* și de degajarea unui număr de consecințe mai importante ale acestui mod de abordare. Este vorba:

- a. de posibilitatea de a *relativiza* conceptele tradiționale de „scriere fonetică” și „scriere fonologică”, deci de posibilitatea de a caracteriza un sistem de scriere ca fiind „*mai fonetic*” sau „*mai puțin fonetic*”, „*mai fonologic*” sau „*mai puțin fonologic*” (evident în raport cu altul, sau cu un sistem ideal luat ca punct de referință);
- b. de posibilitatea de a *măsura* gradul în care un sistem de scriere este fonetic și/sau fonologic (cf. capitolele VII, VIII);
- c. de clarificarea și de precizarea unor concepte de bază foarte uzuale dar, în același timp, la o analiză exigentă, destul de confuze, cum ar fi acela de „scriere fonologică” sau „scriere fonetică”, sau a unor relații de bază cum ar fi aceea dintre semnele alfabetului fonetic și sunetele reale, dintre literele scrierilor naturale și sunete, dintre clasele de sunete (sunete tip) corespunzătoare literelor din alfabetele naturale și foneme (cf. în special cap. X) etc.

Capitolele IV și IX conțin o descriere sumară a sistemului fonetic și, respectiv, fonologic al limbii române. În situația noastră, aceste

capitole nu au decât rolul de a *actualiza și sistematiza* o serie de cunoștințe de fonetică și fonologie română necesare pentru înțelegerea exactă a discuției problemelor specifice acestui curs. Aceste capitole nu trebuie privite deci ca o modalitate de „acces” la fonetică și, respectiv, fonologie, ci ca o simplă *recapitulare* a unor cunoștințe pe care cititorul le deține din manualele și studiile de specialitate.

* * *

Este pentru noi o plăcută obligație de a exprima aici sincerele noastre mulțumiri colegilor de catedră care au binevoit să citească textul dactilografiat al acestui curs și să ne facă cunoscute prețioasele lor observații: conf. dr. Gr. Brâncuș, conf. dr. Valeria Guju Romalo, lector dr. Gabriela Pană-Dindelegan; mulțumim, de asemenea, tuturor colegilor de catedră care au participat la discutarea acestui curs, precum și conducerii catedrei de limbă română contemporană și a facultății, care ne-au creat condițiile necesare pentru redactarea acestuia.

București, 6 mai 1977

E.V.

Lucrarea de față nu este decât reproducerea cu mici modificări a primei ediții, aceea apărută în 1979. O modificare importantă constă în introducerea în text a ortografiei actualmente în vigoare.

Ianuarie, 1999

E.V.

I. CONSIDERAȚII INTRODUCȚIVE

1. Ortografia ca disciplină prescriptivă

Ortografia este disciplina care stabilește *normele scrierii corecte*. După cum se observă, ortografia este o disciplină cu caracter predominant prescriptiv.

Când spunem că ortografia are caracter predominant prescriptiv avem în vedere următoarele:

- a. Spre deosebire de alte discipline care au ca obiect limba sub diversele ei aspecte, ortografia nu are în vedere scrierea „în general” sau, mai exact, orice fel de scriere, ci numai scrierea *corectă*.

De exemplu, gramatica, atunci când nu are caracter (exclusiv) normativ, descrie aspectul gramatical (adică morfologic și sintactic) al *uzului lingvistic* (dintr-o comunitate), făcând cel mult specificarea că unele forme sau construcții sunt „acceptate” de limba literară și altele nu. De exemplu, o gramatică descriptivă este obligată să menționeze atât construcția *îi spun mamei*, cât și construcția *îi spun lui mama*; atât forma *ei venise*, cât și forma *ei veniseră*. În momentul în care își propune nu numai să descrie structura limbii, ci și să prescrie norme ale uzului, aceeași gramatică trebuie să însoțească descrierea faptelor mai sus citate de specificarea că o construcție ca *îi spun lui mama* nu este literară, sau „nu este acceptată” de limba literară și că, prin urmare, apare numai în vorbirea familiară și „neîngrijită” sau că o formă ca *ei venise* „este ieșită din uzul obișnuit” al limbii literare, având, prin urmare, un caracter „arhaic”.

Spre deosebire de formulările (chiar cu caracter normativ) ale gramaticii descriptive, care menționează diverse uzaje și îl recomandă pe cel literar, formulările ortografiei sunt categorice: alt uzaj scris decât cel conform cu regula ortografică este fără drept de existență. Un exemplu: „Se scrie și se pronunță *ea*, nu *ia*, după *ch*, *gh*, când există forme alternante cu *e*: *blochează blochez*, *cheag încheaga*, *cheamă chem*, *tinchea tinchele*; *gheată ghetete*, *gheată gheturi*, *îngheată îngheța*, *veghează veghez* (nu *chiag*, *chiamă* etc.)” (IOOP, p. 9, § 38).

Caracterul categoric al normelor ortografice derivă din caracterul exclusiv prescriptiv al acestei discipline: o anumită formă scrisă este sau nu este conformă cu norma ortografică, iar această conformitate cu norma nu admite gradații. Mai mult, o formă scrisă are „drept la existență” numai atâta timp cât este conformă cu norma ortografică; o formă scrisă neconformă cu norma ortografică nu are o rațiune de existență independentă. Din acest punct de vedere trebuie făcută distincția între *faptele de scriere* și *faptele de limbă nescrisă*: *faptele de limbă* (nescrisă)

nu-și au justificarea exclusiv în conformitatea lor cu norma literară (recomandată de gramaticile normative); ele pot fi neconforme cu norma literară, dar conforme cu altă normă (norma unui anumit dialect, norma vorbirii familiare, o normă mai veche, înlocuită cu alta etc.). Așa se explică faptul că din punctul de vedere al gramaticii, formele și construcțiile neconforme cu norma literară *există*, iar existența lor este *paralelă* cu formele și construcțiile conforme cu norma literară.

b. Spre deosebire de alte discipline lingvistice, ortografia are un caracter special.

Regulile în conformitate cu care se obțin formele flexionare ale cuvintelor sau formele derivatele sau diversele construcții (sintactice) au un caracter inductiv, „a posteriori”: cercetătorul examinează uzul lingvistic și, pe baza observației formelor și construcțiilor individuale, stabilește ceea ce numim „regulă gramaticală”. Deci regula stabilită de gramatic este rezultatul unei generalizări inductive; regula *nu preexistă* uzului lingvistic. Mai mult: chiar atunci când gramaticul are intenții normative, procedura sa rămâne inductivă; el examinează felul în care se vorbește într-o colectivitate, constată că există mai multe uzuri lingvistice, face inducțiile necesare, ajunge la *reguli gramaticale specifice diverselor uzuri înregistrate* și, în sfârșit, recomandă acele reguli care caracterizează unul dintre aceste uzuri (care, de obicei, este unul „literar”).

În cazul ortografiei, raportul este invers: regulile preexistă uzului scris; altfel spus, oamenii folosesc un sistem de scriere numai în măsura în care există reguli de scriere, iar regula nu este rezultatul unui proces inductiv care începe cu observațiile asupra uzului scris al limbii. Se poate spune că, într-un anumit sens, ansamblul de reguli *crează* sau reprezintă *condiția liminară a existenței* oricărui sistem de scriere.

Privind lucrurile din alt punct de vedere, se poate spune că ceea ce deosebește disciplina pe care o numim ortografie de celelalte discipline lingvistice este următorul fapt: discipline ca gramatica, lexicologia etc. au ca obiect „explicitarea” regulilor *existente în mod implicit* în fenomenul de limbă; ortografia operează cu *reguli* pe care le stabilește prin *convenție explicită*.

Tocmai faptul că scrierea corectă există numai în măsura în care este prescrisă prin convenție este o explicație a caracterului categoric al normelor ortografice, menționat sub a): atâta timp cât uzul scris corect există numai în măsura în care este conform cu norma ortografică, ortografia nu poate descrie nici un alt uz al scrierii decât cel conform cu propriile ei norme.

2. Ortografia și studiul scrierii. Studiul aspectului scris al unei limbi nu este același lucru cu stabilirea normelor de scriere (corectă);

sau, în alți termeni, cunoașterea normelor de scriere corectă nu reprezintă întreaga informație pe care o putem deține cu privire la aspectul scris al unei limbi.

Această afirmație se bazează pe două considerente principale:

a. Uzul concret al scrierii nu se identifică în mod necesar cu norma ortografică. Această discordanță dintre uz și normă are mai multe cauze, dintre care putem cita câteva:

- i. Nu toți cei care scriu sunt cunoscători perfecți ai regulilor ortografice. De aici, acele non-conformități dintre scriere și normă, numite „greșeli de ortografie”. Dacă cineva nu cunoaște regula citată mai sus din IOOP, va putea scrie eventual *chiamă*, *ghiață* sau *chear* (contrar regulii de la § 38, p. 9, care spune că după *ch*, *gh*, se scrie *ia* (nu *ea*) în cuvintele în care *ia* nu alternează cu *e*).
- ii. Incompleta formulare a unor reguli. De exemplu poate servi în acest sens regula din IOOP § 11 (p. 6): „În neologisme, *e* inițial se scrie și se pronunță *e*, nu *ie*: *ecran*, *ecuator*, *epocă*, *eră*, *eroism*, *evident*, *examen*, *explozie* (nu *iecran*, *iecuator* etc.)”.

Spunem că o regulă de acest fel este incompletă, întrucât face apel la conceptul de „neologism”: putem scrie corect cuvintele care încep cu *e* dacă știm exact ce este un neologism, adică dacă dispunem de un procedeu care să ne permită să decidem pentru orice cuvânt al limbii române dacă este neologism sau nu. Cum un astfel de procedeu nu există, înseamnă că scrierea corectă a cuvintelor din această categorie depinde de intuiția lingvistică a celui care scrie; dacă această intuiție este exactă, adică dacă orice cuvânt „intuit” ca neologism este într-adevăr neologism, atunci scrierea cuvântului va fi corectă, dacă nu, va fi incorectă.

Trebuie menționat, în această ordine de idei, că încadrarea unui cuvânt în clasa neologismelor sau în clasa cuvintelor ne-neologice (vechi) este o operație care presupune o pregătire de *specialitate*, pregătire pe care nu o are oricine scrie românește.

Orice sistem de scriere nu este altceva decât o modalitate de reprezentare cu ajutorul semnelor grafice a secvențelor de sunete care intră în constituția diverselor unități ale limbii vorbite (cuvinte, propoziții, fraze etc.).

Raportul dintre un anumit semn grafic și sunetul (sau sunetele) pe care îl (le) reprezintă apare în mod necesar în regulile (normative) ale ortografiei întrucât corespondența semn grafic/sunet(e) este unul dintre elementele esențiale care trebuie prescrise, în vederea înțelegerii dintre oameni prin scris. Dacă raportul semn grafic/sunet(e) nu ar fi riguros

normat și ar fi deci la libera alegere a celui care scrie, înțelegerea prin scris ar deveni imposibilă. Dacă, de exemplu, aș avea libertatea să reprezint oricum sunetele limbii române și aș folosi semnul < pentru sunetul f și semnul Π pentru sunetul i, atunci nimeni nu ar putea înțelege că '< Π' este o reprezentare în scris a ceea ce în românește se pronunță *fi*.

Relația semn grafic/sunet(e) se exprimă de obicei prin reguli de forma: „Se scrie și se *pronunță* a (sublinierea mea, E.V.), nu ea după literele ș și j în rădăcina cuvântului: *ș*a, *ș*ade...” (IOOP, p. 4 § 2).

Cu toate că ortografia „prescrie” toate valorile semnelor grafice, această disciplină nu este obligată și nu poate să descrie toată complexitatea raporturilor semn grafic/sunet(e). De exemplu, una dintre problemele esențiale ale acestui raport este următoarea: sunt regulile unei ortografii date în așa fel încât să permită în *orice* situație stabilirea *univocă* a corespondentului sonor al unui semn (sau al unui grup de semne) grafic(e)? Un exemplu concret: este ortografia românească de așa natură încât să ne permită să spunem dacă secvența de litere *ea* corespunde diftongului *ea* sau secvenței de vocale *e* și *a* (astfel spus, dacă un cuvânt ca *real* este un cuvânt monosilabic sau disilabic)? Răspunsul este, după cum vom vedea, negativ. Spunem, de aceea, că sistemul ortografic românesc se caracterizează printr-un anumit grad de *ambiguitate*. Dar această caracterizare depășește limitele unui cod de norme ortografice, întrucât este o afirmație despre acest cod și nu o afirmație făcută în interiorul acestui cod. Cu alte cuvinte, o astfel de caracterizare, dacă ar figura în interiorul unui sistem ortografic, ar însemna că un sistem ortografic se ocupă nu numai de regulile de scriere, ci și de propria sa structură, ceea ce implică o contradicție între felul în care este definită ortografia și ceea ce *esie* ortografia.

Trebuie să spunem deci că, pentru a caracteriza cât mai complet un sistem de scriere este necesar să depășim ortografia propriu-zisă și să trecem la caracterizarea raportului dintre ceea ce *stipulează* ortografia și uzajul scris al unei limbi (independent de gradul său de corectitudine). În acest sens, studiul sistemului de scriere al unei limbi implică cercetarea, în același timp, a ortografiei și a uzului concret al scrierii. În aceste condiții, ortografia devine o parte din obiectul de studiu al disciplinei care studiază scrierea unei limbi; cealaltă parte a obiectului este constituită de *uzul scrierii*.

3. Punctul de vedere semiotic în studiul scrierii. În paragraful precedent am folosit termenul de „semn grafic”. Pentru a putea formula cu claritate problemele care ne interesează în legătură cu scrierea, este necesar să clarificăm, pe de o parte, însăși noțiunea de „semn” și, pe de altă parte, folosirea termenului de „semn” în legătură cu scrierea.

Putem lua cunoștință de un obiect, un fapt, o stare sau un eveniment din lumea înconjurătoare fie prin perceperea mai mult sau mai puțin *directă* a obiectului, a faptului, a stării sau a evenimentului respectiv, fie *indirect*, prin perceperea unui obiect, care, în mod constant, „stă în locul” obiectului, faptului, stării sau evenimentului respectiv. Câteva exemple:

- 1°. Dacă merg pe o șosea, pot să iau în mod direct cunoștință de faptul că, la un moment dat, șoseaua execută o curbă spre dreapta; pot însă să iau cunoștință de același lucru, în mod indirect, dacă văd pe marginea șoselei un panou în formă de triunghi, iar în interiorul triunghiului este desenată o săgeată orientată cu vârful în sus și curbată spre dreapta:
- 2°. Dacă merg pe un drum public, pot să iau cunoștință în mod direct de faptul că, într-un anumit punct, drumul trece prin fața unui spital; pot să iau cunoștință de același lucru în mod indirect, observând un panou de formă pătrată, de culoare albastră și care conține în mijloc litera *h*, desenată cu alb:
- 3°. Pot să iau în mod direct cunoștință de dispoziția străzilor unui oraș și de localizarea clădirilor mai importante din acel oraș în mod direct, observând străzile și clădirile, după cum pot lua cunoștință de același lucru, examinând un *plan al orașului* respectiv.
- 4°. Pot să iau în mod direct cunoștință de faptul că, dintr-un grup de indivizi, un anume individ, *x*, reprezintă persoana care se bucură de o poziție privilegiată într-un anume sens (mai mare în vârstă, sau ocupând o poziție superioară în ierarhia socială etc.); pot însă constata același lucru, în mod indirect, dacă observ că, la intrarea într-o încăpere, individul *x* este invitat *să intre primul*.

În toate exemplele, anumite obiecte, în speță 1^oa *triunghiul cu săgeată curbată*, 2^oa *pătratul albastru cu litera H în mijloc*, 3^oa *planul orașului*, 4^oa *actul de a intra primul*, sunt „obiecte” (în sens foarte larg) care nu prezintă importanță prin ele însele sau, mai exact, nu ne dau o informație cu privire la ele însele, ci cu privire *la altceva*, diferit de ele, situat în afara lor și anume: 1^ob existența unei curbe la dreapta, 2^ob existența unui spital pe marginea unui drum, 3^ob dispoziția străzilor și localizarea clădirilor unui oraș, 4^ob poziția privilegiată a unui individ într-un grup.

„Obiectele” pe care convențional le-am notat cu 1^oa–4^oa „stau în locul” obiectelor pe care le-am notat cu 1^ob–4^ob în sensul că, deși distincte de obiectele 1^ob–4^ob, ne dau totuși exact aceeași informație despre 1^ob–4^ob ca și 1^oa–4^oa înseși.

Este evident că obiectele 1^oa–4^oa pot furniza și furnizează o informație identică cu aceea furnizată de înseși obiectele 1^ob–4^ob în măsura și numai măsura în care:

- i. există o convenție care leagă obiectele fiecărei perechi ($1^{\circ}a$ cu $1^{\circ}b$, $2^{\circ}a$ cu $2^{\circ}b$ etc.) și stipulează faptul că obiectele $1^{\circ}a-4^{\circ}a$ „stau în locul” sau trebuie „luate în locul” obiectelor $1^{\circ}b-4^{\circ}b$;
- ii. convenția aceasta este stabilă;
- iii. convenția este cunoscută.

Pe baza celor discutate, putem schița o definiție aproximativă a conceptului de semn, după cum urmează:

Un semn este un obiect, A, de natură nespecificată, care, pe baza unei convenții stabile și cunoscute, furnizează o informație identică cu aceea furnizată de un obiect, B, de natură nespecificată.

Se poate spune că un semn „stă în locul” obiectului pe care îl specifică, fiind deci un *aliquid pro aliquo*. În exemplele $1^{\circ}-4^{\circ}$, „obiectele” $1^{\circ}a-4^{\circ}a$ sunt semne ale obiectelor $1^{\circ}b-4^{\circ}b$, respectiv.

O clasă de obiecte, *S*, împreună cu convențiile explicite, *C*, care fac ca obiectele din *S* să furnizeze informații identice cu acelea furnizate de o clasă de obiecte, *O*, cu care obiectele din *S* se află în relație, reprezintă un *sistem de semne*. „Codul rutier” sau ansamblul de reguli de comportament social care exprimă deferența față de un individ al unui grup social pot folosi ca exemplificări pentru conceptul de „sistem de semne”. Este firesc să considerăm, pe baza celor arătate, că diversele limbi naturale (ca: româna, franceza, rusa etc.) sunt tot sisteme de semne. Pentru a motiva această afirmație, este suficient să ne gândim că, de exemplu, în limba română, secvența de sunete *m, a, s, ă* „stă în locul” obiectului (sau clasei de obiecte) cu anumite proprietăți pe care îl cunoaștem; să ne gândim la faptul că, pentru a spune ceva despre obiectul „masă”, sau a înțelege ce ni se spune despre acest obiect, nu e nevoie să-l aducem în fața noastră și să-l arătăm, ci este suficient să pronunțăm sau să auzim secvența de sunete *m, a, s, ă*.

Disciplina care are ca obiect studiul diverselor sisteme de semne se numește *semiotică*.

În ce privește structura semnului, câteva precizări terminologice sunt necesare:

Obiectul cu care un semn dat este pus în relație (printr-o convenție stabilă și cunoscută) se numește *denotat(um)*; raportul dintre semn și denotatul său se numește *denotație* (în exemplele $1^{\circ}-4^{\circ}$, „obiectele” $1^{\circ}b-4^{\circ}b$ erau *denotatele* semnelor $1^{\circ}a-4^{\circ}a$ respectiv).

Convenția explicită pe baza căreia unui anumit semn, *A*, i se asociază un anumit denotat, *B*, poartă numele de *regulă de denotație*. O regulă de denotație arată că semnul *A* se poate aplica unui obiect oarecare, *B*, atunci și numai atunci când *B* se caracterizează printr-un număr de proprietăți: aceste proprietăți pot fi formulate fie analitic, adică prin enumerare, fie sintetic, prin folosirea unui termen despre care se presupune că subsumează toate aceste proprietăți. Astfel, proprietățile pe care trebuie să

le aibă un obiect pentru a fi denotat al semnului *elev* pot fi formulate fie analitic, „tânăr(ă) care învață într-o școală sau care este instruit(ă) de cineva” (DLRM, s.v.), fie sintetic printr-un termen (sinonim) care se presupune că include exact aceleași caracteristici stipulate prin definiția analitică: „școlar” (DLRM, s.v. *elev*). Acest ansamblu de proprietăți exprimate fie analitic fie sintetic, pe care trebuie să le aibă denotatul pentru a fi pus în corespondență cu un semn anumit, A, se numește înțelesul (sau *sensul*) semnului respectiv.

Este ușor de observat că sistemul de scriere al unei limbi nu este altceva decât un *sistem de semne*. Entitățile grafice sunt *semne* ale căror denotate sunt secvențele sonore de diverse tipuri ale limbii respective; regulile de denotație sunt reguli care asociază semnelor grafice valori determinate din domeniul sunetelor. Pentru a reveni la o formulare folosită pe parcursul acestei expuneri, semnele grafice „stau în locul” secvențelor sonore ale limbii.

Dacă lucrurile stau așa, urmează că sistemul de scriere al limbii în general sau al unei anumite limbi poate fi cercetat din punct de vedere semiotic. Abordarea scrierii românești din punct de vedere semiotic reprezintă obiectul celor ce urmează. În acest sens, pentru a defini în mare obiectul cursului de față, ne interesează raporturile de denotație dintre semnele grafice ale limbii române și denotatele lor, adică *sunetele* limbii române. Cum sunetele unei limbi constituie un sistem organizat pe baze fizice (fonetice) și funcționale (fonologice), putem spune că obiectul cursului îl constituie abordarea din punct de vedere semiotic a relației dintre sistemul grafic al limbii române, pe de o parte, și sistemul fonetic și fonologic al limbii române, pe de altă parte.

Indicații bibliografice

IL, cap. *Semnul lingvistic*, pp. 42–49

Schaff, *Introducere*, Partea a doua, cap. II, „Semnul. Analiza și tipologia lui”, pp. 171–227, în special pp. 201–210

Șuteu, *Influența*, pp. 39–40

II. SISTEME DE SCRIERE

1. Tipuri de sisteme de scriere. Din punctul de vedere al raportului de denotație (vezi I, § 3) care se stabilește între semnele grafice și corespondentele lor, semnele de scriere sunt de mai multe tipuri: a) sisteme în care denotatele semnelor grafice (sau ale secvențelor de semne grafice) sunt sunete ale unei limbi determinate; b) sisteme în care denotatele semnelor grafice (sau ale secvențelor de semne grafice) nu sunt entități fonetice, ci semnificații ale semnelor sonore; c) sisteme în care denotatele semnelor grafice (sau ale secvențelor de semne grafice) sunt cuvinte sau segmente sonore mai complexe decât sunetele.

a) Sistemele ale căror semne au ca denotate sunetele sunt cele mai familiare. Dacă avem în vedere faptul că orice cuvânt, în orice limbă, este constituit din unul sau mai multe sunete, atunci sistemele de scriere din categoria de care ne ocupăm se caracterizează prin faptul că sunt concepute în așa fel, încât fiecare sunet (constituent al unui cuvânt) este denotatul unui semn sau al unei secvențe grafice. De exemplu, dacă avem în vedere limba română, fiecare dintre sunetele 'ș', 'a', 'p', 't', 'e' din cuvântul *șapte* este denotatul unui semn grafic din secvența *ș, a, p, t, e*:

'ș' este denotatul literei *ș*

'a' este denotatul literei *a*

'p' este denotatul literei *p*

't' este denotatul literei *t*

'e' este denotatul literei *e*

Am folosit mai sus formularea alternativă „sau al unei secvențe de semne”, întrucât există sisteme de scriere (și scrierea românească este, în parte, un astfel de sistem) în care un sunet poate fi denotat al unei secvențe de litere (= semne grafice). De exemplu, în sistemul de scriere al limbii germane, sunetul 'ș' este uneori denotatul secvenței de litere *sch*. Într-un cuvânt ca *schwartz* „negru” putem stabili următoarele corespondențe:

'ș' este denotatul secvenței de litere *sch*

'v' este denotatul literei *w*

'a' este denotatul literei *a*

'r' este denotatul literei *r*

'ț' este denotatul secvenței de litere *tz*

În ortografia franceză, același sunet, 'ș' este denotatul secvenței *ch*; în engleză, uneori, același sunet, 'ș' este denotatul secvenței *sh*.

Am putea caracteriza sistemele din această categorie prin următorul raport existent între sunete și semnele grafice: *fiecare sunet al unei secvențe de sunete este reprezentat prin câte un semn sau o secvență de semne grafice.*

Observații

1°. Această condiție nu trebuie confundată cu condiția pe care o satisfac așa-numitele „ortografii (scrieri) fonetice”, care va fi formulată în capitolul următor și care seamănă dar nu este identică cu condiția formulată aici.

2°. Când spunem că „fiecare sunet al unei secvențe de sunete este reprezentat prin câte un semn sau o secvență de semne grafice”, aceasta nu înseamnă în mod necesar că același sunet este *totdeauna* denotatul aceluiași semn. Este posibil ca același sunet să fie denotatul a două semne diferite; de exemplu, în scrierea limbii germane, sunetul 'ş' poate fi atât denotat al secvenței *sch*, cât și al literei *s*, atunci când aceasta este urmată de literele *t* sau *p*: în ceea ce se scrie *Stern* „stea”, litera *s* are ca denotat sunetul 'ş'.

Sistemele de scriere din această categorie sunt, de obicei, scrieri alfabetice sau literale, adică scrieri construite în așa fel, încât sunetelor le corespund, de obicei, semne grafice minimale (adică semne care nu sunt construite din alte semne) sau secvențe de semne minimale; aceste semne minimale se numesc *litere*. *Inventarul* de litere folosit într-un sistem de scriere de acest tip poartă numele de *alfabet* (de la numele primelor litere ale alfabetului grecesc: α = „alfa”, β = „beta”). Alfabetele cele mai răspândite în momentul de față sunt alfabetul latin (folosit și în scrierea limbii române), alfabetul grec (folosit în scrierea limbii grecești moderne), alfabetul chirilic (folosit în scrierea unora din limbile slave ca: rusa, ucraineană, bulgara etc.), alfabetul ebraic (folosit în scrierea limbii ebraice), alfabetul arab (folosit în scrierea diverselor limbi și dialecte arabe).

3°. Am spus că, în scrierile alfabetice, sunetelor le corespund „de obicei” semne minimale (adică litere) deoarece, în unele sisteme de scriere, deși sunetelor distincte le corespund litere distincte, există cazuri în care unui grup de sunete li corespunde o singură literă, deși pentru fiecare sunet al grupului există câte o literă distinctă. Astfel, deși alfabetul chirilic are litere distincte pentru sunetele 'ş' și 'č' (semnul 'č' notează sunetul inițial din cuvinte ca *ceas*, *ceard*, *cer* etc.) și anume ψ și ψ , respectiv, posedă și o literă specială pentru secvența de sunete 'şč' și anume litera ψ ; alfabetul grec are literele π și σ pentru sunetele 'p' și 's', respectiv, dar și litera ψ , pentru grupul 'ps'.

4°. Când spunem că unele alfabetice (ca cel chirilic, de exemplu) sunt folosite în scrierea unor limbi diferite, avem în vedere faptul că același alfabet poate apărea în *formă modificată* în scrierea diverselor limbi. De exemplu, alfabetul chirilic folosit în scrierea limbii bulgare prezintă unele diferențe (ce e drept, minore) în raport cu alfabetul chirilic folosit în scrierea limbii ruse; în fel, alfabetul chirilic folosit în scrierea limbii ucrainene prezintă unele diferențe (din nou, minore) în raport cu alfabetul folosit în scrierea limbii ruse.

b) Scrierea care folosește semne ale căror denotație nu sunt entități fonetice, ci semnificații ale diverselor semne sonore se numește scriere *ideografică*. Am putea spune că semnele ideografice ne dau informații nu asupra felului cum se *pronunță* un cuvânt, ci asupra a ceea ce *semnifică* (înseamnă) un cuvânt, independent de forma sa fonetică. S-ar putea spune că principiul scrierii ideografice este asemănător cu principiul pe

care se bazează reprezentarea numerelor prin cifre arabe: semnul '7' are ca denotat *conceptul* de 'șapte' și nu forma fonetică a cuvântului într-o limbă dată; reprezentarea acestui concept este independentă de felul în care cuvântul se pronunță în diversele limbi: se scrie 7 atât pentru 'șapte', cât și pentru 'sept', sau 'seven', sau 'sieben' sau 'семь'. Scrierile ideografice au la origine o scriere *pictografică*, adică o scriere în care semnele sunt *desene* (simplificate) ale *obiectelor* cu care aceste semne se află în raport de denotație. În mod frecvent, ideogramele (unei scrieri ideografice) nu sunt decât semne derivate prin simplificare și „stilizare” din semne pictografice. Scrierea chineză sau scrierea egipteană hieroglifică constituie exemple de scriere ideografică.

c) Sistemele ideografice adoptă uneori convenții diferite de cea indicată sub b), în sensul că, pentru unele semne, denotatul nu este un „sens”, o „idee”, ci o secvență de sunete (de obicei o *silabă*). Aceste „abateri” de la principiul ideografic se datoresc de multe ori faptului că semnele simbolizează cuvinte care nu se referă la obiecte propriu-zise, care să poată fi „desenate” (cuvinte ca: *eu, ziuă, frumos* etc.). În aceste cazuri, de multe ori se folosesc ideograme ale cuvintelor omonime cu cuvântul care trebuie notat. De exemplu, în scrierea chineză, ideograma care are ca denotat cuvântul care înseamnă „eu” (uo) este o ideogramă identică cu aceea care reprezintă un cuvânt omonim, *uo*, și care denumește o categorie de arme.

În alte sisteme ideografice, de exemplu în scrierea cuneiformă (folosită de populațiile care au trăit în zona Tigrului și Eufratului), apar elemente de scriere silabică. Cuvintele sunt descompuse în silabe, iar silabele sunt reprezentate în scris prin ideograme; de obicei ideograma prin care se notează o astfel de silabă, rezultată din analiza unui cuvânt, era identică cu aceea a unui cuvânt constituit dintr-o singură silabă, identică din punctul de vedere al structurii sonore cu silaba rezultată din analiza în silabe a cuvântului care urmează să fie reprezentat în scris.

Pentru a explica felul în care funcționează principiul silabic în scrierea ideografică, ne vom referi la un exemplu în întregime ipotetic. Să presupunem că scrierea românească este ideografică și că pentru cuvintele monosilabice *caș, ca și val* avem trei ideograme distincte, i_1 , i_2 , și i_3 : în acest caz, deoarece cuvântul *cașcaval* se analizează în trei silabe 'caș-ca-val' și întrucât prima silabă este identică cu cuvântul 'caș', a doua este identică cu cuvântul 'ca' și a treia este identică cu cuvântul 'val', cuvântul 'cașcaval' va fi reprezentat prin secvența de ideograme ' $i_1 i_2 i_3$ '.

Trebuie observat că în cazurile discutate, ideogramele nu mai pot fi considerate semne ale căror denotate sunt concepte; în aceste cazuri, denotatele ideogramelor sunt secvențe de sunete, care, în unele cazuri, constituie silabe.

2. Scriere „fonetică” și scriere „etimologică”. Deși în scrierile literale fiecare sunet este, în principiu, denotat prin câte o literă (distinctă) (vezi mai sus, §1), nu se poate spune totuși că orice scriere literală este organizată pe baza principiului: același sunet totdeauna îi corespunde aceeași literă și aceiași litere îi corespunde totdeauna același sunet.

De exemplu, în scrierea limbii franceze sunetul 's' este reprezentat atât de litera *s*, ca în *sans* (e vorba de prima consoană a cuvântului) „fără”, cât și de litera *c*, atunci când este urmată de literele *e* și *i*, ca în *ces* „acești”, *ciel* „cer”. Există chiar situații în care anumite secvențe de litere denotă sunete care nu au nimic comun cu sunetele pe care, în mod individual (în afara secvenței respective), literele le reprezintă. Astfel, tot în ortografia franceză, „de obicei” litera *o* denotă sunetul 'o', iar litera *i* denotă sunetul 'i'; în schimb, secvența de litere *oi* din cuvinte ca *loi*, *moi* etc. reprezintă secvența de sunete constituită dintr-un 'u' semivocalic și un 'a'. Evident că, cel puțin în scrierea franceză, denotatul secvenței *oi* este specificat printr-o regulă generală: totdeauna secvenței *oi* îi corespunde secvența de sunete 'u' semivocalic, 'a'. Scrierea franceză nu este, din acest punct de vedere, ambiguă. Există însă sisteme de scriere literală în care astfel de reguli nu pot fi formulate: care este, de exemplu, regula pe baza căreia am putea prezice că secvenței de litere *e, n, o, u, g, h* (din cuvântul *enough* „destul”) din engleză îi corespunde secvența de sunete 'i', 'n', 'a', 'f'?

Cazuri ca cele discutate în legătură cu scrierea franceză se explică în felul următor. A fost un timp în care exista un acord între scriere și pronunțare, în sensul că aceeași literă avea, în general, același denotat la fiecare apariție în scriere. În această perioadă, unei secvențe de litere ca *oi* îi corespunde o secvență de sunete în care primul element era denotatul obișnuit al literei *o* anume 'o', iar al doilea element era denotatul obișnuit al literei *i* după o literă „vocalică”, anume un 'i-semivocalic'. Ulterior diftongul constituit din vocala 'o' și semivocala 'i' a evoluat, în conformitate cu o anumită lege fonetică, transformându-se în ceea ce găsim astăzi notat prin *oi*, și anume în secvența 'u semivocalic', 'a'. Așadar modul de scriere s-a conservat, în timp ce grupul de sunete denotat prin *oi* s-a modificat prin evoluție.

După cum se observă, în acest caz, raportul de denotație dintre litere și sunete se modifică, prin evoluția fonetică; noua regulă de denotație stabilește raportul între secvența de litere rămasă neschimbată (în cazul nostru *oi*) și noua secvență de sunete, 'u semivocalic', 'a', apărută prin evoluția fonetică a vechii secvențe.

Când o scriere literală conține reguli de denotație constituite pe baza faptului că unei litere sau unei secvențe de litere i se asociază un sunet sau o secvență de sunete apărut(e) ca urmare a unei schimbări fonetice a sunetului (sau a secvenței de sunete) pe care litera (sau literele) le denota(u) inițial, spunem că avem a face cu o scriere etimologică.

Explicația pe care am dat-o termenului de *scriere etimologică* este, după cum se poate observa, de natură genetică: am arătat cum un sistem de scriere devine etimologic, prin *conservarea* formei scrise a cuvintelor, în ciuda faptului că forma lor fonetică se modifică în timp. Am arătat, cu alte cuvinte, cum apare o scriere etimologică și mai puțin ce *este* ea. Cu toate acestea, cu cunoștințele de care dispunem deocamdată, este destul de greu de arătat în mod clar și simplu ce este o scriere etimologică. Putem fixa doar ca reper de recunoaștere a caracterului etimologic al unui sistem de scriere următoarea regulă: *ori de câte ori, într-o anumită scriere, una sau mai multe litere se caracterizează prin faptul că nu au același denotat în toate condițiile ei (lor) de apariție, există o probabilitate ca scrierea respectivă să fie, cel puțin în parte, etimologică.*

Dacă raportăm această regulă (cu caracter probabilistic) la explicațiile de natură genetică pe care le-am dat în legătură cu ideea de „scriere etimologică”, putem să înțelegem destul de ușor de ce orice scriere etimologică se caracterizează pozitiv în raport cu regula fixată: în orice scriere etimologică există un număr de litere care, în anumite condiții de apariție, au ca denotat sunete rezultate dintr-o anumită evoluție fonetică, iar în alte condiții au ca denotat sunetele „originare”, adică sunetele care nu au trecut prin nici o modificare fonetică.

În mod evident, trebuie făcută precizarea că, dacă orice scriere etimologică se caracterizează pozitiv în raport cu regula de mai sus, inversa nu este adevărată: nu orice scriere care se caracterizează pozitiv în raport cu regula de mai sus este o scriere etimologică. De aceea spunem că regula de mai sus servește ca reper și că nu are decât caracter probabilistic.

În ceea ce privește calificativul de „etimologic” dat scrierilor discutate mai sus, trebuie observat că termenul nu este prea fericit ales. Spunem în mod obișnuit că cineva face *etimologia* unui cuvânt sau a unei forme gramaticale atunci când, luând ca punct de plecare cuvântul sau forma gramaticală dintr-o perioadă istorică determinată, stabilește *aspectul originar* al cuvântului sau al formei respective, pe baza unui ansamblu de investigații cu caracter istoric. A face etimologia cuvântului românesc *femeie* înseamnă a stabili că forma originară a cuvântului era latinescului *familia* și că acest cuvânt și-a modificat atât aspectul fonetic, cât și înțelesul originar în conformitate cu anumite legi evolutive cunoscute, ajungând la forma și la înțelesul pe care le cunoaștem astăzi. Observăm faptul că etimologia presupune o *activitate conștientă* dirijată către un anumit scop și efectuată cu ajutorul unei *tehnici specifice*. În legătură cu aceste precizări, trebuie arătat că deși, de cele mai multe ori, o scriere „etimologică” indică formele de origine ale cuvintelor, sau, altfel spus, dă informații cu privire la *etimologia* cuvintelor, această etimologie nu este rezultatul unei activități prealabile dirijate către „descoperirea” etimologice. Altfel spus, o scriere este „etimologică” nu pentru că *este făcută* cu *intenția de a reconstitui* formele de origine, ci pentru că dă indicii asupra formelor de origine printr-un fel de „fossilizare”: normele

scrierii rămân neschimbate, în timp ce pronunția evoluează. Un sistem de scriere nu este conceput ca „etimologic”, ci devine etimologic printr-un fel de anihilizare.

Termenul de *scriere tradițională* pare mai adecvat, întrucât este mai aproape de ceea ce se întâmplă în mod real cu un sistem de scriere: normele scrierii sunt conservate și transmise de la o generație la alta, *prin tradiție*, în timp ce pronunția se modifică în cursul timpului.

Această discuție terminologică este utilă în special atunci când discutăm despre scrierea limbii române, întrucât termenul a făcut carieră în studiile românești. Mai mult, cel puțin în perioada în care s-au purtat discuțiile privitoare la înlocuirea alfabetului chirilic cu alfabetul latin (sec. al XIX-lea), termenul a fost luat exact în accepția pe care noi am căutat să o înlăturăm: partizanii ortografiei „etimologice” (sau etimologizante) susțin adoptarea unor norme de scriere (cu alfabetul latin) care să permită reconstituirea, cel puțin grafică, a formei originare a cuvintelor românești (mai exact a unor forme cât mai apropiate, dacă nu chiar identice, cu formele latine de origine sau presupuse de origine). Se propuneau forme scrise ca *auși*, *bătran*, *prandiu* (pentru *auzi*, *bătrân*, *prânz*) etc. pentru a fi ușor identificate cu *audire*, *veteranus*, *prandium* etc. Se poate observa că avem aici a face cu o concepție care inversează raportul dintre scriere și pronunțare: pornindu-se de la pronunțarea actuală, se reconstituie o normă de scriere care nu a existat, dar care, dacă ar fi existat, ar fi corespuns formei fonetice de origine a cuvintelor românești. Se pierde din vedere în felul acesta faptul că o colectivitate ajunge la o scriere „etimologică” (sau, mai bine, tradițională) printr-un proces de evoluție istorică și nu-și creează o scriere „etimologică” pe care o adoptă.

Conceptul corelativ al conceptului de *scriere tradițională* (etimologică) este cel de *scriere fonetică*. Întrucât capitolul următor este dedicat discuției conceptului de scriere fonetică și întrucât capitolele următoare au ca obiect tocmai examinarea structurii unui sistem considerat fonetic și anume scrierea limbii române, nu vom da aici explicațiile necesare pentru a preciza ce trebuie înțeles prin termenul de „scriere fonetică”. Ne mărginim numai la o caracterizare foarte sumară și foarte puțin precisă: un sistem de scriere fonetic este un sistem în care fiecare sunet este denotat de o literă și în care fiecare literă are totdeauna același sunet ca denotat.

Evident, această explicație nu are decât caracter provizoriu și nu este formulată decât cu intenția de a sugera cadrul general al preocupărilor care constituie materia capitolelor următoare.

Indicații bibliografice

- II., cap. *Scrierea*, pp. 100–110. Ortografia, pp. 110–117.
Graur, *Mic tratat*, pp. 7–9, 13.
Ciobanu & Sfirlea, *Cum scriem*, pp. 11–16.

III. SISTEME ARTIFICIALE DE SCRIERE FONETICĂ

1. Sisteme naturale de scriere.

Sistemele discutate în cap. II se caracterizează prin faptul că sunt date unei colectivități *prin tradiție*. Prin aceasta trebuie să înțelegem că situația obișnuită (frecventă) este aceea în care o colectivitate nu-și *inventă* sistemul de scriere. „Inventarea” unui sistem de scriere este un eveniment destul de rar; așa se explică, de altfel, și faptul că există și au existat relativ puține sisteme de scriere. Colectivitățile vorbitoare ale unei limbi preferă în mod obișnuit adoptarea și adaptarea unui sistem de scriere deja existent, chiar dacă sistemul adoptat n-a fost creat pentru scrierea limbii respective.

Pe de altă parte, sistemele de felul celor discutate în capitolul precedent sunt construite exclusiv cu scopul de a asigura *posibilitatea de comunicare în scris*. Prin aceasta trebuie să înțelegem că sistemele amintite nu sunt făcute spre a ne da vreo informație cu privire la aspectul fonetic al unei limbi. Dacă se întâmplă uneori lucrul acesta, faptul e un simplu accident. Este suficient să ne gândim că există sisteme de scriere care nu dau nici o indicație cu privire la felul cum se pronunță un cuvânt, ci numai cu privire la „sensul” cuvântului (e vorba de scrierile ideografice propriu-zise); după cum este util să avem în vedere că înseși scrierile alfabetice dau de multe ori indicații destul de vagi cu privire la pronunția cuvintelor simbolizate prin scris (de exemplu, scrierea limbii engleze). Mai mult, trebuie avut în vedere faptul că cineva poate, în principiu, învăța o limbă numai cunoscându-i aspectul *scris* (deci fără a ști exact corespondentul fonetic al secvențelor scrise). Ne putem astfel imagina că cineva poate învăța englezește numai cu ajutorul dicționarului și al gramaticii, în așa fel încât să poată *citi* orice fel de text, fără a ști exact (sau fără a ști deloc) care este corespondentul fonetic al semnelor scrise.

Din aceste considerații trebuie reținut faptul că diversele sisteme de scriere, chiar dacă uneori ne dau informații mai multe sau mai puține cu privire la *fonetica* limbilor pe care le reprezintă, aceste informații nu sunt decât aproximative și, în orice caz, nu reprezintă *scopul* pentru care scrierile respective au fost create. Sistemele discutate nu sunt concepute ca un fel de „mediator” între ochi și realitatea fonetică.

În sfârșit, trebuie menționat faptul că, în măsura în care un sistem din categoria celor discutate face posibilă reprezentarea aspectului fonetic al unei limbi (al limbii la scrierea căreia este folosit respectivul sistem), acest sistem poate fi raportat nu la sunete în general, ci exclusiv la *sunetele limbii* pe care o reprezintă grafic. De exemplu, atunci când spunem că, în scrierea limbii române, litera *t* are ca denotat sunetul 't' *așa cum este*

pronunțat în limba română și nu 't' „în general”, deoarece există limbi în care ceea ce corespunde literei t nu este o oclusivă dentală, ca în română, ci o oclusivă postalveolară, ca în engleză. Se poate observa deci că nu putem vorbi în general de un sunet care corespunde unei anumite litere, ci numai de sunetul care corespunde unei anumite litere într-o limbă dată și într-un sistem de scriere dat.

Din cele discutate până aici rezultă că sistemele reprezentate în cap. II se caracterizează prin a) faptul că sunt acceptate prin tradiție, b) faptul că informațiile pe care le dau cu privire la aspectul fonetic al limbii au caracter accidental și aproximativ și c) faptul că, atunci când au caracter fonetic, scrierile aici în discuție sunt legate nu de sunete în general, ci de sunetele unei limbi determinate.

Vom numi sistem de scriere natural orice sistem de scriere caracterizat prin a) – c).

2. Sisteme de scriere artificiale.

Pentru a descrie și studia sunetele unei limbi (sau ale unui grup de limbi sau ale limbilor, în general), este nevoie de un sistem în al cărui termenii să ne putem referi la sunetele respective într-un mod cât mai exact.

Datorită faptului că sistemele literale nu dau decât indicații vagi, aproximative asupra sunetelor limbii pe care o reprezintă (vezi § 1), ele nu pot fi utilizate în descrierea exactă a sunetelor.

Pe de o parte, ținând seamă de faptul că sistemele de scriere sunt dependente de structura fonetică a unei limbi determinate, în sensul că ele reprezintă (în măsura în care fac acest lucru) sunetele acestor limbi și nu sunetele în general (vezi § 1), putem spune că aceste sisteme nu au caracterul de generalitate necesar pentru a permite utilizarea lor în descrierea sunetelor limbii (nu ale unei singure limbi).

În afară de cele arătate, trebuie avut în vedere și faptul următor. Să presupunem că vrem să arătăm cuiva cum se pronunță cuvintele românești scrise; cu alte cuvinte, să arătăm cuiva care este forma fonetică corespunzătoare formei grafice a cuvintelor limbii române. Este vorba deci de a-i da un număr de reguli pe baza cărora să poată trece de la forma grafică a cuvintelor la forma lor fonetică. Pentru aceasta este necesar să se indice pentru fiecare literă a alfabetului românesc sunetul care îi este asociat. Aceste reguli nu sunt altceva decât „regulile de denotație” despre care am vorbit în § 1 și ar trebui să aibă forma „litera x are ca denotat sunetul y”, sau, într-o formulare uzuală: „literei x îi corespunde sunetul y”. Dacă va trebui să indicăm ce sunet corespunde literei t din limba română va trebui să spunem: „literei t îi corespunde sunetul 't'” (tip de formulare pe care l-am

folosit de câteva ori în capitolele precedente). Se poate observa ușor că o formulare de acest fel nu ne dă de fapt nici un fel de cunoștințe cu privire la felul în care „se pronunță litera *t*” în română; aceasta deoarece indicăm sunetul corespunzător literei *t* din alfabetul românesc exact prin litera al cărui sunet corespunzător vrem să-l specificăm, adică prin litera *t* din alfabetul românesc. Dacă presupunem că regula o dăm pentru un vorbitor de limbă engleză, o putem formula astfel: „litera *t* se pronunță așa cum se pronunță litera *t* în engleză”. În acest caz însă, regula este inexactă, întrucât sunetul asociat literei *t* în română nu este identic cu sunetul asociat literei *t* în engleză (în primul caz avem a face cu o oclisivă *dentală*, în cel de al doilea avem a face cu o oclisivă *postalveolară*). Pentru a formula exact regula, ar trebui să spunem „litera *t* în română se pronunță așa cum se pronunță *t* în franceză”. În acest caz însă este necesar ca cel cărui îi dăm această regulă să cunoască limba franceză și sistemul de scriere al acestei limbi.

Ceea ce trebuie reținut de aici este faptul că *pentru a formula reguli de denotație pentru literele unui sistem de scriere trebuie să indicăm sunetele corespunzătoare acestor litere cu ajutorul unui sistem de scriere diferit de cel ale cărui reguli vrem să le formulăm.*

Dacă pentru a spune cum se pronunță litera *t* în română putem face apel la sistemul de scriere al limbii franceze, pentru a spune cum se pronunță litera *t*, nu mai putem face apel la același sistem (fiindcă în sistemul fonetic al limbii franceze nu există un sunet echivalent cu cel reprezentat de litera *t* în română). Va trebui să facem apel deci la un alt sistem de scriere. Vom putea spune deci „litera *t* în română se pronunță așa cum se pronunță litera *т* în limba rusă”. Întrucât sunetul corespunzător literei *т* nu există nici în franceză nici în rusă, va trebui să facem apel la un alt sistem de scriere (al unei limbi în care să existe un sunet echivalent celui notat prin *т* în românește). Vom face apel la bulgară sau la portugheză, spunând „litera *т* se pronunță așa cum se pronunță litera *т* în bulgară sau litera *т* în portugheză, atunci când nu este sub accent”.

Se observă că, pentru a formula reguli de acest gen, trebuie să facem apel nu la unul, ci la mai multe sisteme de scriere, ceea ce nu este numai incomod: se poate admite, cel puțin teoretic, că este posibil ca pentru un sunet denotat de o anumită literă într-o anumită limbă, să nu găsim un sunet identic sau cel puțin asemănător într-o altă limbă. În acest caz, formularea unei reguli de denotație devine imposibilă.

Pe de altă parte, trebuie avut în vedere faptul că, pentru a putea face uz de asemenea reguli, cel care le parcurge trebuie să fie un suficient de bun cunoscător al tuturor limbilor folosite în formularea regulilor de denotație.

În același timp, amintim inconvenientul (semnalat în acest paragraf) prezentat de faptul că scrierile naturale sunt legate de sistemul fonetic pe care îl „reprezintă”. Este cunoscut faptul că sunetul care corespunde în

limba rusă literei ы este destul de diferit de sunetul corespunzător în română literei f (este un caz de același tip cu cel menționat în acest paragraf în legătură cu litera f). Dată fiind această situație, o regulă de felul celei date pentru „pronunția literei” f în română este într-o oarecare măsură incorectă. Suntem *constrânși* însă să admitem această ușoară incorectitudine, dacă acceptăm ideea de a indica sunetele corespunzătoare literelor unui sistem de scriere natural prin echivalența sau asemănarea lor cu sunete corespunzătoare unor litere din alt sistem de scriere, tot natural. Spunem că suntem „constrânși”, deoarece trebuie să admitem *din principiu* că pot exista cazuri în care, pentru o anumită literă dintr-un anumit sistem, să nu găsim în nici un alt sistem de scriere (dintre cele accesibile nouă) o literă al cărui corespondent fonetic să fie cel puțin suficient de asemănător cu sunetul corespunzător literei al cărui corespondent sonor vrem să-l specificăm.

Pentru a înlătura inconvenientele semnalate mai sus (atât cele legate de formularea regulilor de denotație pentru litere, cât și cele legate de necesitatea de simbolizare grafică a sunetelor în descrierile fonetice) se recurge la *sistemele artificiale* de scriere fonetică.

Sistemul artificial de scriere fonetică este construit dintr-un inventar de semne, adică un alfabet, conceput în așa fel încât să satisfacă următoarea condiție: *oricărei perechi de semne grafice distincte i se asociază o pereche de sunete distincte (totdeauna aceeași) și, invers, oricărei perechi de sunete distincte i se asociază o pereche de semne grafice distincte (totdeauna aceeași).*

Dacă un sistem de scriere satisface această condiție, este clar că, în acest sistem, nu există cazuri în care același semn grafic (literă) să aibă ca denotat două (sau mai multe) sunete, după cum nu există nici cazuri în care unul și același sunet să fie reprezentat prin două sau mai multe semne grafice (litere) distincte. Cu alte cuvinte, într-un astfel de sistem nu este posibil, de exemplu, să notăm atât „vocala e”, cât și „semivocala e” cu aceeași literă, e, așa cum se întâmplă în sistemul românesc de scriere; sau nu este posibil să notăm aceeași consoană, f, uneori cu f, alteori cu gh, așa cum se întâmplă în sistemul de scriere a limbii engleze (*five dar enough*).

Este ușor de observat că un sistem de scriere care satisface condiția formulată mai sus este principial diferit de scrierile fonetice naturale, în sensul că acesta ne dă informații cu privire la sunete nu în mod accidental și aproximativ (vezi mai sus § 1), ci în mod *sistematic* și *exact*.

Pe de altă parte, sistemele artificiale de care ne ocupăm *sunt independente de sistemul fonetic al unei limbi determinate*: ele nu sunt construite pentru a reprezenta grafic cuvintele și construcțiile unei limbi, ci pentru a *reprezenta în scris* sunetele în general, indiferent de sistemul fonetic la care aparțin. De exemplu, un semn ca [t] reprezintă o oclisivă dentală surdă, independent de

faptul dacă acest sunet apare sau nu într-o limbă determinată; dacă, de exemplu, în română există un astfel de sunet, vom spune că în sistemul fonetic al limbii române „apare sunetul [t]”; în schimb, vom spune că „[t] nu face parte din sistemul fonetic al limbii engleze” și că această limbă are doar un sunet asemănător cu [t] (din română) și anume [t̪] (unde punctul situat sub literă indică articularea în regiunea supraalveolară).

Mulțimea semnelor unui sistem de scriere artificial de felul celui de mai sus poartă numele de *alfabet fonetic*, iar sistemul de reprezentare a structurilor fonetice dintr-o limbă dată se numește *transcripție fonetică* sau *notație fonetică*.

Cele mai folosite alfabete fac uz de literele alfabetului latin (completat uneori cu semne împrumutate din alte alfabete, cum este cel grec). În această situație, pentru a face totdeauna clară și explicită distincția între un text în transcripție fonetică și un text scris cu ajutorul unui sistem natural, se folosesc convenții speciale. În momentul de față, convenția cea mai răspândită în lucrările de fonetică este următoarea: *orice text dat în transcriere fonetică se închide între paranteze drepte: '[]'*. Adoptând această convenție, distincția între scrierea naturală și transcripția fonetică se poate face oricând, chiar și atunci când semnele folosite, adică literele, sunt identice. De exemplu, dacă vom spune că românescul *ta* se citește [ta], vom ști că *ta* este cuvântul reprezentat în sistemul de scriere al limbii române, în timp ce [ta] reprezintă același cuvânt, în transcripție fonetică.

Observație. Caracterele tipografice folosite între parantezele drepte sunt totdeauna „drepte de rând” și nu „cursivele”. Așadar *ta* se va transcrie fonetic [ta] și nu [t̪a].

Este ușor de înțeles că folosirea alfabetului fonetic în formularea regulilor de denotație pentru semnele grafice din scrierile naturale duce la eliminarea tuturor dificultăților semnalate în acest paragraf.

Deoarece valoarea fonetică a semnelor alfabetului fonetic este dată în mod explicit împreună cu alfabetul (sau, altfel spus, sunetele denotate de fiecare dintre semnele alfabetului fonetic sunt specificate prin reguli explicite), atunci când spunem, de exemplu, că literei românești *t* „îi corespunde” sunetul [t] sau, ca să folosim terminologia introdusă în § 1, că „denotatul literei *t* este sunetul [t]”, regula nu mai are caracter aproximativ, deoarece alfabetul fonetic ne pune la dispoziție semnul care corespunde în mod exact sunetului românesc corespunzător *literei t*. Vom spune, de asemenea, că denotatul literei *t* este sunetul [t̪] (și nu un sunet asemănător cu cel reprezentat de *т* din alfabetul folosit în scrierea limbii ruse), deoarece ceea ce este denotat de [t̪] este un sunet despre care știm că este identic cu cel corespunzător literei *t*.

Este inutil să insistăm asupra faptului că, pentru înțelegerea regulilor de denotare care folosesc alfabetul fonetic, nu este necesară decât *cunoașterea*

alfabetului fonetic (și nu buna cunoaștere a unui număr – uncori destul de mare – de limbi sub aspectul lor scris și vorbit, ca în situația în care regulile de denotare sunt formulate prin referirea la diverse sisteme naturale de scriere).

3. Alfabetul fonetic folosit în descrierea limbii române.

Vom prezenta în continuare alfabetul fonetic folosit în descrierea fonetică a limbii române. Facem mențiunea „folosit în descrierea fonetică a limbii române” pentru a preciza că alfabetul prezentat nu conține decât semnele necesare pentru reprezentarea sunetelor existente în sistemul fonetic românesc. Pe de altă parte, această precizare are în vedere faptul că pentru anumite sunete se folosesc semne grafice specifice.

Alfabetul pe care îl descriem este bazat în mod esențial pe alfabetul fonetic internațional (*I*(nternational) *P*(honetice) *A*(lphabet)). Principalele deosebiri față de acesta vor fi semnalate pe parcursul expunerii.

Descrierea exactă a sunetelor notate în termenii alfabetului fonetic va fi dată în capitolul următor; în acest capitol vom da numai unele indicații aproximative, folosindu-ne în mare măsură de exemplificări (și nu de descrieri ale sunetelor).

Vocale:

- 1) [a] – sunetul ortografiat *a* în cuvinte de tipul *car*, *dar* etc.;
- 2) [e] – sunetul ortografiat *e* în cuvinte ca *lemn*, *cer*, *pe* etc.;
- 3) [i] – sunetul ortografiat *i* în cuvinte ca *vinde*, *și*, *plin* etc.;
- 4) [o] – sunetul ortografiat *o* în cuvinte ca *pom*, *somn*, *cort* etc.;
- 5) [u] – sunetul ortografiat *u* în cuvinte ca *bun*, *sun*, *turn* etc.;
- 6) [ə] – sunetul ortografiat *ă* în cuvinte ca *stăm*, *văr*, *cântăm* etc.;
- 7) [ɪ] – sunetul ortografiat *î* în cuvinte ca *sânge*, *cânt*, *vând* etc.;
- 8) [ɛ] – sunetul ortografiat *e* în cuvinte ca *leagă*, *stea*, *vulpea* etc.;
- 9) [ɔ] – sunetul ortografiat *o* în cuvinte ca *soartă*, *poartă*, *soare* etc.;
- 10) [w] – sunetul ortografiat *u* în cuvinte ca *cuarț*, *cuantic*, *a doua* etc.;
- 11) [y] – sunetul ortografiat *u* în cuvinte ca *stau*, *cântau* etc.;
- 12) [j] – sunetul ortografiat *i* în cuvinte ca *iarnă*, *pierd* etc.;
- 13) [i̯] – sunetul ortografiat *i* în cuvinte ca *doi*, *oi*, *cui* etc.;

Consoane:

- 14) [p] – sunetul ortografiat *p* în cuvinte ca *apă* etc.;
- 15) [b] – sunetul ortografiat *b* în cuvinte ca *abate* etc.;
- 16) [f] – sunetul ortografiat *f* în cuvinte ca *fac* etc.;
- 17) [v] – sunetul ortografiat *v* în cuvinte ca *vată* etc.;
- 18) [m] – sunetul ortografiat *m* în cuvinte ca *amar* etc.;
- 19) [ŋ] – sunetul ortografiat *n* în cuvinte ca *învăț*, *înfășa* etc.;

- 20) [t] – sunetul ortografiat *t* în cuvinte ca *atât* etc.;
- 21) [d] – sunetul ortografiat *d* în cuvinte ca *adăuga* etc.;
- 22) [s] – sunetul ortografiat *s* în cuvinte ca *sac* etc.;
- 23) [z] – sunetul ortografiat *z* în cuvinte ca *zăpadă* etc.;
- 24) [ʃ] – sunetul ortografiat *ș* în cuvinte ca *așă, șap* etc.;

Observație. În IPA același sunet se notează prin [ts], preferăm notația de sub 24) pentru a putea exprima distincția dintre sunetul [t] și *secvența* de sunete [ts] (pot să fac).

25) [ɔ̃] – sunetul care nu există în româna literară și care va fi definit în capitolul următor (§ 1 A 3°, B 3°);

26) [n] – sunetul ortografiat *n* în cuvinte ca *pană* etc.;

27) [ɛ̃] – sunetul ortografiat prin secvența de litere *ce* în cuvinte ca *ceas, ceal* etc. sau *ci* în cuvinte ca *cine, arci* etc.;

28) [ɛ̃ʒ] – sunetul ortografiat prin secvența de litere *ge* în cuvinte ca *geam, trăgea* etc. sau *gi* în cuvinte ca *agii, mergi* etc.;

Observație. În IPA, sunetele notate aici prin [ɛ̃, ɛ̃ʒ] sunt notate prin [ʉ], [dʒ], respectiv. Preferăm notația de sub 27), 28) pentru aceleași motive pentru care am preferat notația de sub 24).

29) [ʃ̃] – sunetul ortografiat *ș* în cuvinte ca *șase* etc.;

30) [ʒ̃] – sunetul ortografiat *j* în cuvinte ca *juca* etc.;

31) [k̃] – sunetul ortografiat prin secvențele de litere *che* sau *chi* în cuvinte ca *cheamă, chiar* etc.;

32) [g̃] – sunetul ortografiat prin secvențele de litere *ghe* sau *ghi* în cuvinte ca *gheață, ghiaur* etc.;

33) [h̃] – sunet care nu există în limba română literară și care va fi definit în capitolul următor (§1A2°, B5°);

34) [ỹ] – sunet care nu există în limba română literară și care va fi definit în capitolul următor (§1A2°, B5°);

35) [k̃] – sunetul ortografiat *c* în cuvinte ca *acasă* etc.;

36) [g̃] – sunetul ortografiat *g* în cuvinte ca *agale* etc.;

37) [h̃] – sunetul ortografiat *h* în cuvinte ca *han, ham* etc.;

38) [ŋ̃] – sunetul ortografiat *n* în cuvinte ca *bancă, încă* etc.

După cum se observă, am indicat denotatele de sub 1) – 38) folosind sistemul natural de scriere al limbii române. Indicațiile acestora au caracter *provizoriu*. Definiția exactă a sunetelor denotate de semnele 1) – 38) va fi dată în capitolul următor.

Indicații bibliografice

Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu*, pp. 39–47.
Rosetti, *Introducere*, pp. 135–137.

IV. SUNETELE LIMBII ROMÂNE

1. În acest paragraf vom face o sumară descriere a sunetelor limbii române. Descrierea va fi făcută din punctul de vedere al *articulației* sunetelor (deci din punctul de vedere al felului în care sunetele se *produc*)¹.

Sunetele produse prin trecerea *liberă* a curentului de aer expirat din cavitatea toracică prin traiectul fonator (laringe, faringe, cavitatea bucală, cavitatea nazală) sunt sunete **vocalice**. Vocalele, spre deosebire de consoane, sunt sunete propriu-zise, adică sunt caracterizate prin vibrații cu caracter *periodic*. În mod tipic vocalele sunt asociate de funcția lor *silabică* (ele formează nucleul silabei); cu toate acestea, în română, ca și în alte limbi, există un număr de vocale care pot apărea în funcție nesilabică: acestea sunt semivocalele.

Sunetele produse în momentul în care curentul de aer expirat întâlnește un *obstacol* în trecerea prin traiectul fonator sunt sunete **consonantice**. Spre deosebire de vocale, consoanele sunt zgomote, adică sunt caracterizate prin vibrații cu caracter *neperiodic*. O caracteristică tipică a consoanelor este faptul că sunt *asilabice*, adică faptul că nu pot forma niciodată nucleul silabei; ele nu formează silabă decât împreună cu o vocală²

¹ Vezi în continuare.

a) vocale *anterioare*: [e, i]. Se produc prin curbarea mușchiului lingual orientată către palatul anterior.

b) vocale *posterioare*: [ɪ, u, ʊ, ə, o, ɔ]. Se produc printr-o curbare a părții posterioare a mușchiului lingual orientată către o zonă a palatului situată îndărătul palatului anterior.

c) între vocalele *posterioare* unele sunt și *labio-velare*: [u, ʊ, o, ɔ]. Se produc printr-o curbare a părții posterioare a mușchiului lingual orientată către *vălul palatului*; în timpul emisiunii acestor vocale buzele sunt *rotunjite*.

Sunetele notate [ɔ, ʊ] sunt vocale labializate care, în raport cu [o, u], au articulația ușor deplasată către zona palatului anterior; sunt sunete corespunzătoare literelor *o, u* din cuvinte ca: *cioc, ciudat, vreo, tute* etc.

d) vocalele *posterioare nelabiale (centrale)*: [ə, ɪ]. Se produc printr-o curbura a părții posterioare a mușchiului lingual către o zonă situată în regiunea vălului palatului sau deasupra acestuia; *buzele nu sunt rotunjite* în timpul emisiunii acestor vocale.

e) vocala [a] (vocală deschisă, după cum am văzut) nu este nici vocală anterioară, nici posterioară, întrucât, în timpul articulației acestei vocale, mușchiul lingual este aplatizat. Întrucât nu are o articulație velară (ca [o] și [u]) și nici anterioară (ca [e] și [i]), vocala [a] poate fi considerată că este mai apropiată de seria vocalelor [ə, ɪ], care, după cum am văzut, nu sunt nici anterioare, nici velare, ci supravelare sau centrale.

Vocala [â] este o vocală deschisă (ca și [a]) dar cu articulația ușor deplasată în regiunea anterioară (o ușoară curbura a mușchiului lingual orientată către palatul anterior). Vocala [â] este un [a] ușor velarizat și rotunjit.

Din punctul de vedere al participării buzelor (*labialitate*), vocalele sunt *labiale*: [o, ɔ, u, ʊ] și *nelabiale*: toate celelalte.

3. Consoanele

Consoanele românești pot fi caracterizate în raport cu următorii factori:

- (i) modul de articulare;
- (ii) localizarea;
- (iii) prezența vocii (vibrația cordelor vocale);
- (iv) rezonanța nazală sau orală.

(i) Modul de articulare. Am văzut că orice consoană este un „zgomot” produs datorită unui *obstacol* în calea trecerii libere a fluxului de aer prin traiectul fonator. Acest obstacol poate fi de trei feluri:

a) O *închidere* sau o *ocluziune* (completă) a canalului fonator într-un anumit punct al traiectului său. Aerul expirat din cavitatea toracică se masează în dosul punctului în care se produce închiderea, iar în momentul deschiderii, pornește brusc, cu un zgomot de *explozie*.

Consoanele articulate în acest fel se numesc *oclusive*; întrucât zgomotul produs are caracter de „explozie”, consoanele din această categorie sunt numite și *explozive* sau *oclusive-explozive*.

Consoanele oclusive sunt: [p, b, m, ɱ, t, d, n, k, g, k̟, ɡ, ŋ].

Observații:

1. Semnul [m] reprezintă sunetul corespunzător literei *m* din cuvinte ca *înșăța*, *învăța* etc.
2. Semnul [ŋ] reprezintă sunetul corespunzător literei *n* din cuvinte ca *încăpea*, *îngriji* etc.

b) O *strictură* a canalului fonator într-un anumit punct al traiectului său. Aerul expirat din cavitatea toracică, în momentul când trece prin spațiul îngust al stricturii, produce un zgomot caracteristic de *fricțiune*. Consoanele din această categorie se numesc *fricative* (sau *constrictive*).

Observație

3. Consoanele *oclusive* se produc prin *întreruperea* trecerii libere a aerului prin canalul fonator. Ele se caracterizează deci prin faptul că sunt *întrerupte*. Consoanele *fricative*, spre deosebire de oclusive, se caracterizează prin faptul că curentul fonator *trece* în mod *continuu* prin strictura produsă într-un anumit punct al canalului; ele sunt deci consoane *continue*. O caracteristică a consoanelor continue este faptul că emisiunea unei astfel de consoane poate fi *prelungită* în mod indefinit. Emisiunea unei consoane întrerupte nu poate fi *prelungită* întrucât oclusivele, prin însăși natura lor, nu pot fi decât momentane. Distincția *întrerupt/continuu* este folosită în unele clasificări ca echivalent al distincției *oclusiv/fricativ*.

Consoanele fricative sunt: [f, v, s, z, ʃ, ʒ, h, y, h].

Observație.

4. Sunetul [h] se articulează prin apropierea limbii de palat. Sunetul [y] se articulează în același loc, dar este însoțit de vibrații ale coardelor vocale; este deci corespondentul *sonor* al sunetului [h], care este *surd*.

c) O *combinație* între o *ocluziune* și o *strictură*. Un sunet consonantic „începe” prin a fi articulat ca *oclusivă* și sfârșește printr-o *constricțiune* care are loc în același punct (sau aproximativ în același punct) al canalului fonator în care se produce ocluziunea. Consoanele din această categorie sunt consoane *semioclusive* (sau *africate*).

Consoanele semioclusive sunt: [t̪, d̪, ʧ, ʤ].

Observație. 5. Sunetul [d̪] este corespondentul *sonor* al sunetului [t̪], care este *surd*.

(ii) *Localizarea*. Orice ocluziune sau strictură se realizează, în principiu, în orice punct al canalului fonator, începând cu glota și terminând cu buzele. În acest sens vorbim de *localizarea* punctului (sau zonei) de articulație a consoanelor.

Din punctul de vedere al localizării, consoanelor românești aparțin următoarelor categorii:

a) (Bi)labiale: [p, b, m]. Consoanele din această categorie sunt toate *oclusive*: închiderea canalului fonator se face prin lipirea buzelor.

Observație. 6. În limba română nu există sunete produse printr-o *strictură* realizată cu ajutorul buzelor: nu există deci fricative bilabiale.

b) Labiodentale: [f, v, m̥]. Aceste consoane se produc printr-o *strictură* realizată prin lipirea buzei inferioare de incisivii superiori.

Observație. 7. Aceleași organe articulatorii (buza inferioară și incisivii superiori) și aceeași mișcare articulatorie (*lipirea* buzei inferioare de incisivi) nu pot produce niciodată o ocluziune. De aceea nu există „oclusive labiodentale”.

c) Dentale: [t, d, s, z, ʃ, ʒ, n]. Consoanele cu localizare dentală se produc fie printr-o *ocluziune* realizată prin aplicarea apexului (= vârful mușchiului lingual) pe incisivii superiori: [t, d, n], fie printr-o *strictură* realizată cu ajutorul mușchiului lingual și al incisivilor superiori: [s, z], fie printr-o *semiocluziune*: [ʃ, ʒ] (primul moment al articulării este o ocluziune dentală de tip [t], [d]; al doilea moment este o *strictură* dentală de tip [s], [z]). Sunetul [ʒ] apare numai dialectal în locul unui [z] din limba literară: [kaʒ] pentru *cazi*.

d) Anteropalatale: [ʃ̣, ʒ̣, č̣, ǰ̣]. Consoanele cu această localizare se produc fie printr-o *strictură* realizată prin apropierea părții anterioare a mușchiului lingual de palatul anterior: [ʃ̣, ʒ̣], fie printr-o *semiocluziune*: [č̣, ǰ̣]. Primul moment al articulării acestor ultime consoane este o ocluziune de tip [t], respectiv [d], în timp ce al doilea moment este o *strictură* de tip [ʃ̣, ʒ̣].

Observație. 8. Nu există, în limba română, *oclusive* cu această localizare.

e) Palatale: [ḳ, ǰ̣, ħ̣, ỵ]. Consoanele palatale pot fi articulate printr-o *ocluziune* realizată cu ajutorul părții dorsale a mușchiului lingual, în zona anterioară a palatului: [ḳ, ǰ̣] sau printr-o *strictură* realizată cu ajutorul aceluiași organ articulatoriu și în aceeași zonă a palatului: [ħ̣, ỵ] (vezi observația 4). Sunetele [ħ̣, ỵ] nu apar decât în dialectele în care apare fenomenul de „palatalizare a labialelor”; în aceste dialecte, cuvinte ca *fierbe*, *viernă* sunt pronunțate: [ħiérbe, yérme].

f) Velare: [k, g, ŋ, h]. Consoanele din această categorie se produc printr-o *ocluziune* realizată cu ajutorul părții dorsale posterioare a mușchiului lingual care se aplică pe vâul palatului: [k, g, ŋ]; o *strictură* realizată în aceeași regiune cu ajutorul aceluiași organ articulatoriu caracterizează sunetul [h].

Observație. 9. În limba română nu există corespondentul sonor al fricativei [h] (care este surdă).

(iii) Prezența vocii (vibrația coardelor vocale). Vibrația coardelor vocale însoțește emisia oricărei vocale (tipice). Vibrația coardelor vocale însoțește însă numai *facultativ* articulația consoanelor. De aceea există consoane a căror articulație este însoțită de vibrații ale coardelor vocale și acestea sunt consoanele *sonore* (sau „cu voce”) și consoane a căror articulație nu este însoțită de astfel de vibrații și acestea sunt consoanele *surde* (sau „fără voce”).

Articulația consoanelor: [b, m, v, m̥, d, z, n, ɸ, ʒ, ɣ, ɟ, y, g, ŋ] este însoțită de vibrații ale coardelor vocale; prin urmare, consoanele din această serie sunt consoane *sonore*. Vibrația coardelor vocale este absentă în timpul articulației consoanelor [p, f, t, s, ʃ, ʒ, ɕ, k, h, k̟, h̟], care sunt, prin urmare, *surde*. În anumite contexte [m] și [n] pot fi și ele surde ([kurm, kɪnm]).

(iv) Rezonanța nazală sau orală. În producerea sunetelor, cavitatea *orală* (bucală) și/sau cavitatea *nazală* au rolul de „rezonator”. În timpul articulației unui sunet (vocalic sau consonantic) curentul de aer fonator poate să treacă exclusiv prin cavitatea bucală și în acest caz sunetele au o „rezonanță” *orală*, sau poate să treacă prin cavitatea bucală și prin cavitatea nazală sau exclusiv prin cavitatea nazală. În aceste două cazuri din urmă sunetele au rezonanță *nazală*.

În principiu, în timpul emisiunii oricărei vocale, o parte din curentul de aer fonator poate fi evacuat prin cavitatea nazală. În cazul acesta, avem a face cu *vocale nazale*. (Astfel de vocale nazale sunt cele din cuvintele franțuzești ca *rien, bon, un, en* etc.) Româna nu are vocale nazale, dar are consoane produse prin ocluziune (sau, eventual, numai constricțiuni) orală însoțită de evacuarea aerului prin cavitatea nazală. Așadar româna are consoane *orale* și consoane *nazale* (distincția oral/nazal nu apare deci, în română, în legătură cu vocalele).

Semnele [m, m̥, n, ŋ] se produc printr-o ocluziune (bilabială, dentală, velară, în cazul [m, n, ŋ], respectiv) sau printr-o constricțiune (labiodentală, în cazul [m̥]); în timpul articulației oricăruia dintre aceste sunete, curentul de aer fonator este evacuat prin cavitatea nazală. Avem a face deci cu sunete nazale. Toate celelalte consoane menționate până aici sunt orale.

4. Semivocalele.

Vocalele care apar în poziție ne-silabică (= nu formează silabă, făcând parte din aceeași silabă cu vocala precedentă sau următoare) se numesc *semivocale*. Urmează că semivocalele se caracterizează prin trăsături identice cu acelea ale vocalelor, la care se adaugă o trăsătură comună tuturor semivocalelor și anume caracterul ne-silabic. În principiu, orice vocală poate avea un corespondent nesilabic, adică o semivocală. În limba română, nu au corespondent semivocalic decât vocalele anterioare și cele labio-velare.

Vom avea deci următoarele semivocale:

1°. Închise, anterioare: [j, i]

2°. Deschidere medie, anterioare: [ɛ]

3°. Închise, labio-velare: [w, ʊ]

4°. Deschidere medie, labio-velare [ɔ].

Distincția dintre membrii perechilor [j, i] și [w, ʊ] este de natură identică: [j, w] sunt vocale cu un zgomot de fricțiune destul de pronunțat, ceea ce le apropie de categoria consoanelor. Zgomotul de fricțiune se datorează faptului că, pentru producerea acestor sunete, mișcarea articulatorie executată de mușchiul lingual ([j]) sau de buze ([w]) este realizată cu o *tensiune* (forță) mai mare, fapt care determină o îngustare mai mare a zonei de trecere a curentului de aer; această îngustare se aseamănă ca mod de articulare cu strictura, ceea ce creează zgomotul de fricțiune menționat mai sus. Pentru articularea sunetelor [i, ʊ] organele articulatorii sunt mai relaxate, ceea ce face ca aerul fonator să circule printr-o zonă de pasaj mai largă; în acest fel, zgomotul de fricțiune este mai puțin puternic în cazul articulării acestor semivocale.

Există deci două serii de vocale nesilabice (semivocale): cu *tensiune*: [j, w] și *relaxate*: [i, ʊ].

Se poate spune că semivocalele „cu tensiune” apar *înainte* de vocală, ca în [jâ], [jutc], [kwârț] etc., iar semivocalele „relaxate” apar *după* vocală, ca în [ai], [aʊ], [riʊ] etc.

Tot așa cum nu există cuvinte din vechiul fond (deci cuvinte care nu sunt neologisme) care încep cu [e], ci numai cuvinte în care [e] este precedat de un [j]: [jestc], [jeʃi] (*este, ieși*) (eventual semivocala care precedă pe [e] poate fi mai puțin perceptibilă [ʲeste, ʲeʃi]) (vezi mai sus, cap. I, § 2), nu există în limba română cuvinte care încep cu [ə] sau [ɪ], ci numai cuvinte în care cele două vocale centrale sunt precedate de un element semivocalic cu localizare *centrală și închisă*, pe care îl vom nota [ɪ]: [ɪəsta, ɪntuneric] (*ăsta, întuneric*) (elementul semivocalic poate fi eventual mai puțin perceptibil și îl vom nota în aceste cazuri prin [ɪ̣]: [ɪ̣əsta, ɪ̣ntuneric]).

În urma celor arătate, trebuie să considerăm că, în limba română, alături de semivocalele [j, i, ɛ, ɔ, w, ʊ], există și o semivocală închisă centrală (corespunzătoare vocalei [ɪ]), anume ɪ; deoarece această semivocală nu apare decât în poziție prevocalică (niciodată postvocalică) trebuie să considerăm că [ɪ] este o semivocală cu tensiune (fără corespondent relaxat, ca și [ɛ] și [ɔ]).

5. Sonantele

După cum caracteristica tipică a vocalelor este aceea de a fi *silabice* (de a putea fi centru silabic) – caracterul ne-silabic al vocalelor putând fi deci considerat atipic –, tot așa caracteristica tipică a consoanelor este aceea de a fi *asilabice*. Există însă consoane care, în anumite limbi, pot fi *silabice* (trăsătură atipică pentru consoane) (de ex. în cehă, un cuvânt ca cel ortografiat *Brno* are două silabe; centrul primei silabe este [r]; un cuvânt ca englezescul [æpl] – ortografiat *apple* – are două silabe, iar centrul celei de a doua silabe este [l]). Capacitatea consoanelor [l, r] de a forma silabă este unul dintre motivele care, în fonetica generală, face ca ele să fie repartizate într-o categorie specială, aceea a *sonantelor*.

Observație. 10. În categoria *sonantelor* sunt incluse uneori și consoanele [m, n, ŋ, ŋ], deci toate sunetele care pot avea fie rol de consoană, fie rol de vocală.

Consoana [r] se produce prin *repetarea* unei articulații de *ocluziune* executată de vârful mușchiului lingual în zona alveolară a incisivilor superiori. De aici impresia de *vibrație* (în unele clasificări fonetice [r] este caracterizată prin calificativul *vibrantă*).

Ca localizare, [r] este deci o *dentală*, iar ca mod de articulație, o *oclusivă*. Ceea ce o distinge de celelalte ocluzive dentale este trăsătura *sonant*; întrucât articulația acestei consoane este acompaniată de vibrația cordelor vocale, [r] este o consoană *sonoră*. În română, nu există un sunet surd corespunzător sonorei [r].

Consoana [l] se produce prin aplicarea apexului pe incisivii superiori (în acest punct se produce deci o ocluziune) și prin retractarea laterală a mușchiului lingual, în așa fel încât prin spațiul lăsat liber în părțile laterale (sau una din părțile laterale) ale mușchiului lingual curentul de aer fonator circulă liber. Întrucât curentul de aer continuă să treacă prin pasajul lăsat în părțile laterale, [l] se aseamănă cu *fricativele* (care, după cum am arătat, sunt consoane *continue*); întrucât [l] se produce prin lipirea apexului de incisivii superiori, spunem că are o localizare *dentală*. Această consoană se deosebește de fricativele dentale [s, z] prin trăsătura *sonant*. Articulația consoanei [l] este însoțită, de obicei, de vibrații ale cordelor vocale și este, așadar, o *sonoră*. În unele poziții (ca în cuvântul ortografiat *azvârl*), [l] poate fi articulat fără voce: [l̥].

6. Se obișnuiește ca descrierea sunetelor unei limbi (sau a sunetelor în general) să fie prezentată sintetic cu ajutorul unor diagrame în formă de matrice, în care etichetele aflate în capul rândurilor și coloanelor reprezintă proprietățile (articulatorii) ale sunetelor. Intersecția unui rând cu o coloană trebuie interpretată ca reprezentând un obiect (= sunet) a cărui poziție este determinată în raport cu proprietățile specificate în capul coloanei și al rândului respectiv.

Așadar, în principiu, fiecare intersecție a unui rând cu o coloană definește *un sunet*; dacă, în continuare, convenim ca sunetul definit în acest fel (prin poziția lui în raport cu două coordonate) să-l simbolizăm printr-un semn grafic specific luat din ceea ce am numit (în capitolul III, § 3) alfabet fonetic, o astfel de diagramă ne dă posibilitatea de a specifica *denotatele* (vezi cap. I, § 3) fiecăruia din semnele alfabetului fonetic introduse în matrice.

Diagrama 1 – Vocale (și semivocale)

Anterior							Posterior		
Nelabializat							Labializat		
	Siliabic	Nonsiliabic		Siliabic	Nonsiliabic		Siliabic	Nonsiliabic	
		Ten	Rel		Ten	Rel		Ten	Rel
Închis	[i]	[j]	[ɨ]	[ɪ]	[ɨ]	–	[u]	[w]	[ɯ]
Mediu	[e]	[ɛ]	–	[ə]	–	–	[o]	–	[ɔ]
Deschis	[â] ← [a] → [ã] [ä]								

Observații.

11. 'Ten.' și 'Rel.' sunt prescurtări pentru „cu tensiune” și „relaxat”, respectiv.

12. Întreruperea liniilor care separă coloanele în rubrica marcată „Deschis” reprezintă faptul că [a] se situează oarecum în afara distincției anterior/posterior, întrucât este *singura* vocală deschisă. Vocalele [â] și [ã] legate prin '←' și '→' de [a] nu sunt vocale posterioare și anterioare propriu-zise. Săgețile indică „sensul” ușoarei deplasări de articulație despre care am vorbit în § 2. Vocala [ä] este un [a] ușor anteriorizat și, în același timp, ușor labializat.

Diagrama 2 – Consoane

Modul de articulare		Oclusive				Fricative				Semioclusive			
		Nonsonante		Sonante		Nonsonante		Sonante		Nonsonante		Sonante	
Localizare	Rezonanță	Surde	Son.	Surde	Son.	Surde	Son.	Surde	Son.	Surde	Son.	Surde	Son.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Labiale	Orale	[p]	[b]	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Nazale	[mp]	[m]	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Labiodentale	Orale	–	–	–	–	[f]	[v]	–	–	–	–	–	–
	Nazale	–	–	–	–	–	[m]	–	–	–	–	–	–

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Dentale	Orale	[t]	[d]		[r]	[s]	[z]	[l]	[l]	[l]	[d]	-	-
	Nazale	[p]	[n]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Anteropalatale	Orale	-	-	-	-	[j]	[ʃ]	-	-	[ç]	[ğ]	-	-
	Nazale	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Palatale	Orale	[k]	[g]	-	-	[ŋ]	[y]	-	-	-	-	-	-
	Nazale	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Velare	Orale	[k]	[g]	-	-	[h]	-	-	-	-	-	-	-
	Nazale	-	[ŋ]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Observații. 13. Diagrama 2 conține și două simboluri fonctice care nu au fost folosite în § 3: [p], [m]; acestea reprezintă corespondențele *surde* ale sonorelor [n] și [m], respectiv (așa cum rezultă, de altfel, din diagramă).

14. În capitolul următor vom folosi un număr de semne care nu au fost discutate în acest capitol. În definirea sunetelor care le corespund ne vom referi la diagramele 1 și 2 de mai sus.

Revenind la observațiile din cap. I, § 3, vom spune, de exemplu, că denotatul sunetului [ç] este sunetul care se poate defini prin aceea că corespunde *intersecției* coloanei cu eticheta „surd” care este o parte a coloanei cu eticheta „nonsonant”, care, la rândul ei, este o parte a coloanei „semioclusiv” și a rândului cu eticheta „oral” care este o parte a rândurilor cu eticheta „anteropalatal”. Într-o altă formulare, echivalentă cu prima, „denotatul” semnului [ç] este sunetul cu proprietățile „surd”, „nonsonant”, „semioclusiv”, „oral”, „anteropalatal”.

Se poate observa că regulile de *citire* a diagramelor pot fi interpretate ca *reguli de denotație* formulate în legătură cu semnele alfabetului fonetic (vezi I, § 3).

Mai departe: *etichetele* plasate la capetele coloanelor și rândurilor intersectate pot fi interpretate ca ansamblu de condiții pe care un sunet trebuie să le îndeplinească pentru a i se putea „aplica” semnul fonetic situat la intersecția unui anumit rând cu o anumită coloană.

Cu alte cuvinte, în cazul discutat, colecția de etichete: „surd”, „nonsonant”, „semioclusiv”, „oral”, „anteropalatal” nu reprezintă altceva decât specificarea condițiilor pe care trebuie să le satisfacă (sau a *proprietăților* pe care trebuie să le aibă) un sunet pentru a i se putea aplica semnul [ç].

În acord cu cele arătate în I, § 3, acest ansamblu de etichete poate fi interpretat ca *semnificația* semnului [ç].

Generalizând, putem spune că etichetele aflate în capul coloanei și al rândului la a căror intersecție se află un semn, *x*, al alfabetului fonetic reprezintă *semnificația* semnului *x*.

Se observă că matricele de forma celor din diagramele 1, 2 oferă posibilitatea de a da pentru fiecare semn fonetic inclus în diagramă o procedură mecanică de determinare a *denotatului* și a *semnificației* sale.

Indicații bibliografice

LRC, pp. 34–39.

Rosetti, *Introducere*, pp. 59–79.

V. SUNETE ȘI LITERE

1. În acest capitol ne ocupăm de raportul existent între *inventarul de sunete* așa cum a fost descris în IV și *inventarul de litere* reprezentat de alfabetul natural al limbii române.

Întrucât, după cum am văzut (I, § 3), raportul care se stabilește între literele unui alfabet (natural) și sunete este un raport de denotație (= sunetele sunt *denotate* ale litereilor), ceea ce ne propunem să facem în acest capitol este examinarea raporturilor de denotație care se stabilesc între literele alfabetului românesc și sunetele limbii române. Am arătat (III, § 1) care sunt dificultățile care apar în momentul în care încercăm să stabilim în mod direct (adică având în vedere exclusiv literele alfabetului natural și *sunetele* unei limbi) raporturile de denotație dintre litere și sunete. Am arătat, de asemenea (III, § 2), că aceste dificultăți dispar atunci când avem în vedere scrierile fonetice artificiale (alfabetele fonetice). În IV, § 6, am arătat în mod concret cum pot fi specificate atât „denotatele”, cât și „semnificațiile” semnelor incluse în alfabetul fonetic folosit în descrierea limbii române.

În acest capitol vom stabili raporturile dintre literele alfabetului natural românesc și sunetele limbii române, *nu direct, ci indirect*, prin mijlocirea alfabetului fonetic.

Vom spune, de exemplu, că litera *t* (a alfabetului românesc) „are ca denotat sunetul [t]”, înțelegând prin aceasta de fapt că „denotatul literei *t* este *identic* cu denotatul semnului [t]”. După cum se observă, prima formulare are un caracter abreviativ, iar sensul ei exact este dat de formularea extinsă (= cea de a doua).

O formulare de acest fel are un caracter *exact* numai în măsura în care regulile de denotație ale alfabetului fonetic au un caracter *explicit* și sunt *cunoscute*. Particularizând, putem spune că o formulare ca „litera *t* are ca denotat sunetul [t]” are un caracter exact numai în măsura în care știm care este denotatul semnului [t], deci în măsura în care dispunem de un procedeu care să ne indice exact care este denotatul semnului [t]. Or, acest procedeu am văzut că nu este altceva decât ansamblul de *reguli de citire* a unei diagrame matriciale (ca 1 și 2 din IV, § 6).

În mod paralel, putem specifica „semnificația” literelor alfabetului românesc folosindu-ne în acest scop tot de alfabetul fonetic. Spunem deci despre litera *t* a alfabetului românesc că „înseamnă *t*”, ceea ce echivalează cu a spune pe larg că „semnificația literei *t* din alfabetul românesc este identică cu semnificația semnului [t]”. Dacă cineva este interesat în a cunoaște *care* este semnificația literei *t* va trebui ca, cu ajutorul diagramelor matriciale (de forma 1, 2 din IV), să stabilească, pe baza regulilor de „citire” a acestor diagrame, care este această semnificație. Răspunsul va fi, evident, următorul:

„[t] este o consoană surdă, nesonantă, oclusivă, dentală, orală”. Așadar litera *t* a alfabetului românesc „înseamnă o consoană surdă, nesonantă, oclusivă, dentală, orală”.

În paragrafele următoare vom folosi expresia „literii *x* îi corespunde...” (unde locul marcat prin '...' va fi ocupat de unul (sau mai multe) din semnele din alfabetul fonetic; acest mod de exprimare trebuie înțeles ca *independent* sau *neutru* în raport cu distincția pe care am făcut-o între „denotația” unui semn și „semnificația” sa. Mai exact, acest mod de exprimare poate fi interpretat *fie* în raport cu denotația, *fie* în raport cu semnificația. Atunci când, pentru un motiv oarecare, vom fi interesați în a marca distincția dintre denotație și semnificație, vom folosi modurile de exprimare adecvate (adică „litera *x* are denotatul...” sau „litera *x* înseamnă...”).

2. Litere vocalice. Înțelegem prin literă vocalică o literă (a alfabetului natural) al cărei denotat poate fi o vocală.

Atragem atenția asupra exprimării *poate fi*, care se justifică, după cum vom vedea, prin faptul că o literă care denotă o vocală nu denotă *totdeauna* o vocală. De exemplu, litera *e* denotă o vocală în *leg*, dar denotă o semivocală în *leagă*.

Stabilim, în continuare, următoarele raporturi de corespondență (după semnul fonetic urmează, între paranteze, un număr de exemple în scriere ortografică):

- 1°. Literei *a* îi corespunde: (i) [a] (*cal, dar*)
(ii) [â] (*tar, cheamă, chiar, ceal*)
(iii) [ă] (*poartă, soare, cuarț*)
(iv) [â] (*cloard*)

Observație. 1. [â] este o vocală deschisă anteriorizată (ca [â], vezi IV, § 2. sub *e* și § 6 diagrama 1) și rotunjită în același timp.

- 2°. Literei *e* îi corespunde: (i) [e] (*lemn*)
(ii) [e] (*leagă*)
- 3°. Literei *i* îi corespunde: (i) [i] (*vin, opri*)
(ii) [i] (*tarnă, vlerme*)
(iii) [i] (*dol, stai, vrei*)
(iv) [i] (*lupi, plimbi*)
- 4°. Literei *o* îi corespunde: (i) [o] (*nod, port*)
(ii) [ó] (*ciori, uite-o*)
(iii) [o] (*soare*)
- 5°. Literei *u* îi corespunde: (i) [u] (*surd, cui*)
(ii) [ù] (*iute, ciudă*)
(iii) [w] (*cuarț*)
(iv) [u] (*au, nou, eu, viu, rău, rău*)

6°. Literei *ă* îi corespunde: [ə] (*văd*)

7°. Literei *f* îi corespunde: [f] (*coborî*)

8°. Literei *d* îi corespunde: [t] (*român, românesc*)

Din cele arătate sub 1°–8°, rezultă următoarele:

(a) Cu excepția literelor *ă, f* (și *d*), toate celelalte litere, anume *a, e, i, o, u*, sunt puse în corespondență cu mai mult decât un singur semn al alfabetului fonetic. Altfel spus, literele *a, e, i, o, u* au mai mult decât un singur denotat, sau, folosind formularea alternativă, mai mult decât o singură semnificație.

(b) Dacă vom așeza literele vocalice ale alfabetului românesc în ordinea determinată de numărul descrescător de denotate cu care pot fi puse în corespondență, vom obține următorul rezultat:

a, i, u: 4; *o*: 3; *e*: 2; *ă, f, d*: 1.

(c) Denotatul [t] este pus în corespondență cu două litere, *f* și *d*.

3. Litere consonantice. O literă consonantică este o literă (a alfabetului natural) al cărei denotat poate fi o consoană.

Stabilim mai departe următoarele reguli de corespondență:

1°. Literei *p* îi corespunde: [p] (*pat, cap*)

2°. Literei *b* îi corespunde: [b] (*barcă, crab*)

3°. Literei *m* îi corespunde: (i) [m] (*masă, ham*)

(ii) [m̥] (*curm, ulm*)

4°. Literei *f* îi corespunde: [f] (*fată, cartof*)

5°. Literei *v* îi corespunde: [v] (*vacă, morcov*)

6°. Literei *t* îi corespunde: [t] (*tac, lat*)

7°. Literei *d* îi corespunde: [d] (*dar, rad*)

8°. Literei *s* îi corespunde: [s] (*sac, pas*)

9°. Literei *z* îi corespunde: [z] (*zar, uz*)

10°. Literei *ț* îi corespunde: [tʃ] (*țap, învăț*)

11°. Literei *n* îi corespunde: (i) [n] (*nas, an*)

(ii) [n̥] (*înfăț, învăț*)

(iii) [ŋ] (*bancă, ung*)

(iv) [ɲ] (*cârn, lemn*)

12°. Literei *r* îi corespunde: [r] (*rad, ar*)

13°. Literei *l* îi corespunde: (i) [l] (*lac, cal*)

(ii) [l̥] (*zvârl*)

- 14°. Literei *ș* îi corespunde: [ʃ] (*șal, caș*)
 15°. Literei *j* îi corespunde: [ʒ] (*jale, paj*)
 16°. Literei *c* îi corespunde: [k] (*car, rac*)
 17°. Literei *g* îi corespunde: [g] (*gard, drag*)
 18°. Literei *h* îi corespunde: [h] (*har, duh*)
 19°. Literei *x* îi corespunde: (i) secvența [ks] (*xilofon, explozie*)
 (ii) secvența [gz] (*exact, examen*)
 (IOOP, § 78, p. 13)

Observație. 2. Deși IOOP indică pronunția [gz] corespunzătoare literei *x* (vezi sub 19 (ii), trebuie să menționăm:

a. că pronunția recomandată nu este generală, în sensul că există și pronunția [ks] pentru cuvinte din categoria celor indicate în IOOP: [eksakt, eksamen] etc.;

b. că IOOP nu formulează o *regulă* care să ne poată permite să spunem care sunt situațiile în care *x* are denotatul (i) sau denotatul (ii).

- 20°. Literei *k* îi corespunde: (i) [k] (*kaltu*)
 (ii) [ḳ] (*kilogram*)

Nu luăm în discuție valoarea literelor folosite „în redarea unor nume străine și a unor cuvinte de origine străină” (IOOP, § 1, p. 3), anume *q, w, y* etc.

Din cele arătate sub 1°–20° se poate observa că:

- (a) Majoritatea literelor consonantice au un singur denotat; singurele litere cu mai multe denotate sunt: *m, n, l, x* și *k*.
 (b) Dacă vom așeza literele consonantice în ordinea determinată de numărul descrescător de denotate cu care pot fi puse în corespondență, vom obține următorul rezultat: *n*: 4; *l, m, x, k*: 2; toate celelalte: 1.

4. Litere cu valoare diacritică.

a. **Semne diacritice.** Înainte de a arăta în ce constă valoarea „diacritică” a unor litere, vom atrage atenția asupra faptului că unele semne ale alfabetului românesc au o constituție complexă. Aceste semne se pot descompune în – de obicei – două elemente: un semn identic cu un altul (cu un denotat diferit de acela al semnelui complex) și un element diferențiator (care poate fi o sedilă: ‘*˘*’, un circumflex: ‘*ˆ*’, un circumflex inversat: ‘*˘ˆ*’ etc.). În categoria semnelor complexe trebuie încadrate: *ă, î, â, ș, ț*. Se poate observa că oricare dintre cele cinci litere de mai sus poate fi descompusă în elementele menționate mai sus:

– *ă* este constituită din litera care denotă sunetul [a], anume *a*, și circumflexul inversat: ‘*˘ˆ*’;

- *i* este constituită dintr-o parte a literii care denotă sunetul [i], anume *ı* (îi lipsește punctul), și circumflexul *î*, care înlocuiește punctul;
- *ă* este constituită din litera care denotă sunetul [a], anume *a*, și circumflexul *â*;
- *ș* este constituită din litera care denotă sunetul [s], anume *s*, și sedila *'s'*;
- *ț* este constituită din litera care denotă sunetul [t], anume *t*, și sedila *'s'*.

Se observă că, în cazurile menționate, semnele *î*, *â*, *'s'* nu au ele însele un denotat; aceste semne au denotat numai în măsura în care sunt asociate cu o literă (care are un anumit denotat). Spre exemplu: *â* nu are un denotat; el are însă un denotat atunci când este asociat cu litera *a* (care, după cum am văzut, are un anumit denotat chiar și atunci când nu este asociată cu *â*, anume [a]); denotatul semnului complex *ă* este [ə], deci un denotat diferit de denotatul literii *a*.

Pe de altă parte, se poate observa că un semn cu un anumit denotat (de ex. *a*, cu denotatul [a]) își „schimbă” denotatul în momentul în care i se asociază un semn din categoria *î*, *â*, *'s'* (de ex., când literii *a* i se aplică un circumflex inversat, ea „încetează” de a mai avea denotatul [a], și „primește” denotatul [ə]).

Numim *semne denotative* toate semnele alfabetului care au un denotat (care, evident, este un sunet). Se observă că semnele din clasa *î*, *â*, *'s'* sunt semne care nu au denotat; așadar, sunt *semne nondenotative*.

Un semn nondenotativ folosit în combinație cu un semn denotativ, astfel încât semnul complex, rezultat al acestei combinații, are un denotat diferit în raport cu denotatul semnului (denotativ) simplu se numește (semn) diacritic.

Conform definiției, circumflexul, circumflexul inversat și sedila sunt (semne) diacritice.

Alături de semnele diacritice propriu-zise, scrierea românească folosește unele *litere cu funcție diacritică*. Este vorba de literele *h*, *e* și *i*.

b. Litera *h* cu funcție diacritică. Atunci când urmează după literele *c* sau *g*, litera *h* nu are funcție denotativă. Trebuie precizat, de asemenea, că *h* nu apare după *c* sau *g* decât atunci când după *h* urmează una din literele *e*, *i*.

În secvențele de litere *ch*, *gh*, litera *h* nu are un denotat propriu, ci este un simplu indicator al faptului că *c*, *g* nu au denotatele [k] și, respectiv, [g], ci denotatele [k̃], respectiv, [g̃]. Se poate observa că, în aceste secvențe, *h* are o funcție de exact aceeași natură cu funcția unui

diacritic propriu-zis, de exemplu, sedila sub *t*: sedila plasată sub litera *t* nu are un denotat propriu, ci este un simplu indicator al faptului că *t* nu are denotatul [t], ci denotatul [ʃ].

În continuarea listei din § 3, putem scrie deci:

21°. Secvenței de litere *ch* îi corespunde: [k']¹

22°. Secvenței de litere *gh* îi corespunde: [g']¹

De asemenea, în aceeași listă (§ 3), 18 trebuie reformulat după cum urmează:

18°. Literei *h* îi corespunde: (i) [h]

(ii) zero fonic (= funcție diacritică)

c. Literele *e*, *i* cu funcție diacritică. După cum se poate observa din examinarea listei 1°–22° și a diagramei 2 din IV, § 6., alfabetul românesc nu conține litere speciale care să aibă ca denotat sunetele [ê, î].

Pentru a nota cele două semiocclusive, se folosesc secvențele de litere *ce*, *ci*, respectiv, *ge*, *gi*.

Se poate observa că literele *e*, *i*, plasate imediat după *c* sau *g*, îndeplinesc și ele un rol diacritic: plasate după *c* sau *g*, literele *e*, *i* sunt un indicator al faptului că denotatele celor două litere consonantice nu sunt oclusivele [k, g], ci semiocclusivele [ê], respectiv [î].

Vom înregistra rezultatul acestei observații în forma următoare (convenim ca semnul '+' plasat între două litere să însemne „litera... urmată de litera...”):

23°. Literelor *c + e* sau *i* le corespunde: [ê]

24°. Literelor *g + e* sau *i* le corespunde: [î]

În ce privește statutul denotativ sau nondenotativ al literelor *e*, *i*, situația este mai complicată. În cuvinte ca *ceai*, *ciori*, *geam*, *giuvaer*, literele *e*, *i* nu au valoare denotativă. Ele au exclusiv funcție diacritică. În transcripție fonetică, cuvintele de mai sus sunt: [êaj, êôr], [îam, îvaer].

În schimb, în cuvinte ca *cer*, *cine*, *ger*, *ginere*, literele *e*, *i* au în mod concomitent și funcție denotativă (denotatele lor sunt vocalele [e], [i] – conform cu § 2., 2°, 3°), și funcție diacritică (marchează faptul că denotatele literelor *c*, *g* nu sunt [k], respectiv, [g] ci africaterile [ê], respectiv, [î]. În transcripție fonetică, cuvintele de mai sus sunt [êcer, êcine, êger, êginere] și nu [*êr, *êne, *êr, *ênere]².

¹ Pentru exemple, vezi mai jos, d., împreună cu justificarea faptului că sub 21°, 22° nu au fost date exemple.

² Asteriscul pus înaintea unei transcripții fonetice arată faptul că secvențele respective nu există.

Comparând cele două serii de exemple (prima, în care *e, i* au exclusiv funcție *diacritică*, a doua, în care *e, i* au funcție *diacritică* și funcție *denotativă*) se poate formula următoarea regulă provizorie:

(i) În secvențele *ce, ci, ge, gi* urmate de o literă consonantică, literele *e, i* au *totdeauna* funcție denotativă și funcție diacritică.

Atunci când condiția prevăzută de (i) nu este satisfăcută (deci când literele *e, i* nu sunt urmate de o literă consonantică), situația este mai complicată.

(ii) Dacă *ce, ci, ge, gi* nu sunt urmate de o literă consonantică, există două posibilități:

(a) ca ele să fie urmate de o literă vocalică;

(b) ca ele să fie urmate de un spațiu alb (= marca grafică a sfârșitului și începutului de cuvânt).

În cazul alternativei (a), există două posibilități:

α. ca *e, i* să aibă exclusiv valoare diacritică, ca în *ceai, geam, giuvaer*;

β. ca *e, i* să „cumuleze” o valoare denotativă și una diacritică, așa cum se întâmplă în cuvinte ca *liceal* [liiceal], *beneficia* [benefiția], *geologie* [gēologie] (care exemplifică și situația în care *g* este urmat de *e* și aceea în care *g* este urmat de *i*).

Nu se poate formula o regulă în conformitate cu care să putem decide – pomind exclusiv de la informația conținută de *textul scris* – dacă, în secvențele *ce, ci, ge, gi* urmate de o literă vocalică, *e, i*, au valoare exclusiv diacritică (ca sub α) sau valoare diacritică și valoare denotativă (ca sub β).

Singura regulă care s-ar putea da ar fi asemănătoare cu cea din I, § 2., și anume: În cazul (a), *e, i* au valoare exclusiv diacritică în cuvintele din vechiul fond; în cuvintele neologice, este posibil ca *e, i* să cumuleze valoarea denotativă și valoarea diacritică.

Se poate observa însă că, pentru a formula o astfel de regulă, trebuie să avem la dispoziție fie o procedură care să ne permită să decidem pentru fiecare cuvânt în parte dacă este neologism sau nu, fie un dicționar care să indice pentru fiecare cuvânt dacă este neologism sau nu. Pe de altă parte, trebuie subliniat faptul că nu *toate* neologismele se comportă la fel din punctul de vedere care ne interesează: *geografie* corespunde atât pronunțării [gēografie], cât și formei [gografie]; *arpegiu* corespunde atât pronunțării [arpegiu] (4 silabe), sau pronunțării [arpegiu], cât și pronunțării [arpegu].

În cazul (b), literele *e, i* se comportă diferit și anume:

α. litera *e* se comportă ca atunci când este urmată de consoană, adică are simultan valoare diacritică și valoare denotativă: *merge*, *trece*, *rece* sunt pronunțate [merġe, treċe, reċe];

β. litera *i* are fie valoare exclusiv diacritică, așa cum se întâmplă în forme ca *trece*, *mergi*, *bărți*, *tărți*, pronunțate [treċ, merġ, bərċ, tərġ], respectiv, fie valoare diacritică și valoare denotativă, ca în *zăpăci*, *întregi* pronunțate [zəpəci, ıntreġi]. Textul scris nu oferă nici un indiciu al faptului că în primele cazuri litera *i* nu are un denotat (cuvintele citate se termină cu sunetele [ċ, ġ]); în timp ce, în celelalte, *i* are ca denotat vocala [i] (cuvintele se termină cu vocala [i] care urmează după [ċ] sau [ġ]).

Observație 3. Faptul că, în *zăpăci*, *întregi*, avem a face cu un [i] accentuat nu reprezintă un contraargument la cele afirmate mai sus; a spune că litera *i* are valoare denotativă (deci are ca denotat sunetul [i]) atunci când [i] este accentuat înseamnă a ști în prealabil ce anume corespunde secvențelor de litere *z-ă-p-ă-c-i* sau *t-n-t-r-e-g-i*, altfel spus, înseamnă a cunoaște în prealabil forma fonetică a cuvântului. Această cunoaștere este însă prealabilă, este deci independentă de forma scrisă a cuvântului. Prin ea însăși și numai prin ea însăși forma scrisă nu dă nici un indiciu asupra valorii pe care litera *i* o are în aceste cazuri.

d. Literele *e*, *i* cu funcție diacritică redundantă. Am văzut (cf. b.) că secvențele *ch*, *gh* au ca denotat sunetele [k̄], respectiv, [ġ] și că, în aceste secvențe, litera *h* are valoare exclusiv diacritică.

Trebuie observat însă că secvențele *ch*, *gh* nu apar decât înainte de literele *e*, *i*. În același timp, literele *e*, *i* care apar după *ch*, *gh* nu au în toate împrejurările valoare denotativă. De exemplu, în ceea ce este scris *chiar*, *chiamă*, *ghiont*, *gheară*, *i* și *e* nu au denotat; în transcripție fonetică, cuvintele menționate au următoarea formă: [k̄ar, k̄amə, ġont, ġarə].

Ne putem deci întreba: care este valoarea literelor *e*, *i* în aceste situații? Întrebarea este perfect justificată, dacă ne gândim la faptul că, teoretic vorbind, prezența lui *h* după *c*, *g* este suficientă pentru a ne semnaliza că avem a face cu denotatele [k̄, ġ] (și nu [k, g]). Teoretic vorbind, grafiile **char*, **chiamă*, **ghiont*, **ghiașă* ar fi fost suficient de explicite în a indica faptul că sunetul inițial al primelor două cuvinte e [k̄] (și nu [k]), iar sunetul inițial al celorlalte două e [ġ] (și nu [g]).

Răspunsul la întrebarea pe care ne-am pus-o nu poate fi decât următorul: deoarece *h* precedat de *c* sau *g* nu poate fi urmat decât de *e*, *i* urmează că nu *h* singur îndeplinește o funcție diacritică, ci secvențele *he*, *hi*. Mai departe, deoarece *e*, *i* neprecedați de *h* nu pot avea același „efect diacritic” atunci când urmează după *c*, *g*, rezultă că cele două litere vocalice nu au în acest context decât o valoare diacritică suplimentară;

ele reprezintă un fel de „surplus diacritic”, niște diacritice care se adaugă peste ceea ce este strict necesar. Spunem de aceea că *e, i* au în acest context o *valoare diacritică redundantă*.

Ca și în cazurile în care *e, i* au valoare diacritică neredundantă (discutate sub c.), atunci când au valoare diacritică redundantă literele *e, i* pot cumula și o valoare denotativă. Condițiile sunt aceleași:

(i) Când *e, i* precedate de *ch, gh* sunt urmate de o literă consonantică, atunci *e, i* au în mod obligatoriu alături de *valoarea diacritică redundantă* și o *valoare denotativă*. În exemplele următoare, literele *e, i* (precedate de *ch, gh*) au valoare denotativă: *chem, chibrit, ghem, ghici*, în transcripție fonetică: [kém, kíbrit, gem, gíci].

(ii) Când *e, i* precedate de *ch, gh* nu sunt urmate de o literă consonantică, apar următoarele situații:

(a) *e, i* sunt urmate de o literă vocalică. În acest caz:

α . *e, i* pot avea exclusiv valoare diacritică redundantă, ca în *chiar, cheamă, ghiol, gheață* (fonetic: [kár, kámə, ɣol, ɣáɕə].

β . *e, i* pot avea simultan valoare diacritică redundantă și valoare denotativă, ca în *schior, așchioară, frânghie* (fonetic: [skior, aʃkiɔərə, frunɣie].

Ca și în cazul discutat sub c., nu există o regulă care să ne permită să spunem – exclusiv pe baza informației furnizate de *textul scris* – când *i, e* se găsesc în situația α și când se găsesc în situația β .

Observație. 4. Se poate remarca faptul că, în aceste cazuri, nu se poate formula nici măcar o regulă bazată pe distincția neologism/cuvânt din vechiul fond: *schior* este neologic, *așchioară* este un cuvânt din vechiul fond, la fel cu *frânghie*.

(b) *e, i* sunt urmate de spațiu alb. În acest caz:

α . *e* cumulează valoarea diacritică redundantă și valoarea denotativă; *ureche, veghe*: [^wureké, veɣe].

β . *i* poate avea valoare exclusiv diacritică redundantă sau poate cumula valoarea diacritică cu cea denotativă. Pentru primul caz: *unchi, unghi*, fonetic: [^wunɕ, ^wunɣ]; pentru al doilea caz: *ochi* (infinitiv), *zbughi* (infinitiv): [^woki, zbuɣi].

Cele discutate sub b., c. fac necesară reformularea punctelor 2° și 3° din lista din § 2., după cum urmează:

2°. Literei *e* îi corespunde: (i) [e] (*lemn*)

(ii) [ɕ] (*leagă*)

(iii) zero fonc (= funcție diacritică (redundantă)) (*ceas, cheamă*)

3°. Literei *i* îi corespunde: (i) [i] (*vin, opri*)

(ii) [j] (*iarnă, vierme*)

(iii) [i] (*doi, stat, vrei*)

(iv) [j] (*lupi, cărți*)

(v) zero fonic (= funcție diacritică
(redundantă)) (*ciudă, chiar*)

5. Observații finale. În acest capitol ne-am ocupat de analiza raporturilor de denotație care se stabilesc între literele alfabetului românesc și sunetele limbii române.

Pe baza acestor raporturi și a regulilor de denotație (de forma 1°–24°, 2°°, 3°° și 18°°) este posibilă, în principiu, trecerea de la scriere la pronunțare sau, altfel spus, trecerea de la forma grafică a cuvintelor la forma lor fonetică.

Am constatat, cu această ocazie, că alfabetul românesc conține un număr de litere care prezintă un grad mai mic sau mai mare de *polisemie*, adică litere care au mai mult decât o singură semnificație, sau, altfel spus, litere care au mai mult decât un singur denotat. Pe de altă parte, am constatat că unele litere, în anumite contexte, îndeplinesc o funcție *diacritică*, adică au rolul de a se combina cu alte semne formând împreună cu acestea *semne complexe*; denotatele acestor semne complexe sunt diferite în raport cu denotatele semnelor simple care intră în structura semnelor complexe. Literele care pot avea valoare diacritică sunt *e, i* și *h*.

Funcția (sau valoarea) diacritică a unor litere este legată numai *indirect* de gradul lor de polisemie: în unele cazuri, literele care au funcție diacritică nu au și funcție denotativă (vezi mai sus, litera *h* sub *b*.); alteleori o literă poate avea în mod concomitent și funcție diacritică, și funcție denotativă, sau, altfel spus, poate avea funcție diacritică, fără a-și pierde în toate cazurile funcția denotativă (vezi mai sus literele *e, i* sub *c., d.*). Așadar gradul de polisemie al unei litere poate crește atunci când se ia în considerare și funcția ei diacritică: pe lângă denotatul sau denotatele pe care o literă oarecare le are atunci când are valoare denotativă, ea poate fi în situația *de a nu avea un denotat* sau, cu o formulare pozitivă, de a avea ca denotat un „zero fonic”. Situația în care o literă are ca denotat un „zero fonic” este exact situația în care litera respectivă este întrebuințată cu funcție diacritică.

În urma celor discutate, ierarhizarea literelor alfabetului românesc în raport cu gradul lor de polisemie este următoarea (de data aceasta, luăm în considerare și cazurile în care o literă poate avea ca denotat un „zero fonic”):

i 5, *a, u, n* 4; *e, o* 3; *l, m, h, x* 2; *ă, î, â, p, t, b, f, v, t, d, s, z, ț, r, ș, j, c, g* 1.

În ce privește semnele complexe (alcătuite cu ajutorul literelor cu valoare diacritică), trebuie observat că, în măsura în care în constituția lor intră o literă care, alături de funcția ei diacritică, poate avea și funcția ei denotativă obișnuită, acestea prezintă totdeauna un anumit grad de polisemie.

- 25°. Secvenței *ce* îi corespunde: (i) [ĉ] (*ceară*)
(ii) [ĉe] (*cer*)
- 26°. Secvenței *ci* îi corespunde: (i) [ĉ] (*ciudă*)
(ii) [ĉi] (*artificial*)
- 27°. Secvenței *ge* îi corespunde: (i) [ĝ] (*geană*)
(ii) [ĝe] (*gene*)
- 28°. Secvenței *gi* îi corespunde: (i) [ĝ] (*giuvaer*)
(ii) [ĝi] (*ginere*)
- 29°. Secvenței *che* îi corespunde: (i) [ḳ] (*cheamă*)
(ii) [ḳe] (*chem*)
- 30°. Secvenței *chi* îi corespunde: (i) [ḳ] (*chiar*)
(ii) [ḳi] (*chin*)
- 31°. Secvenței *ghe* îi corespunde: (i) [ġ] (*gheață*)
(ii) [ġe] (*ghem*)
- 32°. Secvenței *ghi* îi corespunde: (i) [ġ] (*ghiont*)
(ii) [ġi] (*ghiveci*)

Prin urmare, toate secvențele care conțin litere cu funcție diacritică au același grad de polisemie: *ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi: 2.*

Indicații bibliografice

- Beldescu, *Ortografia*, pp. 11–16.
Ciobanu & Sfirlea, *Cum scriem*, pp. 14–16.
Graur, *Mic tratat*, pp. 109–170.

VI. SECVENȚE DE SUNETE ȘI SECVENȚE DE LITERE

1. Reprezentarea în scris a secvențelor de sunete. După cum se știe, sunetele unei limbi nu există în mod izolat; ele nu sunt altceva decât elementele din care sunt constituite semnele lingvistice. Spunem, de exemplu, că sunetele [l], [u], [p] sunt elemente din care este construită secvența [lup], care este un semn lingvistic (în sensul discutat în I, § 3) întrucât „stă în locul” obiectului sau clasei de obiecte la care ne referim prin intermediul acestei secvențe de sunete.

În cele ce urmează, vom avea în vedere numai o subclasă de semne lingvistice și anume *cuvintele* (orice cuvânt este un semn lingvistic, dar nu orice semn lingvistic este un cuvânt).

Prin *cuvânt fonetic* vom înțelege o secvență de sunete care alcătuiesc un cuvânt, iar prin *cuvânt grafic* vom înțelege o secvență de litere care corespunde unui cuvânt fonetic (sau care îl reprezintă).

În principiu, fiindu-ne dat un alfabet și un număr de reguli de denotație (de felul celor din V 1°-32°) prin care ficărei litere îi este asociat un sunet denotat, ne putem aștepta ca, exclusiv pe baza acestor reguli, să putem „trece” imediat și fără dificultăți de la cuvântul grafic la cuvântul fonic și invers. De exemplu, pe baza regulilor 8° și 6°, dacă vedem scris cuvântul *să*, știm să ajungem la cuvântul fonetic [sə], iar dacă *auzim* cuvântul [sə], știm să-l reprezentăm în scris ca *să*.

Cu toate acestea, lucrurile sunt mai puțin simple decât ne-am aștepta, și aceasta din mai multe motive, și anume:

(a) pentru că nu *toate* sunetele care apar într-o limbă au un corespondent în sistemul de scriere;

(b) pentru că există convenții ale sistemului de scriere în conformitate cu care nu toate sunetele care intră în constituția unui cuvânt sunt notate în scris; în aceste cazuri, pe lângă regulile de denotație, este necesar să cunoaștem (i) care sunt regulile care restrâng posibilitățile de a combina literele în secvențe și (ii) care sunt sunetele a căror reprezentare în scris este interzisă de regulile de sub (i);

(c) pentru că există un număr de litere polisemantice;

(d) pentru că există un număr de litere sinonime.

2. Sunete care nu sunt denotate unui litere: [ɨ]. Am văzut (IV § 4.) că, printre semivocalele limbii române, figurează și semivocala [ɨ], care apare într-un număr foarte limitat de contexte, anume după pauză, precedând totdeauna o vocală din seria [ə, ɪ]. În felul acesta, cuvintelor ortografiate cu *ă* inițial le corespund cuvintele fonetice cu [ɨ] inițial; gradul de

perceptibilitate al acestei semivocale inițiale este diferit: ea poate avea caracterul unei semivocale propriu-zise, [ɨ], sau se poate realiza ca simplu „început” al emisiunii vocalei următoare, [ɨ]. Astfel, cuvinte grafice ca *ăsta, ăla, în, împart, înalt* au corespondente fonetice fie de forma [ɨăsta, ɨăla, ɨn, ɨmpart, ɨnalɨ], fie de forma [ɛăsta, ɛăla, ɛn, ɛmpart, ɛnalɨ].

Pe de altă parte, trebuie relevat faptul că pronunția cu [ə, ɨ] precedați de semivocala [ɨ] inițială nu este *obligatorie*; alături de pronunțiile menționate există și pronunțiile paralele [əsta, əla, ɛn, ɛmpart, ɛnalɨ].

Trebuie să menționăm, de asemenea, că nu există o *normă ortoepică* care să favorizeze vreuna din aceste pronunții. Se pare că uzul dialectul literar acordă preferință pronunțiilor [əsta, ɛn] etc. sau [ɛăsta, ɛɛn] etc. și respinge pronunția cu semivocala inițială foarte perceptibilă (deci pronunții ca [ɨăsta, ɨɛn] etc.)¹.

Alfabetul românesc nu dispune de nici un semn pentru notarea semivocalei [ɨ] (sau [ɨ]); în cuvântul grafic, la inițială se scrie *Întotdeauna* *ă* sau *ɨ*, indiferent de faptul dacă, în cuvântul fonetic corespunzător, la inițială se află vocala [ə] sau [ɨ] sau secvențele corespunzătoare acestor vocale: [ɨə, ɨɨ] sau [ɛə, ɛɨ].

Deoarece literelor *ă* și *ɨ* de la inițiala cuvântului grafic le corespund în cuvântul fonetic: (i) fie [ə], respectiv [ɨ], (ii) fie [ɨə], respectiv [ɨɨ], (iii) fie [ɛə], respectiv [ɛɨ] și deoarece nu există o normă ortoepică (și ortografică) prin care să se prescrie una și numai una din pronunțiile (i)–(iii), suntem îndreptățiți să considerăm că *la inițiala cuvântului grafic, literele ă, ɨ prezintă o polisemie de gradul 2*.

3. Sunete care nu se reprezintă în scris: semivocale inițiale (de cuvânt și de silabă). Este cunoscut faptul că poziția inițială de silabă are asupra sunetelor o influență identică cu aceea pe care o are poziția inițială de cuvânt. Această identitate de rol a celor două poziții este perfect explicabilă dacă ne gândim că, în ultimă analiză, orice inițială de cuvânt este în mod necesar și o inițială de silabă (fără ca reciproca să fie și ea adevărată).

Pentru concizia formulărilor, vom utiliza în acest paragraf termenul de *poziție inițială* pentru a desemna atât inițiala de cuvânt, cât și inițiala de silabă.

1°. Din punct de vedere fonetic, româna se caracterizează prin următoarea particularitate: într-o anumită categorie de cuvinte, anume în cuvintele care aparțin vechiului fond al limbii, la inițială nu apar vocalele [e, i, o, u], ci numai secvențe constituite din vocalele amintite precedate de un element

¹ La Vasiliu, *Fonologia*, toate vocalele inițiale care precedă o vocală cu localizare identică (cu a semivocalei) – inclusiv [ɨ], deci – sunt numite *apendice asilabice* ale vocalelor respective.

semivocalic cu o localizare identică cu aceea a vocalei (următoare); segmentul care precedă vocala poate fi o semivocală propriu-zisă: [je, ji, wo, wu] sau poate fi un simplu sunet nesilabic care acompaniază începutul vocalei propriu-zise: [Ĵe, Ĵi, Wo, Wu]. Pronunțarea „normală” a unor cuvinte ca *iese*, *oaie*, *in*, *suind*, *om*, *greoi*, *unt*, *leului* va fi deci [jese, qâje, jin, sujind, wom, grewoj, wunt, lewuluj] sau [Ĵese, qâĴe, jin, sulind, ^Wom, gre^Woj, ^Wunt, le^Wuluj]².

În cuvintele neologice, pronunția obișnuită este întotdeauna fără semivocală inițială: *esență*, *duel*, *istorie*, *arhaism*, *olfactiv*, *geologie*, *univers*, *diurn* se pronunță în mod obișnuit [esența, duel, istorie, arhaism, olfaktiv, ĝeoloĝie, univers, diurn] și nu [jesența, dujel, jistorie, arhajism, wolfaktiv, ĝewoloĝie, wunivers, diwurn] și nici [Ĵesența, duĴel, Ĵistorie, arhajism, ^Wolfaktiv, ĝe^Woloĝie, ^Wunivers, di^Wurn].

Ceea ce am numit mai sus „pronunție obișnuită” nu este însă, în cazul discutat, o pronunție prescrisă explicit de vreo normă (ortoepică) ci un uzaj mai mult sau mai puțin constant al oamenilor cultivați. Alături de acest uzaj, există însă și altele, dintre care menționăm două: a) acela care extinde pronunția [e, i, o, u] la inițială la *toate* categoriile de cuvinte, în conformitate cu care găsim pronunții ca [ese, qâe, in, suind, om, greoi, unt, leuij]; b) acela care extinde pronunția [je, ji, wo, wu] sau [Ĵe, Ĵi, Wo, Wu] la *toate* categoriile de cuvinte, uzaj în conformitate cu care găsim pronunții ca [jesența, dujel, jistorie, arhajism, wolfaktiv, ĝewoloĝie, wunivers, diwurn] sau [Ĵesența, duĴel, Ĵistorie, arhajism, ^Wolfaktiv, ĝe^Woloĝie, ^Wunivers, di^Wurn]. În cazul a) avem a face cu un uzaj „hipercorect”, în cazul b) avem a face cu un uzaj conservativ, care aplică neologismelor regulile de pronunțare caracteristice cuvintelor autohtone.

Ținând seama de cele trei uzaje descrise mai sus, putem spune că, în cazul vocalelor inițiale, pronunția *oscilează* între [e, i, o, u], pe de o parte, și [je, ji, wo, wu] sau [Ĵe, Ĵi, Wo, Wu], pe de altă parte.

În ce privește raportul dintre pronunție și scriere, putem formula următoarea regulă generală, care nu se află formulată explicit ca normă ortografică: *în poziție inițială, sunetele [j, w] sau [Ĵ, ^W] nu se notează niciodată în scris, atunci când precedă vocalele [i, o, u].*

În conformitate cu această regulă, este evident că gradul de polisemie a literelor *i*, *o* și *u* crește: alături de denotatele menționate în V, § 2 sub 3°, 4°, 5°, în poziție inițială, literele menționate mai pot avea denotatele menționate de următoarele reguli:

² Ca și [t], semivocalele care acompaniază „începutul” vocalelor inițiale sunt, conform terminologiei din Vasiliu, *Fonologia*, „apendice asilabice” ale vocalelor (vezi nota de la p. 45 mai sus).

1. În poziție inițială, literei *i* îi corespunde: (i) [i]
(ii) [ji] sau [ji]
2. În poziție inițială, literei *o* îi corespunde: (i) [o]
(ii) [wo] sau [ʷo]
3. În poziție inițială, literei *u* îi corespunde: (i) [u]
(ii) [wu] sau [ʷu]

Întrucât nu există o *regulă* care să prescrie pronunția [i, o, u] la inițială pentru o clasă de cuvinte și [ji, wo, wu] sau [ji, ʷo, ʷu] la inițială pentru o altă clasă de cuvinte și întrucât, după cum au văzut, pronunția oscilează între cele două uzaje, se poate spune că, în poziție inițială, scrierea *i, o, u* este *ambiguă*.

Din punctul de vedere al relației cu scrierea, [e] în poziție inițială are o situație deosebită în raport cu [i, o, u]. Deosebirca constă în faptul că, cu o excepție pe care o vom indica ceva mai jos, scrierea românească *permite* notarea lui [j] sau [ʝ] înainte de [e], în poziție inițială.

Regula generală de scriere se poate formula în felul următor: *se scrie la inițială ie acolo unde se pronunță [je] sau [ʝe]* (adică în cuvinte din fondul vechi) *și se scrie e acolo unde se pronunță [e]* (adică în cuvintele neologice).

Excepția despre care am vorbit o constituie cuvintele *eu, el, ei, ele, ești, este, eram, erai, era, erați, erau*, care se scriu cu *e* inițial deși se pronunță cu un [j] sau [ʝ] inițial, deci [jeu, jel, jei, jele, jest], [jeste, jeram, jeraj, jera, jeraʃ], [jerau] sau [ʝeu, ʝel, ʝei, ʝele, ʝest], [jeste, Jeram, Jeraj, Jera, Jeraʃ], [Jerau].

Justificarea acestei „excepții” este faptul că grafiile cu *e* inițial s-au impus prin tradiție.

O altă excepție o constituie situațiile în care [e] urmează după un [i]. Deși pronunția obișnuită este în acest caz (cel puțin în cuvintele din vechiul fond), [ije] sau [iʝe], IOOP § 30, p. 8 recomandă scrierea *ie* și nu *ie*, fără a aduce vreo justificare: „Se scrie *familie, istorie, vie* (nu *familiie, istoriie, viie*)” (IOOP, loc. cit.). De remarcat că regula este formulată incomplet: nu se enumeră *toate* cazurile și nici nu se formulează un principiu general, așa cum am făcut noi mai sus, când am arătat că o excepție este constituită de „cazurile în care [e] urmează după [i]”.

Cităm în continuare regulile din IOOP care normează scrierea cu *e* sau *ie* la inițială:

„În neologisme, *e* inițial se scrie și se pronunță *e* nu *ie*: *ecran, ecuador, epocă, eră, eroism, evident, examen, explozie* (nu *iecran, iecuador* etc.).

De asemenea *e* la început de silabă, precedat de vocală, în neologisme de tipul *aed*, *alee*, *coexistență*, *idee*, *poem*, *poet* se scrie și se pronunță *e*, nu *te*" (IOOP, § 11, p. 6).

„*E* inițial din cuvintele *eu*, *el*, *ei*, *ele*, *ești*, *este*, *e*, *eram*, *erai*, *era*, *erați*, *erau* deși se rostește *te*, se scrie *e*, potrivit cu tradiția literară.

E, la început de silabă, precedat de vocală, în cuvintele din vechiul fond, se scriu și se pronunță *te*: *bate*, *bătești*, *cute*, *femele*, *Nicolate*, *ploate*, *Plotești*, *vole* etc." (IOOP § 10, p. 5), (cf. și IOOP, §§ 26, 29, 30 și §§ 33, 35, pp. 7–9, pentru *e* inițial de silabă după diferite vocale).

Observații. 1. Motivarea scrierii cu *e* inițial în cuvinte ca *eu*, *este* etc. (regula din IOOP § 10) este bazată pe ceea ce unii (vezi Mioara Avram, *Probleme*) numesc principiul „tradițional” sau „etimologic”, care intervine uneori în formularea regulilor ortografice în vigoare în momentul de față. (Asupra noțiunii de scriere „etimologică” sau „tradițională”, vezi mai sus II, § 2).

2. IOOP nu are o regulă explicită care să stipuleze scrierea cu *te* la inițială de cuvânt în cuvintele din vechiul fond. Ea este conținută în formă implicită în regula din § 11, p. 6, primul alineat.

Este ușor de văzut că scrierea lui *e* inițial nu pune probleme *exclusiv ortografice*: conform cu cele arătate, cu unele excepții care pot fi și sunt complet *specificabile*, se scrie *e* la inițială acolo unde se pronunță [e] și se scrie *te* acolo unde se pronunță [je] sau [ʃe]. Problema care se pune este numai de natură *ortoepică*: pronunția [e] sau [je, ʃe] la inițială este reglementată de o regulă care, după cum am văzut, este *incompletă* (cf. I, § 2., sub (ii)), ceea ce determină fluctuații în pronunțare (se pronunță uneori [eʃi] în loc de [jeʃi] sau [ʃeʃi], sau [qâe], în loc de [qâje, qâʃe], se pronunță [jevident] sau [ʃevident], în loc de [evident], sau [pojem] ori [poʃem], în loc de [poem]). Aceste fluctuații în pronunțare transpar și în scris.

Pe de altă parte, „excepțiile” despre care am vorbit (IOOP §§ 10, 30) fac ca litera *e* să aibă un grad mai mare de polisemie, dat fiind că, în cazurile citate, denotatul lui *e* este [je] sau [ʃe]. Așadar, la denotațiile menționate în V, § 2., 2°, trebuie adăugate următoarele în conformitate cu regulile de mai jos:

4. a. În cuvintele *eu*, *el*, *ei*, *ele*, *ești*, *este*, *eram*, *erai*, *era*, *erați*, *erau*, literei *e* în poziție inițială îi corespunde [je] sau [ʃe].

b. După *t*, lui *e* îi corespunde: (i) [e]

(ii) [je] sau [ʃe].

Deoarece după [i] pronunția oscilează între [je, ʃe] și [e] (se pronunță și [istorie], dar și [istorije] sau [istoriʃe], și [vije] sau [viʃe], dar și [vie]) și cum ortografia nu permite în aceste cazuri notarea în scris a elementului asilabic, urmează că, prin 4.b., scrierea *e* după *i* este *ambiguă*.

2°. Din punctul de vedere care ne interesează, vocala [a] pune unele probleme numai atunci când urmează după vocalele [e, i, o, u], deci când se află în poziția inițială de silabă (nu de cuvânt).

În aceste cazuri, alături de pronunțiile cu [a] inițial de silabă apar și pronunțiile paralele, în care [a] este precedat de o semivocală cu un grad mai mic sau mai mare de perceptibilitate (= un apendice nesilabic); timbrul și gradul de deschidere al acestui „apendice” este determinat în mare măsură de vocala precedentă, după cum urmează:

- (a) după [e], semivocala este [ɤ] sau [ɛ]: [reɕal] sau [reɕal];
- (b) după [i], semivocala este [j] sau [j̃]: [apreɕija] sau [apreɕija];
- (c) după [o], semivocala este [ɔ] sau [ɔ̃]: [koɔáfa] sau [koɔáfa];
- (d) după [u], semivocala este [w] sau [w̃]: [konɕeptuwál] sau [konɕeptuwál].

Observație. 3. Unele uzaje admit și o vocală cu un grad de închidere mai mic decât vocala precedentă: [rejál], [rejál], [kowáfa], [kowáfa].

În forme ca [skintejá], [femejá] etc., prezența semivocalei [j] (eventual [j̃]) se justifică *morfologic*, prin faptul că forma nearticulată conține un [j]: [skinteje], [femeje]. Acest [j] (sau [j̃]) reprezintă ultimul segment fonetic al temei, după care urmează flexiunea sau articolul.

Pentru „principiul morfologic” care stă la baza anumitor reguli ale ortografiei românești, cf. Mioara Avram, *Probleme, Hristea, Ortografie*.

Ortografia românească nu permite notarea elementelor asilabice care urmează după [e] sau [o] decât în cazurile în care elementul nesilabic are un statut morfologic clar, anume atunci când elementul nesilabic reprezintă *finala temei*, la care se adaugă [a] (care poate fi articol, ca în *noua* (femininul lui *noul*), *roua* sau „particulă deictică”: (*a*) *noua*, (*a*) *treia*, *aceia* etc.

În cazurile discutate, tema cuvântului se termină în semivocală [nou-], [dou-], [rou-], [trei-], [aței-]. Că tema se termină, în aceste cazuri, în semivocală ne-o dovedește comparația cu forme ca *nouă* (numeral), *două*, *rouă*, *trei*, *acei*, fonetic [nowə], [dowə], [rowə], [trei], [aței].

În celelalte cazuri, deci atunci când semivocala care apare între [e, i], pe de o parte, și [a], pe de altă parte, nu este finală a temei, ea *nu se notează în scris*.

Trebuie precizat însă că această regulă de scriere (cea care permite notarea elementului nesilabic în anumite condiții și cea care interzice notarea lui în alte condiții) nu figurează explicit în IOOP. Singurele reguli explicite legate de aspectul discutat sunt cea de la § 30, p. 8 (citată mai sus) și cea de la § 31, p. 8, care interzice notarea elementului asilabic după un *i*, în formele

articulate de feminin: „Forma articulată de nominativ-acuzativ a substantivelor feminine terminate în *i-e* se scrie cu *i-a*, nu cu *ii-a* sau cu *ie-a*: *familia, ia, istoria, rochia, via* (nu *familiia, iia, istoriia, rochiia, vvia* sau: *familiea, iea, istoriea, rochiea, viea*) (IOOP, § 31, p. 8).

În ce privește pronunția, trebuie făcute următoarele precizări:

- (a) Uzajul cultivat se pare că preferă pronunția fără apendice asilabic (deci [ia, ea, oa, ua]) în *neologisme* și pronunțiile cu apendice asilabice (deci [ijă, eșă, uwă] sau [jă, eșă, u^wă] sau [jă, eja, o^wă, u^wă]) în cuvintele din fondul vechi
- (b) Pronunția fluctuează între uzajul descris sub (a) și
 - (α) extinderea pronunției cu apendice asilabice la ambele categorii de cuvinte (deci [apreciă] sau [apreciă], ca și [apropiă]; [reșă] sau [reșă], ca și [rșeșă], [rșeșă] etc.)
 - (β) extinderea pronunției fără apendice asilabic la ambele categorii de cuvinte (deci [apropia], ca și [aprecia], [lua] ca și [konceptual] etc.).
- (c) Singurele situații în care nu există fluctuații sunt cele în care apendicele asilabic reprezintă finala temei: deci nu se întâlnesc *decât* pronunții ca [nowă, dowă, rowă, trejă, ačeja] sau [no^wă, do^wă, ro^wă, trejă, ačeja] și *niciodată* pronunții ca *[noa, doa, roa, trea, acea].

Dat fiind că există cazuri în care apendicele asilabic care precedă pe [a] inițial de silabă nu se notează în scris (vezi mai sus în acest paragraf) urmează că, în poziție inițială de silabă, litera *a* poate să aibă mai multe denotări (neînregistrate sub V, § 2., 1°), conform cu următoarea regulă:

5. În poziție inițială literei *a* îi corespunde:

- (i) [a]
- (ii) [eă, eșă, jă] după *e*
- (iii) [jă, jă] după *i*
- (iv) [qă, qă, wă] după *o*
- (v) [wă, wă] după *u*.

Dat fiind că pronunția fluctuează între [a] inițial de silabă și [a] precedat de apendice asilabic, urmează că scrierea cu *a* după *e, i, o, u* este *ambiguă*.

4. Litere polisemantice; notarea vocalelor și a semivocalelor. Am văzut în V, § 2., 2°, 3°, 4°, 5°, că literele *e, i, o, u* pot avea ca denotări fie

sunete vocalice, fie sunete semivocalice. În plus, litera *i* poate avea ca denotat și o semivocală surdă (șoptită) anume [j], care apare în condiții strict determinate.

Deși IOOP nu conține reguli explicite pe baza cărora să putem ști în ce condiții literelor amintite le corespund denotate vocalice, astfel de reguli se pot stabili, după cum urmează.

După cum se știe, în limba română, semivocalele [ɟ, ɣ] nu pot apărea decât în poziție prevocalică. Făcând abstracție de distincția între semivocalele cu tensiune [j, w] și semivocalele corespunzătoare fără tensiune (relaxate) [ɹ, ʋ], putem spune că cele două semivocale închise pot apărea fie în poziție prevocalică, fie în poziție postvocalică (vezi diftongii [jă, je, wă] și diftongii [aj, ej, aʋ, eʋ, iʋ] etc.).

Având în vedere aceste precizări, putem formula următoarele reguli:

(i) Când *e, i, o, u* se află între două litere consonantice, denotatele literelor *e, i, o, u* sunt *sunete vocalice*.

(ii) Când *e, o* urmează după litere vocalice, denotatele literelor *e, o* sunt *sunete vocalice*.

Pentru cazurile în care *e, o, i, u* se află în alte poziții și anume:

(iii) *e, o* înainte de litere vocalice

(iv) *i, u* înainte sau după litere vocalice.

nu se poate stabili dacă denotatele acestor litere sunt vocale sau semivocale.

De exemplu: în *rea*, *e* denotă o semivocală; în *real*, *e* denotă o vocală; în *poartă*, *o* denotă o semivocală, în timp ce în *coafa*, *o* denotă o vocală; în *piatră*, *i* denotă o semivocală, în timp ce în *conceptual*, *u* denotă o vocală; în (eu) *sui*, *i* denotă o semivocală, în timp ce în *sultor*, *i* denotă o vocală; în *rău*, *u* denotă o semivocală, în timp ce în *răutate*, *u* denotă o vocală.

Se poate spune deci că, în poziția descrisă în (iii) scrierea cu *e, o* este *ambiguă*, după cum în pozițiile descrise sub (iv), scrierea cu *i, u* este, de asemenea, *ambiguă*.

După cum am arătat la începutul acestui paragraf, litera *i* poate avea ca denotat și sunetul [j] (semivocală surdă (șoptită)).

Se poate spune că *i* are ca denotat sunetul [j] atunci când (i) apare înainte de spațiul alb (= finală de cuvânt) și este precedat de una sau mai multe litere consonantice (cu excepția cazului când (α) grupul este constituit dintr-o literă consonantică urmată de *l, r*, (β) grupul este constituit din secvențele *ch, gh* (vezi mai sus, V, § 4.d. (ii) (b) (β)) și (ii) silaba finală *nu este accentuată* (cf. V § 4.d. (ii) (b) (β)).

După cum se poate observa, pentru a putea preciza în ce condiții *i* final are ca denotat sunetul [j], este nevoie să ne referim la *accent*. Cum însă accentul nu este marcat grafic și, prin urmare, cunoașterea accentului presupune cunoașterea prealabilă a felului în care cuvântul se pronunță, urmează că scrierea propriu-zisă (deci prin ea însăși) nu ne permite să știm când anume *i* final are ca denotat sunetul [j]. Avem deci a face cu un alt caz de *ambiguitate* a scrierii.

5. Litere sinonime: *â* și *f*. Dacă literele polisemantice pun probleme mai ales în momentul în care vrem să trecem de la cuvântul grafic la cuvântul fonetic, sinonimia literelor ar putea fi, în principiu, o sursă de dificultăți în „trecerea” de la cuvântul fonetic la cuvântul grafic. După cum s-a văzut în V, § 2. 7°, 8°, sinonimia literelor este extrem de redusă în scrierea românească. În plus, regula de folosire a celor două litere este clară, drept care exclude orice dificultate: litera *â* se scrie numai în cuvintele *român*, *România* și în derivatele acestora. În toate celelalte cazuri se scrie *f* (cf. IOOP, § 8, p. 5).

Indicații bibliografice

- Mioara Avram, *Probleme*.
Hristea, *Ortografie*.
Sfirlea, *Pron. lit.*, pp. 55–64.
Șuteu, *Influența*, pp. 64–124.
Vasilii, *Fonologia*, pp. 95–100.

VII. CONCEPTUL DE „SCRIERE FONETICĂ”

1, Accepția relativă a termenului de „scriere fonetică”

Există un acord general și, trebuie spus, justificat, în a considera scrierea românească drept „scriere fonetică”. Este însă destul de puțin clar ce anume trebuie înțeles prin termenul „scriere fonetică”. Mioara Avram (*Probleme*, p. 283), în acord cu o formulare din ediția din 1959 a IOOP (p. 18), afirmă: „Principiul fonetic... este principiul de bază al ortografiei românești: scrierea redă pe cât posibil pronunțarea”.

Așadar o scriere fonetică este o scriere care „redă pronunțarea” (facem abstracție pentru un moment de atenuarea introdusă prin „pe cât posibil”). Dacă ne întrebăm însă, mai departe, ce trebuie să înțelegem prin faptul că o scriere „redă pronunțarea”, constatăm că lucrurile devin mai puțin clare.

Dacă înțelegem că un sistem de scriere „redă pronunțarea” atunci când permite într-un fel oarecare *trecerea* univocă de la cuvântul grafic la cuvântul fonetic, atunci putem considera că și ortografia franceză, de exemplu, este „fonetică”, întrucât, pe baza unui număr de reguli, un text francez poate fi *citit*, fără a fi nevoie să se caute în dicționar pronunția fiecărui cuvânt în parte.

Așadar, dacă înțelegem prin scrierea fonetică o scriere care „redă pronunțarea” în sensul amintit, această accepție a termenului nu ne permite să facem o distincție evidentă, anume aceea dintre sistemul de scriere românesc, care este evident „fonetic”, și sistemul de scriere francez care, iarăși, evident, nu este fonetic, sau cel puțin nu este „fonetic” în același sens în care este „fonetic” sistemul românesc. Rezultă de aici că această accepție dată termenului de scriere fonetică este *prea slabă* pentru a avea o valoare operațională.

Accepția *tare* a termenului ne este sugerată de IOOP, p. 3: „În general, scrierea noastră notează fiecare sunet printr-o literă”. Făcând pentru un moment abstracție de restricția „în general”, putem considera că un sistem de scriere este *fonetic atunci și numai atunci când fiecare sunet distinct este notat totdeauna prin aceeași literă distinctă* (idee cuprinsă în pasajul citat din IOOP) și *fiecărei litere distincte îi corespunde întotdeauna același sunet distinct*.

Este ușor de văzut că, dacă dăm termenului „scriere fonetică” accepția tare de mai sus, scrierea limbii române nu mai poate fi considerată scriere fonetică.

Dar a spune pur și simplu că ortografia românească nu este fonetică nu reprezintă un progres în ce privește cunoștințele noastre asupra scrierii românești. Căci, pe baza aceluiași criteriu spuncm, de exemplu, și despre

scrierea franceză că nu este fonetică. Or, este destul de clar că într-un fel spunem despre scrierea românească că nu este fonetică și într-alt fel spunem același lucru despre scrierea franceză. Acest „într-alt fel” poate fi înțeles eventual ca afirmând că scrierea franceză este și mai puțin fonetică decât scrierea limbii române (sau invers).

Cele arătate ne conduc într-un mod suficient de natural la ideea că un sistem de scriere poate fi „mai fonetic” sau „mai puțin fonetic” decât altul, deci la ideea că noțiunea de scriere fonetică este compatibilă cu ideea de gradajie: un sistem de scriere poate fi mai (puțin) fonetic decât altul.

De altfel, înseși unele formulări care caracterizează scrierea limbii române ca fiind fonetică sugerează ideea de *gradualitate* a acestei proprietăți. Astfel, Mioara Avram (*loc. cit.*) consideră că scrierea românească este „pe cât posibil” fonetică (pentru că redă „pe cât posibil pronunțarea”). Așadar, scrierea este aproape de a fi fonetică, fără a fi total fonetică. Aceeași gradualitate a proprietății de a fi fonetică este sugerată și de formularea din IOOP (*loc. cit.*). Într-adevăr, aici se spune că scrierea românească notează fiecare sunet prin câte o literă (vezi accepția „tare” a termenului de „scriere fonetică”), dar se menționează că acest lucru se întâmplă „în general” deci *nu totdeauna*.

Instructiv din punctul de vedere care ne interesează aici este faptul că, în continuare, IOOP, p. 3 arată: „Uneori însă același sunet este redat prin litere diferite și aceeași literă redă sunete diferite”. Așadar IOOP explicitează și motivele pentru care scrierea românească nu poate fi considerată, să spunem, „perfect fonetică” (deci o scriere în care fiecărui sunet să-i corespundă câte o literă) și este numai „în general” fonetică. Aceste motive, după cum ușor se poate observa, țin de ceea ce noi am numit *sinonimia* literelor (= același sunet redat prin litere diferite) și *polisemia* literelor (= aceeași literă redând mai multe sunete). Mai mult, IOOP, p. 4 menționează în această ordine de idei și unele cazuri de *ambiguitate*, în forma următoare: „grupurile de litere *ea, ui* etc. redau fie două vocale în silabe diferite: *ideal (ide-al), biruință (biru-ință)*, fie diftongii *ea, ui: deal, cui*”.

Dacă admitem (i) că un sistem de scriere este fonetic (în sens „tare”) atunci când fiecărei litere distincte îi corespunde un sunet distinct și fiecărui sunet distinct îi corespunde o literă distinctă și dacă admitem (ii) că *sinonimia, polisemia* și *ambiguitatea* unor litere ale unui alfabet fac ca acest alfabet să fie „mai puțin fonetic”, atunci urmează că, în cazul în care putem măsura omonimia, polisemia și ambiguitatea conținute într-un sistem de scriere, vom putea *măsura*, de asemenea, și gradul în care sistemul de scriere dat se îndepărtează de ceea ce putem numi scriere fonetică în sens tare.

2. Cât de fonetică este o scriere; parametri de evaluare.

În urma celor arătate în § 1., se observă că *sinonimia*, *polisemia* și *ambiguitatea* reprezintă factori în raport cu care un sistem de scriere poate fi apreciat ca „mai fonetic” sau ca „mai puțin fonetic”. Așadar, pentru a putea spune exact *cât de fonetic* este un sistem de scriere va trebui să spunem *câta sinonimie*, *câta polisemie* și *câta ambiguitate* conține sistemul respectiv. Cu cât cantitatea de sinonimie și/sau de ambiguitate va fi *mai mare*, cu atât sistemul de scriere analizat va fi *mai puțin fonetic*; invers, cu cât cantitatea de sinonimie și/sau de omonimie și/sau de ambiguitate va fi *mai mică*, cu atât sistemul de scriere analizat va fi *mai fonetic*.

În plus, față de parametrii considerați, mai trebuie avută în vedere și o condiție care privește raportul dintre numărul de litere și numărul de sunete și care este *necesară* (dar nu și suficientă) pentru ca un sistem de scriere să poată fi *fonetic*. Această condiție o vom numi *condiție de adecvare*, iar măsura în care această condiție este satisfăcută o vom numi *grad de adecvare* (a scrierii la fonetică).

Este evident că pentru ca un sistem de scriere să fie *fonetic în sens tare* (deci ca fiecărui sunet distinct să-i corespundă totdeauna aceeași literă și fiecărei litere distincte să-i corespundă totdeauna același sunet) este necesar ca numărul de litere, l , al unui alfabet să fie egal cu numărul de sunete, s . Se poate vedea cu ușurință că dacă egalitatea $l = s$ nu este satisfăcută, un sistem de scriere nu poate fi fonetic în sens tare. Egalitatea $l = s$ este deci condiția *necesară* pentru ca o scriere să fie fonetică. Ea nu este însă și *suficientă*. Într-adevăr, este posibil ca numărul de litere ale unui alfabet să fie egal cu numărul de sunete ale limbii care este scrisă cu alfabetul respectiv, dar: (i) un număr de litere să fie polisemantice, astfel încât să existe un număr de cazuri în care sunete diferite să fie redată prin aceeași literă și (ii) un număr de litere să fie sinonime, adică să redea unele dintre sunetele exprimate cu ajutorul literelor din prima categorie (cele polisemantice). Așadar, din egalitatea $l = s$ nu rezultă în mod necesar că sistemul de scriere care se caracterizează prin această egalitate este fonetic (în sens tare).

a. Gradul de adecvare: a . Fie S un sistem de scriere oarecare, fie l numărul de litere ale acestui sistem (v. mai sus) și fie s numărul de sunete ale sistemului fonetic, F , al limbii care este scrisă cu ajutorul sistemului S .

Spunem că S *satisface condiția de adecvare* sau că S *este adecvat* sistemului F dacă și numai dacă $\frac{l}{s} = 1$ (deci dacă $l = s$).

Se poate observa ușor că un sistem S poate fi inadecvat unui sistem F în două sensuri:

- a) când avem $l > s$ (deci când numărul de litere este *mai mare* decât numărul de sunete);
 b) când avem $l < s$ (deci când numărul de litere este *mai mic* decât numărul de sunete).

Este evident că, în cazul a) raportul $\frac{l}{s}$ are ca valoare un număr *mai mare* decât unitatea, iar în cazul b), același raport are o valoare *mai mică* decât unitatea.

În cazul a) când avem $\frac{l}{s} = \alpha > 1$, spunem că *S este excedentar*; în cazul b), în care $\frac{l}{s} = \alpha < 1$, spunem că *S este deficitar*.

Faptul că un sistem *S* este *excedentar* este oarecum legat de ideea că *S* conține o cantitate de sinonimie (de moment ce *S* conține un număr de litere mai mare decât numărul de sunete ale lui *F*, ne putem aștepta ca literele excedentare să fie folosite pentru a „dubla”, „tripla” etc. literele care au ca denotat un anumit sunet din *F*). Cu toate acestea, se poate arăta că a fi excedentar *nu este o condiție necesară* pentru ca un sistem *S* să conțină litere sinonime. Există sisteme care nu sunt excedentare (sunt chiar deficitare) și care conțin litere sinonime (vom vedea mai jos că scrierea românească face parte din această categorie).

De asemenea calitatea de a fi *deficitar* nu este o condiție necesară pentru ca un sistem *S* să conțină litere polisemantice. Am văzut mai sus că ne putem imagina sisteme de scriere pentru care condiția de adevărate să fie satisfăcută, dar care să nu fie sisteme fonetice în sens tare, adică să conțină cazuri de sinonimie și/sau polisemie. Așadar un sistem *S* poate conține cazuri de polisemie chiar și atunci când nu este deficitar.

După cum se observă, gradul de adevărate a unui sistem *S* la sistemul *F* nu prezintă un interes operațional decât în măsura în care avem $\frac{l}{s} = 1$ (caz în care *S* satisface condiția necesară pentru a putea fi eventual un sistem fonetic în sens tare); în celelalte cazuri, gradul de adevărate nu reprezintă decât o caracterizare pur descriptivă a raportului dintre sunete și litere.

b. Polisemia probabilă: β . Pentru a stabili în ce măsură un sistem *S* „se depărtează” prin polisemie de ceea ce se poate numi un sistem de scriere fonetic este foarte natural să raportăm numărul *p* al literelor polisemantice la numărul total, *l*, al literelor alfabetului. Valoarea, β , a acestui raport este, după cum ușor se poate vedea, cuprinsă între \emptyset (cazul când nici o literă din *S* nu este polisemantică și în care avem $\frac{0}{l} = 0$) și 1

(cazul în care toate literele din S sunt polisemantice și în care avem $p = 1$, deci $\frac{p}{1} = 1$). Valoarea β a raportului $\frac{p}{1}$ poate fi interpretată și probabilistic, anume ca probabilitatea ca o literă oarecare a sistemului S să fie polisemantică. Această posibilitate de interpretare a raportului $\frac{p}{1}$ ne-a determinat să considerăm că β este o măsură a polisemiei probabile

În stabilirea polisemiei probabile β , așa cum a fost prezentată aici, nu s-a avut în vedere gradul de polisemie a literelor (adică faptul că o literă oarecare a sistemului S poate avea două denotări iar o alta poate avea șapte denotări). Pentru a nuanșa caracterizarea lui S din punctul de vedere al polisemiei, putem lua în considerație și gradul de polisemie a literelor în felul următor: vom raporta numărul de litere cu gradul de polisemie n anume p_n , la numărul total de litere, iar valoarea β_n a acestui raport va măsura omonimia probabilă de gradul n : $\frac{p_n}{1} = \beta_n$

În acest caz, putem considera că literele monosemantice au gradul de polisemie 1 (adică sunt litere care au un singur denotat). Vom avea deci $\frac{p_1}{1} = \beta_1$, $\frac{p_2}{1} = \beta_2$, ..., $\frac{p_n}{1} = \beta_n$, iar suma valorilor $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$ va fi egală cu unitatea: $\beta_1 + \beta_2 + \dots + \beta_n = 1$

c. Probabilitatea de actualizare a polisemiei: γ . Din faptul că o literă a alfabetului are mai multe denotări nu rezultă în mod necesar că, atunci când litera respectivă apare scrisă într-un context grafic, ea poate avea ca denotat oricare dintre sunetele în raport cu care se află în raport de denotație. Așa cum vom vedea (cf. VIII § 4), deși litera a este polisemantică (vezi V § 2, 1°) atunci când apare într-un anumit context grafic, ea nu poate avea ca denotat oricare dintre sunetele enumerate în 1°; dimpotrivă, contextul grafic determină alegerea unuia și numai a unuia dintre denotările enumerate sub 1°: după *che, ghe, chi, ghi, ce, ge, ci, gi, i*, litera a are denotatul [ă]; după *o, u*, litera a are denotatul [a] ș.a.m.d. Spunem că, în cazurile discutate, polisemia literii a nu se actualizează.

Nu aceeași este, de exemplu, situația polisemiei literii e : atunci când e precedă o literă vocalică, această literă poate avea ca denotat fie vocala [e], fie semivocala [ɛ] (cf. VI, § 4, (iii); IOOP, p. 4). Așadar polisemia e se actualizează, atunci când e apare înaintea de o literă vocalică.

Spunem că o literă polisemantică își actualizează polisemia atunci când există cel puțin un context grafic în care litera respectivă poate avea ca denotat, în mod alternativ, cel puțin două dintre denotările ei posibile

Dacă raportăm numărul a de litere care își actualizează polisemia la numărul p de litere polisemantice, obținem o valoare γ , care măsoară *probabilitatea de actualizare a polisemiei*.

Este ușor de văzut că valoarea lui γ poate varia între \emptyset și 1 ; $\gamma = \emptyset$ atunci și numai atunci când $a = \emptyset$ (deci când nu există litere care își actualizează polisemia); $\gamma = 1$ atunci și numai atunci când $a = p$ (deci când numărul literelor polisemantice, sau, altfel spus, când *toate* literele polisemantice își realizează polisemia). În primul caz avem $\frac{\emptyset}{p} = \emptyset$, în al

doilea caz avem $\frac{p}{p} = 1$.

Trebuie observat că probabilitatea de actualizare a polisemiei, γ , este dependentă de parametrul β (= polisemia probabilă); $\gamma > \emptyset$ atunci și numai atunci când $\beta > \emptyset$.

Este ușor de văzut că, dacă avem $\beta = \emptyset$, aceasta înseamnă că polisemia probabilă este zero, deci *nu există litere polisemantice*. Dacă în S nu există litere polisemantice, este evident că problema *actualizării* polisemiei nu se pune, sau, mai exact, probabilitatea de realizare a polisemiei este zero.

d. Ambiguitatea probabilă: δ . Când o literă polisemantică are cel puțin un context grafic în care își actualizează polisemia spunem că acea literă este o *literă ambiguă*.

Raportând numărul a de litere ambigue, la numărul total de litere, l , obținem $\frac{a}{l} = \delta$.

Observație. 1. Numărul de litere ambigue, a , este, evident, totdeauna egal cu numărul de litere care își actualizează polisemia. Acesta este motivul pentru care am folosit în acest paragraf aceeași literă, a , ca în paragraful precedent, pentru numărul de litere ambigue

Valoarea lui δ variază între \emptyset (când $a = \emptyset$) și 1 (când $a = l$, deci toate literele din S sunt ambigue).

Este evident că, dacă $\gamma = \emptyset$ (= probabilitatea de actualizare a polisemiei este nulă), atunci $\delta = \emptyset$ (= ambiguitatea probabilă a sistemului S este și ea nulă).

e. Sinonimia probabilă: σ . Spunem că două litere sunt *sinonime* atunci când ambele litere au același denotat. De exemplu, spunem că în sistemul de scriere a limbii române, literele d și \tilde{d} sunt sinonime, întrucât ambele litere au ca denotat același sunct, [t]; la fel, litera k este sinonimă atât cu litera c (întrucât ambele pot avea ca denotat sunctul [k]), cât și cu ceea ce am numit „literele complexe”: *che*, *chi* (vezi V § 5), întrucât k

poate avea ca denotat sunetul [k] (ca în *kilometru*), care este și denotatul semnelor complexe *che*, *chi* (cf. V, § 5). Dacă aceeași literă participă la mai multe serii de litere sinonime (cazul literei *k*), convenim ca aceasta să conteze o singură dată în inventarierea literelor sinonime ale unui sistem.

Observație. 2. Este evident că, în cazul în care un sistem *S* conține litere sinonime, numărul literelor sinonime nu poate fi mai mic decât 2.

Ca și în cazul polisemiei probabile, pentru a caracteriza sistemul *S* din punctul de vedere al sinonimiei, vom raporta numărul total, *s*, de litere sinonime la numărul total, *l*, de litere ale sistemului; valoarea raportului

$$\frac{s}{l} \text{ este } \gamma: \frac{s}{l} = \gamma.$$

f. Probabilitatea de actualizare a sinonimiei: μ . Paralel cu distincția făcută între polisemie și polisemia actualizată, introducem distincția între sinonimie (definită ca în e.) și sinonimia actualizată.

Spunem că sinonimia dintre două (sau mai multe) litere este actualizată atunci când există cel puțin un context grafic în care pot apărea două (sau mai multe) litere sinonime, iar sistemul *S* nu conține *nici o regulă* care să prevadă alegerea uneia și numai uneia dintre litere în acest context. De exemplu, ortografia românească nu conține nici o regulă în conformitate cu care să putem ști că [k] din [kilometru] se notează prin *k*, iar [k] din [kin] se notează prin *chi*.

Probabilitatea de actualizare a sinonimiei este dată de raportul dintre numărul de litere sinonime care își actualizează sinonimia, ε , și numărul de litere sinonime, *s*: $\frac{\varepsilon}{s} = \mu$.

Valoarea lui μ variază între 0 (cazul în care nici o pereche de litere nu-și actualizează sinonimia, deci $\varepsilon = 0$) și 1 (cazul în care toate literele sinonime își actualizează sinonimia, deci $\varepsilon = s$).

g. Probabilitatea indeterminării grafice: η . Este conceptul paralel conceptului de ambiguitate probabilă (vezi mai sus d.). Valoarea indeterminării grafice, η , este dată de raportul dintre numărul de litere sinonime care își actualizează sinonimia, ε , și numărul total de litere, *l*.

Așadar, avem $\frac{\varepsilon}{l} = \eta$, iar pentru η avem în mod evident $0 \leq \eta \leq 1$.

3. Posibilități de caracterizare a două sisteme de scriere, S_1, S_2 .

Cu ajutorul indicilor stabiliți în § 2 putem caracteriza două sisteme, S_1, S_2 , în felul următor.

Întrucât nu ne propunem să facem aici o teorie generală a sistemelor de scriere, ci avem în vedere numai o *ilustrare* a modului în care parametrul descriși mai sus pot fi utilizați în caracterizarea sistemelor de scriere, nu vom avea în vedere *toate* situațiile posibile, ci numai câteva, pe care le considerăm mai instructive.

Dacă atât pentru S_1 , cât și pentru S_2 avem $\alpha \neq 1$, înseamnă că nici S_1 , nici S_2 nu sunt sisteme de scriere fonetică în sens tare.

Să presupunem că S_1 și S_2 au același grad de polisemie probabilă: $\beta_1 = \beta_2$ (iar $\beta_1 = \beta_2 > \emptyset$). În acest caz, dacă probabilitatea de actualizare a omonimiei în S_2 (deci γ_2), este mai mare decât probabilitatea de realizare a omonimiei în S_1 (deci γ_1), prin urmare dacă avem $\gamma_2 > \gamma_1$, atunci S_2 este *mai puțin fonetic* decât S_1 .

Să presupunem că probabilitatea de actualizare a polisemiei în cele două sisteme, γ_1, γ_2 , este egală în cele două sisteme: $\gamma_1 = \gamma_2 > \emptyset$. Să presupunem că ambiguitatea probabilă, δ_2 , a sistemului S_2 , este mai mare decât ambiguitatea probabilă, δ_1 , a sistemului S_1 , deci $\delta_2 > \delta_1$. În acest caz S_2 este mai puțin fonetic decât S_1 . Mai mult, să presupunem că avem $\gamma_1 > \gamma_2$ (probabilitatea de actualizare a polisemiei este mai mare în S_1), dar avem $\delta_2 > \delta_1$ (ambiguitatea probabilă este mai mare în S_2 decât în S_1). Spunem că, și în aceste condiții, S_2 este mai puțin fonetic decât S_1 .

Dacă adoptăm acest punct de vedere, înseamnă că „frecvența” ambiguității are o importanță mai mare decât *posibilitatea virtuală* de actualizare a acestei ambiguități, ceea ce este în acord cu intuiția noastră.

Într-un mod asemănător se pot caracteriza două sisteme de scriere și în raport cu parametrul legați de sinonimie.

Atragem atenția asupra faptului că parametrul β, γ, δ (legați de polisemie) sunt într-un raport de dependență, după cum tot în raport de dependență sunt și parametrul σ, μ, η (legați de sinonimie). În schimb, cele două serii de parametri sunt independente una față de cealaltă.

Indicații bibliografice

Mioara Avram, *Probleme*.
Hristea, *Ortografie*.
IOOP, pp. 3-4.

VIII. CARACTERUL FONETIC AL SCRIERII ROMÂNEȘTI

1. **Considerații introductive.** În cap. VII am arătat în ce fel poate fi relativizat conceptul de scriere fonetică și am specificat un număr de parametri în raport cu care se poate determina *cât de fonetic* este un sistem de scriere dat.

În acest capitol, făcând uz de datele cuprinse în cap. V și VI, vom stabili *cât de fonetică* este scrierea limbii române, în raport cu parametrii fixați: *grad de adecvare* (α), *polisemie probabilă* (β), *probabilitate de actualizare a polisemiei* (γ), *ambiguitate probabilă* (δ), *sinonimie probabilă* (σ), *probabilitate de actualizare a sinonimiei* (μ), *probabilitatea indeterminării grafice* (η).

2. **Gradul de adecvare.** Alfabetul românesc conține 28 de litere (cf. V, §§ 2., 3.; IOOP p. 3) simple, la care trebuie adăugate semnele complexe *ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi* (din considerente formulate în V, §§ 4., 5.). *Semnele (simple și complexe) care alcătuiesc alfabetul românesc sunt deci în număr de 36.*

Așa cum rezultă din diagramele 1, 2 din cap. IV, § 2., numărul de sunete distincte la care se raportează acest alfabet este de 45.

Observații. 1. La sunetele vocalice din diagrama 1 trebuie adăugat sunetul [j] (semivocală surdă care apare în poziție finală, cf. VII § 4.) care nu a fost înregistrat în diagramă pentru că este singura semivocală surdă pe care o avem în vedere.

2. Din diagrama 2, nu am luat în considerație sunetele [ɟ, ɥ, y], care nu apar în dialectul literar al limbii române.

Conform cu cele arătate în VII, § 2., a., *gradul de adecvare* a alfabetului românesc (parametrul α) la sistemul fonetic este dat de raportul $\frac{36}{45} = 0,80$.

Deoarece avem $\alpha < 1$, urmează că sistemul românesc de scriere este *deficitar* (în sensul din VII, § 2., a.); prin urmare, condiția necesară pentru ca un sistem de scriere să fie fonetic în sens tare nu este satisfăcută. Așadar scrierea românească nu este fonetică în sens tare.

3. **Polisemia probabilă.** Pentru a putea calcula valoarea coeficientului β , dăm în continuare lista finală a literelor polisemantice, așa cum rezultă din analiza făcută în capitolele V și VI (fiecare literă este urmată imediat de sunetele care pot fi denotate ale acestei litere; semnul '~' între două semne fonetice indică oscilația uzului între cele două pronunții indicate; în stabilirea gradului de polisemie al unei litere, convenim să considerăm două semne legate prin '~' ca *un singur denotat*).

1. *a* [a, á, â, ä; çá, ~çá, já~já, qá~qá, wá~wá]

2. *e* [e, ç, je~je]

3. *i* [i, j, i, ji~ji, j]
4. *o* [o, ô, o, wo~wo]
5. *u* [u, ú, w, u, wu~wu]
6. *ă* [ă, ă~ă]
7. *î* [î, î~î]
8. *â* [â]
9. *p* [p]
10. *b* [b]
11. *m* [m, m]
12. *f* [f]
13. *v* [v]
14. *t* [t]
15. *d* [d]
16. *s* [s]
17. *z* [z]
18. *ț* [ț]
19. *n* [n, n, n, n]
20. *r* [r]
21. *l* [l, l]
22. *ș* [ș]
23. *j* [j]
24. *c* [k]
25. *g* [g]
26. *h* [h, zero fonic]

Observație. 3. *h* are ca denotat un zero fonic atunci când are funcție diacritică (cf. V, § 4. b).

27. *x* [ks, gz]
28. *k* [k, k']
29. *ce* [c, c]
30. *ci* [c, ci]
31. *ge* [g, gc]
32. *gi* [g, gi]
33. *che* [k, ke]
34. *chi* [k, ki]
35. *ghe* [g, gc]
36. *ghi* [g, gi]

După cum se poate vedea, literele polisemantice sunt cele de sub 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 19, 21, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36; în total, alfabetul românesc conține 21 de litere (simple și complexe) polisemantice. Coeficientul β al polisemiei probabile este dat deci de raportul $\frac{21}{36} = 0,58$ (vezi VII § 2., b.).

În ordinea gradului de polisemie, semnele alfabetului se ierarhizează după cum urmează (cifra romană indică gradul de polisemie; urmează literele (simple sau complexe) care se caracterizează prin polisemia de gradul respectiv; cifra următoare reprezintă numărul de litere cu gradul de polisemie indicat prin cifra romană; literele monosemantice sunt considerate ca având polisemie de gradul I).

VIII a: 1

V i, u: 2

IV o, n: 2

III e: 1

II ă, ț, m, l, h, x, k, ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi: 15

I â, p, b, f, v, t, d, s, z, ț, r, ș, j, c, g: 15

În acord cu cele arătate, probabilitățile polisemiei de gradul n (β_n) sunt următoarele:

$$\beta_8 = 0,02; \beta_5 = 0,05; \beta_4 = 0,05; \beta_3 = 0,02; \beta_2 = 0,43; \beta_1 = 0,43$$

Observație. 4. Valoarea reală a coeficienților β_2 și β_1 este de fapt 0,41; am modificat această valoare pentru ca (a) să avem suma valorilor $\beta_8 + \beta_5 + \beta_4 + \beta_3 + \beta_2 = 0,57$, astfel încât suma acestor probabilități scăzută din 1 să aibă ca rezultat 0,43, adică valoarea coeficientului β_1 și (b) diferența dintre valoarea coeficientului β calculată prin raportarea numărului de litere polisemantice la totalul literelor (0,58) și aceeași valoare calculată prin adunarea coeficienților $\beta_8 + \beta_5 + \beta_4 + \beta_3 + \beta_2$ să nu fie prea mare.

După cum se observă, în scrierea limbii române, probabilitatea polisemiei depășește probabilitatea monosemiei literelor. Cu alte cuvinte, pentru fiecare literă a alfabetului este mai mare probabilitatea ca acestei litere să-i corespundă *mai multe sunete*, decât probabilitatea ca acestei litere să-i corespundă un singur sunet.

În al doilea rând, trebuie observat că probabilitatea cea mai mare o are polisemia de gradul doi ($\beta_2 = 0,43$) și că această probabilitate este egală cu probabilitatea monosemiei ($\beta_1 = 0,43$). Aceasta înseamnă că pentru fiecare literă probabilitatea cea mai mare este ca ea să fie monosemantică sau să aibă o polisemie de gradul doi (această probabilitate este de 0,86 și reprezintă suma valorilor β_1 și β_2).

4. Probabilitatea de actualizare a polisemiei. După cum am arătat în capitolul VII, nu toate literele polisemantice își actualizează polisemia.

Există cazuri în care contextul grafic *determină* în mod univoc alegerea unuia singur dintre denotatele posibile ale unei litere (simple sau complexe). În cele ce urmează, dăm o listă a cazurilor în care contextul grafic împiedică actualizarea polisemiei:

1. *a* are denotatul [á] atunci când urmează după o literă (simplă sau complexă) al cărei denotat este [k, g, c, g, j, r].

a are denotatul [â] atunci când urmează după o literă al cărei denotat este [q, w].

a are denotatul [ã] atunci când urmează după o secvență de litere (simple sau complexe) care are ca denotat secvențele de sunete [c̣q, g̣q, ḳq, g̣q, j̣q].

a are denotatul [a] în toate celelalte contexte grafice.

2. *m* are denotatul [m̄] atunci când se află la finala cuvântului grafic și este precedată de o literă-consoană.

m are denotatul [m] în toate celelalte contexte grafice.

3. *n* are denotatul [n̄] când este urmat de litere al căror denotat este [f, v].

n are denotatul [n] atunci când este urmat de o literă al cărei denotat este [k, g, h].

n are denotatul [ŋ] atunci când se află la finala cuvântului grafic și este precedat de o literă consonantică.

n are denotatul [n] în toate celelalte contexte grafice.

4. *l* are denotatul [l̄] atunci când se află la finala cuvântului grafic și este precedat de o literă-consoană.

l are denotatul [l] în toate celelalte contexte grafice.

5. *h* are ca denotat un zero fontic atunci când este precedat de literele c, g.

h are denotatul [h] în toate celelalte contexte grafice.

6. *k* are denotatul [k̄] când precedă o literă al cărei denotat este [e, i].

k are denotatul [k] în toate celelalte contexte grafice.

Pentru toate celelalte litere polisemantice, precum și pentru *a* (în cazurile în care denotă alte sunete decât cele enumerate sub 1.) există cel puțin un context grafic în care alegerea *unuia singur* dintre denotatele posibile ale literei respective nu este (univoc) determinată.

Observație. 5. Polisemia literei *a* nu se realizează în anumite contexte grafice (cele indicate sub 1.) și se realizează în altele. Este vorba de situațiile de ambiguitate menționate în cap. V, VI.

Urmează că din cele 21 de litere (simple și complexe) polisemantice (vezi § 3.) numai 4 litere nu-și actualizează polisemia (litera *a* și-o actualizează în alte contexte decât cele specificate sub 1.).

Așadar valoarea coeficientului γ (= probabilitatea de actualizare a polisemiei) este dată de $\frac{17}{21}$, ceea ce înseamnă că avem $\gamma = 0,80$.

Vedem, prin urmare, că în scrierea românească literele polisemantice „funcționează”, în marea majoritate a cazurilor, ca litere polisemantice, adică generează, la apariția lor, situații de ambiguitate. Așadar polisemantismul literelor trebuie caracterizat ca având o foarte mare probabilitate de a genera ambiguitate.

5. Ambiguitatea probabilă. Cât de mult influențează această capacitate mare a literelor polisemantice de a genera ambiguitate asupra sistemului românesc de scriere, altfel spus, cât de ambiguu devine sistemul de scriere datorită caracteristicii descrise în § 4., se poate aprecia în urma calculului coeficientului δ (ambiguitatea probabilă). Valoarea lui δ este dată de raportul dintre numărul de litere care își actualizează polisemia (17) și numărul total de litere, deci de raportul $\frac{17}{36}$: avem prin urmare $\delta = 0,47$.

După cum se poate observa, probabilitatea ca o literă să fie ambiguă este numai cu puțin sub 0,50 în scrierea românească, ceea ce era de așteptat, dată fiind valoarea ridicată a coeficientului γ .

6. Sinonimia probabilă. După cum am văzut (V § 2. 7°, 8°; V § 3. 20°) literele \acute{a} și l sunt sinonime, în sensul că ambele au ca denotat sunetul [ɹ], după cum tot sinonime sunt literele k și chi , k și c ; cum, conform convenției (VII § 2. e.), dacă o literă participă la două serii sinonimice, ea se numără o singură dată, spunem că, în scrierea românească, literele \acute{a} , l , k , chi și c participă la raporturi de sinonimie. Avem a face cu 5 litere care participă la astfel de raporturi.

Valoarea coeficientului σ (de sinonimie probabilă) este dată de raportul $\frac{5}{36}$, de unde $\sigma = 0,14$.

Se poate observa că probabilitatea de sinonimie a literelor (= probabilitatea ca o literă să fie sinonimă cu alta, deci probabilitatea ca în locul unei litere să poată fi folosită alta) este destul de scăzută.

7. Probabilitatea de actualizare a sinonimiei. Sinonimia literelor l și \acute{a} nu se actualizează niciodată, deoarece nu există nici un context grafic în care să se poată alege în mod liber între scrierea cu l și scrierea cu \acute{a} ; IOOP prevede scrierea cu \acute{a} numai în familia cuvântului *român* și scrierea cu l în toate celelalte cazuri.

În schimb, nu există o *regulă generală* în conformitate cu care să fim obligați să alegem litera *k* în *kaltu* și litera *c* în *car* (și nu invers), litera *k* în *kilogram* și litera complexă *chi* în *chimie*. Pentru a ști *care* din litere trebuie aleasă, trebuie să recurgem la dicționar. Așadar, din cele 5 litere care participă la raporturi de sinonimie, 3 dintre ele actualizează aceste raporturi.

Valoarea coeficientului μ (de actualizare a sinonimiei) este dată de raportul $\frac{3}{5}$, de unde $\mu = 0,60$.

Se observă că probabilitatea de actualizare a sinonimiei este mai mare de 0,50, ceea ce înseamnă că, în scrierea românească, literele sinonime „funcționează” ca sinonime în ceva mai mult de jumătate din cazurile posibile.

8. Probabilitatea indeterminării grafice. Indeterminarea grafică este rezultatul sinonimiei actualizate și se traduce printr-un anumit grad de *incertitudine* în privința folosirii uneia sau alteia dintre literele aparținând unei serii sinonimice. Valoarea coeficientului η (al indeterminării grafice) este dată de raportul dintre numărul de litere care actualizează un raport de sinonimie și numărul total de litere, deci de raportul $\frac{3}{36}$; avem deci $\eta = 0,08$.

Se observă că interdeterminarea grafică rezultată din actualizarea sinonimiei este foarte mică (practic, aproape neglijabilă), în ciuda faptului că probabilitatea de actualizare a sinonimiei este mare (vezi § 7.).

9. Caracterizare generală. Încheiem acest capitol cu prezentarea sintetică a rezultatelor obținute în §§ 2.-8. grad de adecvare: $\alpha = 0,80$

Polisemie	Sinonimie
$\beta = 0,58$	$\sigma = 0,13$
$\gamma = 0,89$	$\mu = 0,60$
$\delta = 0,47$	$\eta = 0,08$

După cum se poate observa din tabelul de mai sus, scrierea românească se depărtează de ceea ce ar trebui să fie o scriere fonetică în sens tare în special prin coeficienții care țin de polisemie (β , γ , δ) și mult mai puțin prin sinonimie. Coeficienții cei mai importanți, aceia care țin de *funcționarea* propriu-zisă a sistemului de scriere, anume δ și η , arată că scrierea se caracterizează printr-un grad înalt de ambiguitate (aproape de 0,50) și

printr-un grad neînsemnat de indeterminare (0,08). Aceasta în ciuda faptului că atât probabilitatea de actualizare a polisemiei, cât și probabilitatea de actualizare a sinonimiei este ridicată (0,80 – în primul caz, 0,60 – în al doilea). Și aici însă, ceea ce determină caracterul mai puțin fonetic al scrierii românești este coeficientul de actualizare a polisemiei și mai puțin coeficientul de actualizare a sinonimiei.

Indicații bibliografice

Beldescu, *Ortografia*, pp. 11–16.

Șuteu, *Influența*, pp. 64–124.

IX. SISTEMUL FONOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE

1. **Conceptul de „fonem”**. După cum se știe (cf. LRC, pp. 63–65), fonemul poate fi considerat ca acea *clasă de sunete echivalente* din punct de vedere al funcției lor lingvistice. Cu alte cuvinte, proprietățile fonetice care disting între ele sunetele aparținând aceluiași fonem *nu au valoare distinctivă*, adică nu sunt folosite în limba dată pentru a distinge între ele semne (= cuvânt, forme gramaticale etc.); pe de altă parte, proprietățile fonetice *comune* tuturor sunetelor aparținând aceluiași fonem și care disting orice sunet aparținând unui anumit fonem de orice alt sunet care nu aparține fonemului respectiv (ci altuia, distinct de primul) *au valoare distinctivă* (= sunt folosite pentru a distinge între ele semne).

De exemplu, în limba română, sunetele [n, ŋ, ɲ] aparțin aceluiași fonem. Ceea ce distinge sunetul [ŋ] de celelalte două este absența sonorității; ceea ce distinge sunetul [ɲ] de celelalte două este *localizarea velară*; ceea ce distinge pe [n] de [ŋ] este *sonoritatea*, iar ceea ce distinge pe [n] de [ɲ] este *localizarea dentală*. Toate aceste trăsături fonetice ale nazalelor aici în discuție nu au capacitatea de a distinge între ele semne ale limbii române, întrucât nici unul dintre aceste sunete nu are vreun context comun cu celelalte două: [ɲ] apare numai înainte de velarele [k, g, h], [ŋ] apare numai la finală, precedat de consoană, iar [n], în celelalte poziții.

În schimb, trăsăturile fonetice *comune* celor trei sunete: *nazalitatea și localizarea postlabială* (sunt sunete articulate într-o regiune situată *după* regiunea labială), trăsături prin care aceste sunete diferă de altele, aparținând altor foneme, pot fi și sunt utilizate în diferențierea semnelor limbii române: *masă – nas* [mása – nas], *bancă – barcă* [bâŋkə – bârkə] etc.

Faptul că proprietățile fonetice care diferențiază două sunete *au* capacitatea de a distinge între ele semnele unei limbi este indicat de faptul că cele două sunete pot *comuta*, adică pot apărea în *același context* (= aceeași poziție) în *cuvinte diferite*. Dacă două sunete nu comută, deci dacă nu apar *niodată* în aceeași poziție în cuvinte diferite, atunci spunem că proprietățile fonetice care disting cele două sunete nu au capacitatea de a distinge între ele semnele unei limbi.

Proprietățile fonice care au capacitatea de a distinge semnele dintr-o limbă oarecare se numesc *trăsături distinctive sau relevante*.

Un fonem oarecare al unei limbi date se poate defini prin urmare ca acea clasă de sunete care: (a) sunt identice din punctul de vedere al trăsăturilor distinctive și (b) diferă între ele *exclusiv* prin trăsăturile fonice nedistinctive.

Este clar că un fonem oarecare nu poate fi confundat cu sunetele care aparțin fonemului respectiv, tot așa cum o clasă de obiecte nu se poate confunda cu obiectele care aparțin clasei respective.

Spunem că un anumit sunet care este parte constituantă a unui cuvânt (semn) *reprezintă* sau *realizează* (în acel cuvânt) fonemul la care aparține sunetul respectiv. De exemplu, spunem că sunetul [ŋ] din [bânkə] *realizează* sau *reprezintă* fonemul /n/ (în cuvântul /bânkə/).

Așa cum *sunetele* unei limbi se pot reprezenta în scris cu ajutorul unui alfabet fonetic, tot așa *fonemele* unei limbi se pot reprezenta în scris cu ajutorul unui alfabet fonologic.

Semnele alfabetului fonologic sunt, de obicei, identice cu semnele alfabetului fonetic. Dată fiind această identitate materială a semnelor folosite, uzul cel mai răspândit în momentul de față marchează distincția dintre reprezentarea grafică a fonemelor și reprezentarea grafică a sunetelor prin includerea semnelor care reprezintă foneme între bare oblice '/'. Așadar, ceea ce apare scris /s/ se referă la fonemul s, în timp ce ceea ce apare scris [s] se referă la sunetul s.

Tot așa cum alfabetul fonetic permite reprezentarea în scris a sunetelor sau secvențelor de sunete care constituie semnele unei limbi, alfabetul fonologic permite reprezentarea în scris a fonemelor sau a secvențelor de foneme care constituie semnele unei limbi. Așadar, alături de un sistem de transcriere *fonetică*, vom avea și un sistem de *transcriere fonologică*.

Dacă denotatul unui semn al alfabetului fonetic este totdeauna un *sunet*, denotatul unui semn al alfabetului fonologic este totdeauna un *fonem*. Această a doua parte a formulării necesită totuși unele precizări și anume:

Fonemul, așa cum a fost definit mai sus în acest paragraf și cum se definește în general în momentul de față, este o entitate cu caracter abstract, teoretic, despre care nu putem spune deci că „apare” într-un cuvânt pe care îl pronunțăm aici și acum. Ceea ce *apare* în mod concret și *face parte* din structura unui cuvânt este un *sunet fizic*; acest sunet fizic este însă privit de fonolog nu pur și simplu ca „eveniment sonor”, ci *ca eveniment sonor care reprezintă sau realizează un anumit fonem*, deci ca eveniment sonor aflat într-o relație determinată cu un anumit concept teoretic. Această precizare nu este de natură pur speculativă, cum ar putea părea la prima vedere, ci are consecințe de natură foarte tehnică. Dacă semnul /n/ (deci ceea ce reprezintă „fonemul n”) se referă atât la sunetul [n] din [nas], cât și la sunetul [ŋ] din [bânkə], cât și la sunetul [ŋ] din [turŋ], deci dacă [n, ŋ, ŋ] sunt reprezentate grafic prin *același semn*, /n/, urmează că ceea ce îmi permite să notez cu același semn cele trei sunete diferite nu este calitatea lor de sunete, ci altceva; acest „altceva” nu este decât *calitatea lor de a aparține aceluiași fonem*.

Așadar denotatul unui semn al alfabetului fonologic este tot un sunet (în sensul că *obiectul real* la care se referă un semn al alfabetului fonologic este un sunet); deosebirea esențială (în raport cu semnele alfabetului fonetic) constă în natura regulii de denotație (cf. I, § 3) care leagă semnul alfabetului fonologic de obiect: pentru ca unui sunet x să i se aplice semnul /X/ din alfabetul fonologic trebuie ca x să aparțină fonemului notat /X/. Mai departe: când aparține un sunet, x , fonemului /X/? Evident, atunci și numai atunci când sunetul x are *toate* trăsăturile distinctive care sunt specificate prin definiția fonemului /X/. Mai simplu spus: dacă fonemul /X/ se definește printr-un număr de trăsături distinctive $\langle t_1, t_2, \dots, t_n \rangle$, atunci orice sunet x este denotat /X/ dacă și numai dacă x are trăsăturile $\langle t_1, t_2, \dots, t_n \rangle$. Revenind la exemplul de mai sus: [ŋ] este denotatului semnului /n/ pentru că este o consoană oclusivă nazală nesilabică; faptul că este surdă sau sonoră nu are nici o consecință asupra posibilității de a „aplica” acestui sunet semnul /n/.

Așadar, generalizând, dacă /X/ este un semn al alfabetului fonologic, atunci /X/ are ca *denotat toate sunetele* care conțin trăsăturile distinctive $\langle t_1, t_2, \dots, t_n \rangle$ și numai aceste sunete, adică are ca denotat ceea ce numim „fonemul x ”.

Sunetele care aparțin aceluiași fonem (sau care „realizează” același fonem) se numesc *variantele* sau *alofonele* fonemului respectiv. În cazul discutat mai sus, [n, ŋ, ɲ] sunt variantele sau alofonele fonemului /n/.

2. Sistemul fonologic al limbii române. În acest paragraf vom descrie pe scurt inventarul de foneme al limbii române (în linii mari acest inventar coincide cu cel descris în LRC, pp. 93–115).

a. Fonemele vocalice ale limbii române sunt:

/a/ cu alofonele [a, ǎ, ă, ǎ];

/e/ cu alofonele [e, ɛ];

/i/ cu alofonele [i, j, i, ɨ];

/ə/ cu alofonele [ə];

/ɪ/ cu alofonele [ɪ, ɨ];

/o/ cu alofonele [o, ɔ, ɒ];

/u/ cu alofonele [u, ʊ, w, ɯ];

Observații. 1. Spre deosebire de LRC, [ɨ] p. 95, nu am inclus aici, pentru simplificare, variantele surde ale vocalelor (cu excepția variantei [ɨ] a fonemului /i/, întrucât aceasta, pe de o parte, se distinge de celelalte variante surde prin faptul că apariția ei este strict predictabilă contextual, iar pe de altă parte, statutul ei fonologic a fost mult discutat în fonologia românească).

2. Spre deosebire de LRC, [I] p. 96, am introdus aici varianta [l̥] a fonemului /l/, întrucât a fost menționată în inventarul de *sunete* din cap. IV (cf. § 2.e, § 6., diagrama 1) și a fost considerată și în raporturile ei cu scrierea (cf. VI § 2.).

b. Fonemele consonantice ale limbii române sunt:

/p/	cu alofonele	[p];
/b/	cu alofonele	[b];
/m/	cu alofonele	[m, m̥, m̥̃];
/f/	cu alofonele	[f];
/v/	cu alofonele	[v];
/t/	cu alofonele	[t];
/d/	cu alofonele	[d];
/s/	cu alofonele	[s];
/z/	cu alofonele	[z];
/ʃ/	cu alofonele	[ʃ];
/n/	cu alofonele	[n, n̥, ñ̥];
/l/	cu alofonele	[l, l̥];
/r/	cu alofonele	[r];
/ɕ/	cu alofonele	[ɕ];
/ɟ/	cu alofonele	[ɟ];
/ʝ/	cu alofonele	[ʝ];
/k/	cu alofonele	[k];
/g/	cu alofonele	[g];
/k/	cu alofonele	[k];
/g/	cu alofonele	[g];
/h/	cu alofonele	[h].

Observație. 3. În lista de mai sus n-am înregistrat decât alofonele consonantice care pot fi găsite pe lista de consoane dată în IV, § 1.b.; așa se explică faptul că nu găsim menționate printre altele alofonele ocluzivelor consoane ocluzive (fără explorie (ca [p̥, t̥, k̥] etc.) sau ocluzivele aspirate care apar la finală de cuvânt (ca [pʰ, tʰ, kʰ] etc.) sau ocluzivele fără implozie (ca [p̥̃, t̥̃, k̥̃] etc.).

Ceea ce caracterizează inventarul de foneme de mai sus este faptul că semivocalele [ɕ, ɟ] sunt considerate ca alofone ale vocalelor /e, o/, respectiv, după cum [i, j] și [y, w] sunt considerate ca alofone ale vocalelor /i/ și, respectiv, /u/. Sunetul [ʝ] este considerat, de asemenea, un alofon al vocalei [i]. Prin urmare, în acest sistem, distincția între vocală și semivocală este considerată nerelevantă.

3. **Descrieri fonologice alternative ale limbii române.** După cum se știe, orice realitate fonetică poate primi nu numai o singură interpretare (descriere) fonologică, ci mai multe. Aceste descrieri fonologice alternative sunt *echivalente*, în sensul că ele se referă la *aceeași* realitate fonetică.

În continuare vom descrie inventarul de foneme al limbii române în acord cu alte descrieri fonologice, anume aceea propusă de Emil Petrovici (*Corelația I, Corelația II, Sistemul*) și aceea propusă de Andrei Avram (*Remarques*).

a. **Descrierea Petrovici.** În conformitate cu această descriere, inventarul de vocale este:

/a/ cu alofonele [a, ǎ, ă, ʌ];

/e/ cu alofonele [e];

/i/ cu alofonele [i];

/ə/ cu alofonele [ə];

/ɨ/ cu alofonele [ɨ];

/o/ cu alofonele [o, ô];

/u/ cu alofonele [u, û];

În acord cu această descriere, semivocalele [j, ɨ, w, ɥ] sunt considerate ca alofone care aparțin unor foneme distincte de corespondentele lor vocalice [i, u] și anume unor foneme *consonantice*:

/j/ cu alofonele [j, ɨ];

/w/ cu alofonele [w, ɥ].

Sunetul „*i-final*” din cuvinte ca *luni, plimbi* etc. este considerat ca fiind nu o entitate fonologică independentă, ci o simplă *trăsătură distinctivă* a consoanei imediat precedente. Aceasta din cauză că „*i-final*” nu apare decât precedat de consoană (confundându-se, în cazul oclusivelor, cu zgomotul de explozie al consoanei precedente). În aproximativ aceeași situație se găsește și ceea ce noi am notat prin [ç]: acest element nu apare precedat de o consoană și, prin urmare, nu poate fi disociat de aceasta și considerat ca entitate fonologică independentă. Ca și „*i-final*”, elementul [ç] este considerat o simplă *trăsătură distinctivă* a consoanei precedente.

Consoanele urmate de „*i-final*” sau [ç] sunt considerate, din punct de vedere fonologic, *consoane muiate*. În consecință, cuvinte ca cele ortografiate *teamă, deal, lupi, crezi* etc. trebuie transcrise fonologic /t'amə, d'al, lup', crez'/ etc.

Ceea ce am notat prin [ɔ] este considerat de Petrovici ca fiind o marcă distinctivă a consoanei imediat precedente, întrucât [ɔ], ca și [ɛ] nu apare decât în urma unei consoane.

Observație. 4. Cuvintele ortografiate cu *oa* inițial sunt cuvinte care fonetic conțin secvența inițială [wá] (și nu [ɔá]); deci ceea ce este ortografiat *oameni, oase* trebuie reprezentat fonetic ca [wámen], [wáse].

Consoanele caracterizate prin faptul că sunt urmate de [ɔ] sunt, din punct de vedere fonologic, consoane *rotunjite*. Conform cu această interpretare, cuvinte ca cele ortografiate *toamnă, soare, poate* trebuie transcrise fonologic /t^oámⁿə, s^oáre, p^oáte/.

Observație. 5. Semnul /^o/ după o literă care notează o consoană indică faptul că fonemul respectiv este o consoană rotunjită.

Unele consoane pot fi în același timp *muiate și rotunjite*. De exemplu, în cuvântul *learcă*, avem, din punct de vedere fonologic, un / muiat și rotunjit; /l^oárkə/.

Nu orice consoană are o pereche muiată, o pereche rotunjită și una muiată și rotunjită. Există consoane muiate care nu au corespondent nemuiat (d^{nr}), consoane rotunjite care nu au corespondent nerotunjit etc. (vezi mai jos, lista fonemelor consonantice).

În acord cu descrierea lui Petrovici, inventarul fonemelor consonantice este următorul (nu mai înregistrăm alofonele fiecărui fonem, pentru a nu complica prea mult lucrurile):

/p, p', p^o/, /b, b', b^o/, /m, m', m^o/, /f, f', f^o/, /v, v', v^o/, /t, t', t^o/, /d, d', d^o/, /n, n', n^o/, /s, s', s^o/, /z, z', z^o/, /ʃ, ʃ', ʃ^o/, /ʒ, ʒ', ʒ^o/, /ð, ð^o/, /g, g', g^o/, /k, k', k^o/, /g, g', g^o/, /j, j^o/, /w/, /l, l', l^o/, /r, r', r^o/.

b. Descrierea Avram. Inventarul de foneme pe care se bazează descrierea lui Andrei Avram diferă de cel discutat în § 2. în următoarele privințe.

Semivocala [ɛ] aparține la același fonem cu „/-final” din cuvinte ca *lupi, luni, plimbi* etc. Aceasta, deoarece [j] și [ɛ] nu apar niciodată în aceeași poziție și, prin urmare, trăsătura fonetică prin care acestea diferă între ele nu este o trăsătură distinctivă.

În schimb [ɛ] aparține la un fonem distinct de acela la care aparține vocala [e]. Faptul că cele două sunete aparțin la foneme diferite se poate proba prin compararea unor cuvinte ca *rea* și *real*; [e] și [ɛ] apar în aceeași poziție (după [r] și înainte de [a] accentuat) în *cuvinte diferite*; prin urmare [e] și [ɛ] aparțin la foneme diferite.

După Andrei Avram, în limba română există un *fonem* semivocalic /ɛ/ opus fonemului vocalic /e/.

În seria posterioară, fonemul semivocalic /ɔ/ se opune fonemului vocalic /o/.

Sunetele [j, ɨ] aparțin unui fonem distinct de /i/, și anume fonemului *consonantic* /j/, tot așa cum [w, ʊ] aparțin unui fonem distinct de /u/, și anume fonemului *consonantic* /w/.

Așadar, fonemele /ɛ, ɔ/ se opun fonemelor /e, o/ prin faptul că /ɛ, ɔ/ sunt *semivocale*, în timp ce /e, o/ sunt *vocale*; în același timp, /ɛ, ɔ/ se opun fonemelor /j, w/ prin faptul că /ɛ, ɔ/ sunt *semivocale*, în timp ce /j, w/ sunt *consoane*.

Descrierea lui Andrei Avram seamănă cu descrierea lui Emil Petrovici prin faptul că, în ambele descrieri, /j, w/ sunt considerate consoane.

Ambele descrieri diferă de descrierea din § 2. prin aceea că, în ambele se consideră că sunetele [j, w] aparțin la foneme diferite de cele la care aparțin vocalele [i, u].

În acord cu cele arătate, descrierea fonologică a limbii române se poate face în termenii următorului inventar:

- a) vocale /a, e, i, ə, ɪ, o, u/
- b) semivocale /ɛ, ɔ/.

Observație. 6. Alofonele semivocalei /e/ sunt [ɛ, ɨ].

- c) consoane /p, b, m, f, v, t, d, n, s, z, ʃ, l, r, ɕ, ɝ, ʎ, k, g, h, j, w/.

Indicații bibliografice

- Avram, *Remarques*.
LRC, pp. 63–65, 93–115.
- Petrovici, *Corelația I*.
- Petrovici, *Corelația II*.
- Petrovici, *Sistemul*.

X. CONCEPTUL DE „SCRIERE FONOLOGICĂ”

1. **Literele ca semne ale unor „tipuri sonore”.** S-a observat de către cei care au examinat scrierea (naturală) în raport cu sunetele că, în fond, scrierea numită „fonetică” nu notează propriu-zis sunete concrete ci, mai curând, *tipuri sonore* (cf. Rosetti, *Études*, pp. 50–52, Şuteu, *Influenţa*, p. 28 pass.). Ceea ce în cap. V și VIII (cf. § 3.) am considerat cazuri de „polisemie” a literelor reprezintă un argument în sprijinul acestei idei: scrierea românească notează, de exemplu, cu o singură literă, *a*, o clasă de sunete și nu un singur sunet: [a, â, ă, #]; litera *e* notează atât vocala [e] cât și semi-vocala [ɛ]; litera *i* notează sunetele [i, j, î, ĭ] (cf. VIII § 3.). Mai mult, se poate spune că ceea ce în exemplele de mai sus am considerat „sunet” și a fost reprezentat printr-un anumit semn al alfabetului fonetic este, în ultimă analiză, o clasă de sunete. Într-adevăr, dacă avem în vedere că există o probabilitate destul de ridicată ca doi vorbitori distincți, oricare ar fi ei, să pronunțe în mod diferit în momente diferite ceea ce noi notăm (fonetic) ca „același sunet”, de ex. [a], precum și faptul că există o probabilitate destul de ridicată ca același vorbitor să pronunțe în mod diferit în momente diferite ceea ce noi notăm fonetic ca „același sunet” (cf. LRC, p. 61), atunci ne dăm seama că tipul sonor notat de o anumită literă a alfabetului natural reunește un număr cu mult mai mare de elemente decât cel înregistrat în exemplele de mai sus.

Notând, în cazul literei *a*, de exemplu, cu un indice superscris *momentul* emiterii unui sunet și cu un indice subscris *emitentul* unui anumit sunet, va trebui să spunem că litera *a* notează sunetele:

$$\begin{aligned} & - \left[a_1^1, a_1^2, \dots, a_1^m; a_2^1, a_2^2, \dots, a_2^m; \dots; a_n^1, a_n^2, \dots, a_n^m \right] \\ & - \left[\hat{a}_1^1, \hat{a}_1^2, \dots, \hat{a}_1^m; \hat{a}_2^1, \hat{a}_2^2, \dots, \hat{a}_2^m; \dots; \hat{a}_n^1, \hat{a}_n^2, \dots, \hat{a}_n^m \right] \\ & - \left[\check{a}_1^1, \check{a}_1^2, \dots, \check{a}_1^m; \check{a}_2^1, \check{a}_2^2, \dots, \check{a}_2^m; \dots; \check{a}_n^1, \check{a}_n^2, \dots, \check{a}_n^m \right] \\ & - \left[\tilde{a}_1^1, \tilde{a}_1^2, \dots, \tilde{a}_1^m; \tilde{a}_2^1, \tilde{a}_2^2, \dots, \tilde{a}_2^m; \dots; \tilde{a}_n^1, \tilde{a}_n^2, \dots, \tilde{a}_n^m \right] \end{aligned}$$

Situația este aceeași pentru oricare dintre „sunetele” înregistrate ca denotate ale unei anumite litere (cf. VIII § 3.). Cu alte cuvinte, „polisemia probabilă” a fiecărei litere este, de fapt, cu mult mai mare decât cea indicată în VIII, § 3. Atunci când comparăm literele alfabetului natural cu sunetele concrete, ajungem la concluzia că, de fapt, polisemia fiecărei litere este, practic, infinită.

Polisemia înregistrată în VIII, § 3. (ca și în capitolele precedente) reprezintă numai o *aproximare a polisemiei reale*; această aproximare s-a făcut, după cum se vede, prin stabilirea unei corespondențe între literele alfabetului natural și semnele alfabetului fonetic; aceste din urmă semne reprezintă ele însele un grad de *tipizare*. Alfabetul fonetic nu notează de fapt nici el sunetele *concrete*, emise *acum, aici*, de un *vorbitor determinat*, ci tipuri sonore în care se face abstracție de variațiile condiționate de *momentul emisiei sunetului și de emittentul sunetului*.

După cum se observă, vorbind despre polisemia semnelor alfabetului natural nu vorbim despre polisemia lor absolută, ci de una relativă, exprimată în termenii unui alfabet fonetic care, și el, la rândul lui, este folosit aici ca o modalitate de *aproximare a realității concrete a sunetelor și nu ca simplă „transpunere grafică” a sunetelor concrete*.

Dacă ne întrebăm acum prin ce se caracterizează totalitatea sunetelor (diferite) care sunt denotatul *aceleiași* litere, răspunsul nu poate fi decât că acestea se caracterizează printr-un anumit grad de *asemănare*; mai exact: sunetele denotate de aceeași literă au un număr mai mare sau mai mic de proprietăți fonetice comune. De exemplu toate sunetele denotate de *a* sunt *vocale* cu *deschidere maximă*; sunetele denotate de *l* sunt sunete cu localizare *anterioară*, de *închidere maximă* (pot fi silabice sau nesilabice, iar cele nesilabice pot fi surde ([ʃ]) sau sonore ([ʒ]), cu zgomot de fricțiune puternic ([ʒ]), sau fără zgomot de fricțiune ([j]) etc.

2. Litere și foneme. În cazul în care denotatele unei litere reprezintă o clasă de sunete care se caracterizează prin faptul că posedă *trăsături distinctive identice și numai trăsături distinctive identice* (pentru noțiunea de „trăsătură distinctivă” cf. IX § 1.), putem spune că *denotatul literei respective este un fonem*.

De exemplu, întrucât sunetele [a, ă, â, ȧ] se caracterizează prin trăsături distinctive identice (caracter *vocalic, deschidere maximală*) și întrucât aceste patru sunete sunt denotatele literei *a*, putem spune că litera *a* are ca denotat fonemul /a/.

După cum se observă, a spune că o literă a alfabetului natural are ca denotat un fonem nu înseamnă altceva decât a putea pune în corespondență o literă a alfabetului natural cu un semn al alfabetului fonologic; cu alte cuvinte, o literă a alfabetului natural are ca denotat un fonem, atunci și numai atunci când toate sunetele denotate de acea literă aparțin aceluiași fonem și, prin urmare, pot fi reprezentate prin același semn al alfabetului fonologic.

3. Scrierea fonologică. Am putea spune că un sistem natural de scriere este *fonologic* atunci când îndeplinește următoarea condiție: fiecărei litere îi corespunde un fonem și numai unul singur și fiecărui fonem îi corespunde o literă a alfabetului natural. După cum se observă, înțelesul dat termenului de „scriere fonologică” este paralel cu cel dat termenului de „scriere fonetică”.

Dificultatea care apare în plus în raport cu explicarea termenului de scriere fonologică este faptul că, după cum am văzut (IX § 3.), pentru orice sistem fonetic există *mai multe descrieri fonologice posibile*. În aceste condiții, un anumit sistem de scriere poate fi fonologic în raport cu o anumită descriere fonologică și nefonologic în raport cu alta.

De exemplu, scrierea limbii române pare a fi fonologică în raport cu descrierea din IX, § 2., și nefonologică în raport cu oricare dintre descrierile din IX, § 3., în care /j, w/ sunt foneme diferite în raport cu vocalele /i, u/. Dacă raportăm scrierea limbii române la oricare din aceste două descrieri, trebuie să spunem că este o scriere nefonologică întrucât fiecăreia dintre literele *i, u* îi corespunde un fonem vocalic și unul nevocalic: /i/ și /j/, respectiv, /u/ și /w/.

Prin urmare, condiția pe care trebuie să o îndeplinească un sistem natural de scriere, *S*, pentru a putea fi considerat fonologic trebuie reformulată după cum urmează.

Fie *S* un sistem de scriere al unei limbi date și D_1, D_2, \dots, D_r descrierile fonologice posibile ale acestei limbi. Spunem că scrierea *S* este fonologică dacă și numai dacă există o descriere fonologică, D_i , astfel încât fiecărei litere din *S* să-i corespundă un fonem și numai unul singur din D_i și fiecărui fonem din D_i să-i corespundă o literă și numai una singură din *S*.

Se poate observa că cele de mai sus definesc *accepția tare* a termenului de scriere fonologică (în același sens în care vorbeam în VIII, § 1. de accepția tare a termenului de „scriere fonetică”). Conform cu această accepție dată termenului, despre un anumit sistem de scriere se poate spune numai că *este sau nu este* fonologic. Se va vedea însă în capitolul următor că există sisteme de scriere (și sistemul românesc de scriere face parte dintre acestea) care nu sunt fonologice în accepția tare a termenului. A caracteriza aceste sisteme spunând despre ele pur și simplu că nu sunt fonologice nu înseamnă a avansa foarte mult în cunoașterea lor. Căci este evident că, dacă scrierea limbii române nu este fonologică în sensul tare, atunci nici scrierea limbii engleze nu este fonologică în sensul tare. A spune despre ambele sisteme numai că nu sunt fonologice (în sensul tare) înseamnă a lăsa la o parte un număr important de trăsături semnificative care

diferențiază cele două sisteme de scriere; și aceasta deoarece este evident că *într-un fel* trebuie să spunem despre scrierea limbii române că nu este fonologică și *în alt fel* trebuie să spunem despre scrierea limbii engleze că nu este fonologică. Mai precis: scrierea limbii engleze este și mai puțin fonologică decât scrierea limbii române.

4. **Accepția relativă a termenului de „scriere fonologică”.** O caracterizare mai nuanțată a unui sistem de scriere în raport cu sistemul fonologic al unei limbi se poate obține prin relativizarea conceptului de scriere fonologică, adică prin acceptarea ideii că un sistem de scriere poate fi mai fonologic, în raport cu altul, care este mai puțin fonologic.

Indicii în raport cu care vom considera că un sistem de scriere este mai mult sau mai puțin fonologic vor fi cei discutați în VII, § 2. și anume: gradul de adecvare (α), polisemia probabilă (β), probabilitatea de actualizare a polisemiei (γ), ambiguitatea probabilă (δ), sinonimia probabilă (σ), probabilitatea de actualizare a sinonimiei (μ), probabilitatea indeterminării grafice (η).

Toți acești parametri au fost descriși în cap. VII prin raportarea unui sistem de scriere determinat la un sistem *fonetic* determinat. Pentru a obține o relativizare a conceptului de scriere fonologică, toți acești parametri trebuie descriși prin raportarea unui sistem de scriere determinat la un sistem fonologic determinat. Vom raporta deci numărul total de litere ale alfabetului la numărul total de foneme cu care operează o anumită descriere a unui anumit sistem, pentru a obține gradul de adecvare a scrierii la sistemul fonologic; vom raporta numărul de litere polisemantice (= care au ca denotat mai mult decât un singur fonem) la numărul total de litere, pentru a obține polisemia probabilă ș.a.m.d.

Dacă se raportează un sistem de scriere, S , la mai multe descrieri, D_1, D_2, \dots, D_n , ale aceluiași sistem fonologic, se va constata că S nu este fonologic în egală măsură în raport cu oricare dintre aceste descrieri; se va constata, de exemplu, că S este *mai fonologic* în raport cu o descriere, D_i , decât în raport cu o altă descriere, D_j . Mai departe, va exista o descriere, D_k , în raport cu care S va fi *mai fonologic decât în raport cu oricare altă descriere* posibilă a aceluiași sistem.

Descrierea D_k , în raport cu care S poate fi evaluat ca fiind mai fonologic decât în raport cu toate celelalte, poate fi considerată drept *descrierea cea mai intuitivă* în raport cu toate celelalte descrieri fonologice posibile ale aceluiași sistem fonologic.

Spunem că această descriere, D_k , este „cea mai intuitivă” în sensul că este identică cu rezultatul analizei fonologice empirice (intuitive) reflectat

în sistemul de scriere *S*. Dacă eventual putem presupune că vorbitorii unei limbi au într-o măsură oarecare intuiția sistemului fonologic pe care îl folosesc, atunci această intuiție nu poate fi disociată de sistemul de scriere pe care îl folosesc: vorbitorii identifică sunetele (sau, altfel spus, nu percep diferențele dintre sunete) în măsura în care acestea sunt asociate de aceeași literă; dacă un vorbitor al limbii române are „sentimentul” că „același sunet”, [i], apare și în *bine* și în *lupi*, aceasta se întâmplă datorită faptului că atât [i] (din *bine*), cât și [ʃ] (din *lupi*) sunt notate prin *aceeași literă*, *i*. Descrierea fonologică în care [i] și [ʃ] sunt considerate variante ale aceluiași fonem, /i/, coincide cu faptul că un vorbitor al limbii române nu face nici o distincție între cele două sunete.

5. **Asupra folosirii termenului de „scriere fonologică”.** Termenul de „scriere fonologică” a fost folosit în legătură cu ortografia românească aproximativ concomitent cu perioada de început a fonologiei. În această perioadă, distincția dintre fonem și sunet era făcută de multe ori pe baze psihologice: fonemul este „ideea” pe care vorbitorii o au despre un sunet; sunt variante ale aceluiași fonem sunetele care corespund „ideii” pe care vorbitorii unei limbi o au despre sunetul respectiv. De exemplu, am putea spune că, în conformitate cu acest punct de vedere, sunetele [i] și [ʃ] din limba română sunt variante ale aceluiași fonem deoarece vorbitorii limbii române nu fac nici o distincție între ele și le subsumează pe ambele „ideii de *i*”.

Deoarece este evident că literele alfabetului românesc nu redau în mod strict *sunetele* (studiile de fonetică pot pune oricând în evidență faptul că există multe litere cărora le corespund *mai multe sunete* și nu unul singur), ci *clase de sunete* sau „tipuri sonore”. s-a putut ușor ajunge la concluzia că literele alfabetului nu redau sunete, ci *foneme*, adică tipuri sonore sau clase de sunete care corespund ideii pe care vorbitorii și-o fac despre sunete. Concluzia era cu atât mai justificată, cu cât este foarte probabil (după cum am arătat în considerațiile finale din § 5.) că, pentru vorbitorii unei limbi, sunetele redată prin aceeași literă sunt, în general, identice.

După cum se vede, termenul de *scriere fonologică* folosit în legătură cu scrierea românească a fost determinat de un anumit mod de a defini fonemul.

În momentul de față, acest mod psihologist de a defini fonemul este depășit. Apartenența a două sunete distincte la același fonem se stabilește pe baza unor criterii *funcționale* și nu psihologice („ideea” vorbitorilor despre un sunet nu face decât să reflecte o anumită proprietate funcțională a sunetelor). Prin urmare, dacă spunem că un sistem de scriere este fonologic, nu o facem pentru că literele au ca denotat *clase de sunete* (sau

tipuri sonore) și nu sunete concrete, ci exclusiv *dacă* și în măsura în care aceste clase de sunete „exprimate” prin litere ale alfabetului natural se stabilesc pe baza *identității de trăsături distinctive* ale membrilor lor.

După cum se observă, există cel puțin încă o accepție a termenului de „scriere fonologică”, accepție care trebuie net distinsă de aceea cu care termenul a fost folosit în acest capitol.

Indicații bibliografice

Mioara Avram, *Probleme*.

Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu*, pp. 39–47.

Hristea, *Ortografie*.

Rosetti, *Introducere*, p. 133–135.

Șuteu, *Influența*, pp. 40–46.

XI. CARACTERUL FONOLOGIC AL SCRIERII ROMÂNEȘTI

1. Considerații preliminare. În acest capitol vom examina scrierea românească în raport cu sistemul fonologic al limbii române.

Întrucât sunt posibile mai multe descrieri fonologice ale aceleiași limbi, vom analiza sistemul românesc de scriere, în mod paralel, în raport cu trei dintre descrierile fonologice ale limbii române, anume cele la care ne-am referit în IX, §§ 2., 3.

În prima parte vom compara inventarul de litere ale alfabetului cu inventarul de foneme (ale celor trei descrieri); în a doua parte vom examina unele chestiuni legate de redarea în scris a unor secvențe de foneme (aspectul fonologic al chestiunilor discutate în cap. VI); în a treia parte vom caracteriza raportul dintre scriere și fonologie în termenii parametrilor menționați în X, § 4.

2. Alfabetul în raport cu inventarul de foneme. Vom indica mai jos pentru fiecare literă a alfabetului care este fonemul (sau care sunt fonemele) denotat(e) de litera aceasta.

Pentru a obține o imagine sintetică a raportului literă-fonem în raport cu toate cele trei descrieri fonologice pe care le avem în vedere, vom prezenta aceste raporturi cu ajutorul unui tablou: prima coloană înregistrează literele alfabetului; a doua coloană indică în dreptul fiecărei litere (din prima coloană) fonemele, în termenii descrierii din LRC, denotate de litera respectivă; a treia coloană indică același raport de denotație în termenii descrierii lui Andrei Avram; ultima – în termenii descrierii lui Emil Petrovici.

	Literele alfabetului	LRC	Avram	Petrovici
	1	2	3	4
1.	a	/a/	/a/	/a/
2.	e	/e/	/e/, /ɛ/	/e/, zero*)
3.	i	/i/	/i/, /ɛ/, /j/**)	/i/, zero*)
4.	o	/o/	/o/, /ɔ/	/o/, zero*)
5.	u	/u/	/u/, /w/	/u/, /w/
6.	ă	/ɤ/	/ɤ/	/ɤ/
7.	f	/f/	/f/	/f/
8.	â	/ɨ/	/ɨ/	/ɨ/
9.	p	/p/	/p/	/p/
10.	b	/b/	/b/	/b/
11.	m	/m/	/m/	/m/

	1	2	3	4
12.	f	/f/	/f/	/f/
13.	v	/v/	/v/	/v/
14.	t	/t/	/t/	/t/
15.	d	/d/	/d/	/d/
16.	n	/n/	/n/	/n/
17.	ʃ	/ʃ/	/ʃ/	/ʃ/
18.	s	/s/	/s/	/s/
19.	z	/z/	/z/	/z/
20.	ʒ	/ʒ/	/ʒ/	/ʒ/
21.	j	/j/	/j/	/j/
22.	c	/k/	/k/	/k/
23.	k	/k/, /ḳ/	/k/, /ḳ/	/k/, /ḳ/
24.	g	/g/	/g/	/g/
25.	h	/h/, zero***)	/h/, zero***)	/h/, zero***)
26.	x	/ks/, /gz/	/ks/, /gz/	/ks/, /gz/
27.	ce	/ṭ/, /ṭe/	/ṭ/, /ṭe/	/ṭ/, /ṭe/
28.	ci	/ṭ/, /ṭi/	/ṭ/, /ṭi/	/ṭ/, /ṭi/
29.	ge	/g̣/, /g̣e/	/g̣/, /g̣e/	/g̣/, /g̣e/
30.	gi	/g̣/, /g̣i/	/g̣/, /g̣i/	/g̣/, /g̣i/
31.	che	/ḳ/, /ḳe/	/ḳ/, /ḳe/	/ḳ/, /ḳe/
32.	chi	/ḳ/, /ḳi/	/ḳ/, /ḳi/	/ḳ/, /ḳi/
33.	ghe	/g̣/, /g̣e/	/g̣/, /g̣e/	/g̣/, /g̣e/
34.	ghi	/g̣/, /g̣i/	/g̣/, /g̣i/	/g̣/, /g̣i/
35.	l	/l/	/l/	/l/
36.	r	/r/	/r/	/r/

Observații. 1. În raport cu descrierea lui Emil Petrovici, literele *e, o, i* au ca denotat un zero fonologic (punctele indicate prin *) atunci când ele marchează caracterul muiat sau rotunjit al consoanei precedente (ca în *teamă, toamnă, lupi*: /l'ame, toamnă, lup/) cf. VIII, § 3., și au, prin urmare, un simplu rol diacritic.

2. După cum am arătat (VIII, § 3), în conformitate cu descrierea lui Andrei Avram, [j] (= *i* final) este o variantă a fonemului /ẹ/: așa se explică faptul că, printre denotatele literei *i* a fost înregistrat (punctul marcat prin **) și fonemul /ẹ/. În transcriere fonologică *lupi* este /lup̣ẹ/.

3. Litera *h* are ca denotat un zero fonologic atunci când are simplă funcție diacritică: aceea de a arăta că *c, g* precedenți au ca denotat un /ḳ/, /g̣/ (punctele indicate prin ***).

După cum se poate observa, chestiunea *polisemiei* literelor se pune în mod diferit, în raport cu fiecare dintre cele trei descrieri:

a. (i) În raport cu descrierea LRC, sunt polisemantice literele *k*, *h*, *x* și literele complexe *ce*, *ci*, *ge*, *gi*, *che*, *chi*, *ghe*, *ghi*. Toate celelalte litere sunt monosemantice. Gradul de polisemie al tuturor literelor polisemantice este 2.

(ii) În raport cu descrierea Avram, sunt polisemantice toate literele (simple și complexe) care sunt polisemantice și în raport cu descrierea LRC; pe lângă acestea, mai sunt polisemantice următoarele litere:

- *e* cu gradul de polisemie 2;
- *o* cu gradul de polisemie 2;
- *u* cu gradul de polisemie 2;
- *l* cu gradul de polisemie 3.

Toate celelalte litere sunt monosemantice.

(iii) În raport cu descrierea Petrovici, sunt polisemantice toate literele (simple și complexe) care sunt polisemantice și în raport cu descrierea LRC; pe lângă acestea, mai sunt polisemantice următoarele litere: *e*, *l*, *o*, *u*. Gradul de polisemie al literelor *e*, *o*, *u* este 2; gradul de polisemie al literei *l* este 3.

Toate celelalte litere sunt monosemantice.

Trebuie arătat că în măsura în care un sistem de scriere, mai exact, o literă a acestui sistem este ambiguă în raport cu un număr de sunete, ea este ambiguă și în raport cu fonemele la care aparțin sunetele respective, atunci când sunetele respective aparțin la foneme diferite.

În conformitate cu această precizare, trebuie să arătăm următoarele în ce privește ambiguitatea sistemului românesc în raport cu sistemul de foneme.

b. (i) În raport cu descrierea LRC, toate literele polisemantice sunt în același timp și ambigue, cu excepția literelor *k* și *h*. Atâta timp cât *ce*, *ci*, *ge*, *gi* notează fie sunetele [ê, ĝ], fie secvențele [êe, êi, ĝe, ĝi] fără a putea preciza când anume aceste litere au ca denotat sunetele simple și când anume au ca denotat secvențele menționate, urmează că nu putem ști în ce condiții aceleași semne complexe au ca denotat fonemele /ê/, respectiv, /ĝ/ și în ce condiții au ca denotat secvențele /êe, êi/, respectiv, /ĝe, ĝi/. Chestiunea se pune în aceiași termeni pentru semnele complexe *che*, *chi*, *ghe*, *ghi*.

În ce privește semnul *x*, acesta are ca denotat fie secvența de sunete [ks], fie secvența de sunete [gz], fără a se putea stabili o regulă în conformitate cu care să putem spune în ce condiții *x* are ca denotat prima secvență și în ce condiții pe a doua. Deoarece atât [k], cât și [s] aparțin la alte foneme decât cele la care aparțin [g] și [z], urmează că litera *x* are ca

denotat fie secvența de foneme /ks/, fie secvența de foneme /gz/ și că nu putem stabili o regulă în conformitate cu care să putem decide în orice situație care din cele două secvențe de foneme este denotatul literei *x*.

(ii) În raport cu descrierea Avram, literele care sunt polisemantice numai în comparație cu acest sistem, anume *e*, *i*, *o*, *u*, sunt toate și litere ambigue. Aceasta se datorește faptului că literele *e*, *i*, *o*, *u* sunt ambigue în raport cu perechile de sunete [e, ɛ], respectiv, [i, j], [o, ɔ], [u, w]. Cum sunetele fiecărei perechi aparțin la foneme diferite (adică [e] – fonemului /e/, [ɛ] – fonemului /ɛ/, [i] – fonemului /i/, [j] – fonemului /j/ etc.), urmează că literele respective sunt ambigue în raport cu aceste foneme.

Litera *i* nu este în schimb ambiguă în raport cu fonemul /ɛ/; *i* are ca denotat fonemul /ɛ/ atunci când acesta se realizează ca [j], adică în poziție finală de cuvânt, după consoană (vezi VI, § 4., condițiile în care apare [j]).

(iii) În raport cu descrierea Petrovici, literele care sunt polisemantice numai în raport cu acest sistem, anume *e*, *i*, *o*, *u*, sunt toate și litere ambigue.

Literele *i*, *u* sunt ambigue în raport cu această descriere în același sens și din aceleași motive pentru care sunt ambigue și în raport cu descrierea Avram. În ce privește literele *e*, *o*, situația este următoarea. Aceste litere au ca denotat fie vocalele [e, o] fie, după cum am văzut, semivocalele [ɛ, ɔ]. Vocalele [e, o] aparțin fonemelor /e/, respectiv, /o/, în timp ce „semivocalele” [ɛ, ɔ] aparțin ca trăsături distinctive („muliere” și, respectiv, „rotunjire”) fonemelor consonantice precedente. Prin urmare grupului de litere *literă consonantică + literă vocalică* îi poate corespunde fie a) secvența: *fonem consonantic + /e/ + fonem vocalic*, fie b) secvența: *fonem consonantic mulat + fonem vocalic*. Grupului de litere *literă consonantică + oa* îi poate corespunde fie a) secvența *fonem consonantic + /oa/*, fie b) secvența *fonem consonantic rotunjit + /a/*. Cum sunt situații pentru care nu există o regulă care să stabilească dacă *e*, *o* au ca denotat sunetele [e, o], urmează că sunt de asemenea situații pentru care nu există o regulă care să stabilească dacă *e*, *o* au ca denotat vocalele /e, o/ sau sunt simple diacritice în raport cu litera consonantică precedentă.

În ce privește *sinonimia*, trebuie menționat doar faptul că în raport cu oricare din cele trei descrieri, singurele litere care intră în raport de sinonimie cu altele sunt *d* și *k*.

3. Secvențe de foneme și secvențe de litere. Numărul cazurilor de polisemie și ambiguitate crește în momentul în care luăm în considerație, în afară de inventarul de litere comparat cu inventarul de foneme, și anumite secvențe de litere în raport cu secvențele de foneme corespunzătoare.

Pentru a nu relua întreaga discuție din cap. VI, vom stabili denotatcele fonologice ale literelor în diverse poziții (în speșă, cele avute în vedere în cap. VI) prin simpla transcriere fonologică a denotatcelor fonetice menționate în acest capitol. Urmând procedeul din § 2., vom da aceste transcrieri în termenii celor trei descrieri fonologice menționate: LRC, Avram, Petrovici.

1°. *Vocalele /ə/, /ɪ/ la inițială.* Am văzut (VI, § 2.) că, la inițială, vocalele [ə], [ɪ] nu apar decât însoțite de un element semivocalic care poate fi mai mult perceptibil: [ɪ] sau mai puțin perceptibil: [ɪ̯].

Deoarece semivocala [ɪ̯] nu apare *decât* în poziție inițială și *decât* înainte de vocalele din seria centrală, [ə], [ɪ], putem considera că segmentele inițiale [ɪ̯, ɪ̯ɪ, ɪ̯ə, ɪ̯ɪ] sunt variante ale fonemelor /ə, ɪ/ în poziție inițială.

În consecință, reprezentarea fonologică a unor cuvinte ca *în, asta*, pronunțate [ɪ̯ɪn, ɪ̯əsta] sau [ɪ̯ɪn, ɪ̯əsta], va fi /ɪn, əsta/.

În aceste condiții, trebuie să considerăm că, la inițială, literele *ă, ɪ* au ca denotat fonemele /ə/ și, respectiv /ɪ/.

2°. În conformitate cu VI, § 3., 1° 1-4, la inițială de cuvânt, literele *i, o, u, e* au următoarele denotate (în conformitate cu cele trei descrieri fonologice):

		LRC	Avram	Petrovici
1	i	/i/, /ii/	/i/, /ji/	/i/, /ji/
2	o	/o/, /uo/	/o/, /wo/	/o/, /wo/
3	u	/u/, /uu/	/u/, /wu/	/u/, /wu/
4	e	/e/, /ie/	/e/, /je/	/e/, /je/

Dat fiind că notațiile *i, o, u, e* la inițială sunt ambigue în raport cu nivelul fonetic, ele sunt ambigue și în raport cu nivelul fonologic.

3°. În conformitate cu VI § 3., 1°, 5., la inițială de silabă, literii *a* îi corespunde:

	LRC	Avram	Petrovici
după e	/a/, /ea/, /ia/	/a/, /ɣa/, /ja/	/a/, /ja/*)
după i	/a/, /ia/	/a/, /ja/	/a/, /ja/
după o	/a/, /oa/, /ua/	/a/, /qa/, /wa/	/a/, /wa/**)
după u	/a/, /ua/	/a/, /wa/	/a/, /wa/

Observație. 4. Întrucât, în conformitate cu descrierea Petrovici, la inițială (de cuvânt sau de silabă) nu apar *decât* sunetele [j, w] și *niciodată* sunetele [e, o], în ter-

menii acestei descrieri, după litera *e*, ceea ce corespunde literei *a* nu poate fi fonologic decât un /a/ sau un /ja/ (punctul notat prin *), iar ceea ce corespunde literei *a* după *o* nu poate fi fonologic decât un /a/ sau un /wa/ (punctul notat prin **).

4. Scrierea limbii române ca scriere fonologică. Pe baza rezultatelor prezentate în §§ 2., 3., vom caracteriza scrierea limbii române din punctul de vedere al parametrilor amintiți în § 1., în termenii fiecăreia din cele trei descrieri.

a) Gradul de adecvare (α). Cele 36 de litere ale alfabetului vor fi raportate la cele trei inventare de foneme: LRC: 29 de foneme; Avram: 33 de foneme; Petrovici: 67 de foneme.

Vom avea deci pentru α următoarele valori, în raport cu cele trei descrieri:

$$\text{LRC: } \alpha = \frac{36}{29} = 1,24$$

$$\text{Avram: } \alpha = \frac{36}{33} = 1,09$$

$$\text{Petrovici: } \alpha = \frac{36}{67} = 0,53.$$

Se observă că, în raport cu descrierea Petrovici, sistemul de scriere este *deficitar*, în timp ce, în raport cu descrierile LRC și Avram, se dovedește a fi ușor *excedentar* (mai excedentar în raport cu descrierea LRC). În raport cu descrierea Avram, scrierea se dovedește a fi foarte aproape de adecvare.

b) Polisemia probabilă (β). Ca și în a., vom stabili coeficientul β în raport cu fiecare dintre cele trei descrieri. Pentru aceasta, vom raporta numărul de litere polisemantice (în termenii fiecărei descrieri) la numărul total de litere.

(i) În raport cu descrierea LRC, literele polisemantice sunt: *k, h, x, ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi*. La acestea se adaugă polisemia literelor *a, e, i, o, u* la inițială. Avem a face deci cu 16 litere polisemantice.

(ii) În raport cu descrierea Avram, literele polisemantice sunt „literele complexe” (*ce, ci, ge* etc.), precum și *a, e, i, o, u* (polisemantice atât în raport cu inventarul de foneme – cf. § 2., cât și în poziție inițială – § 3.); la acestea se adaugă literele *k, h* și *x* (cf. § 2.).

Avem a face, prin urmare, tot cu 16 litere polisemantice.

(iii) Din §§ 2., 3. se poate observa că exact aceleași litere care sunt polisemantice în raport cu primele două descrieri sunt polisemantice și în descrierea Petrovici.

Avem a face deci cu 16 litere polisemantice.

Avem deci pentru β :

$$\text{LRC, Avram, Petrovici: } \beta = \frac{16}{36} = 0,44$$

c. Probabilitatea de actualizarea a polisemiei (γ). Din cele 16 litere polisemantice, *aceleași* în raport cu oricare dintre cele 3 descrieri (vezi mai sus sub b.) cu excepția literelor *k* și *h* (a căror valoare fonologică poate fi determinată contextual), toate celelalte litere își actualizează polisemia în raport cu toate cele trei descrieri. Așadar, în raport cu toate cele trei descrieri, 14 litere (din cele 16 polisemantice) își actualizează polisemia.

Vom avea deci următoarea valoare a coeficientului γ :

$$\text{LRC, Avram, Petrovici: } \gamma = \frac{14}{16} = 0,87.$$

d. Ambiguitatea probabilă (δ). Valoarea coeficientului δ este dată de raportarea numărului de litere care își actualizează polisemia (deci 14, în raport cu toate cele trei descrieri (vezi mai sus, sub c.)) la numărul total de litere. Vom avea deci:

$$\text{LRC, Avram, Petrovici: } \delta = \frac{14}{36} = 0,39.$$

e. Sinonimia probabilă (σ). Conform cu VIII, § 6., literele care participă la raporturi de sinonimie sunt *ă*, *î*, *k*, *chi* și *c*; denotatele lor fonologice sunt /*t*/ (pentru *ă* și *î*), /*k*/ (pentru *c* și *k*) și /*k*'/ (pentru *ki* și *chi*). Această situație este *aceeași* în raport cu toate cele trei descrieri. Avem deci pentru coeficientul σ următoarea valoare:

$$\text{LRC, Avram, Petrovici: } \sigma = \frac{5}{36} = 0,14.$$

f. Probabilitatea de actualizare a sinonimiei (μ). Așa cum s-a arătat în VIII, § 7., din cele cinci litere care participă la raporturi de sinonimie, 3 își actualizează sinonimia în raport cu sunetele [k] și [k']. Cum sunetele [k], [k'] aparțin la foneme diferite, /*k*/, /*k*'/, urmează că literele *k*, *c*, *chi* își actualizează sinonimia și în raport cu sistemul fonologic. Deoarece cele trei descrieri fonologice nu diferă între ele în ce privește statutul fonologic al sunetelor [k], [k'], urmează că probabilitatea de actualizare a sinonimiei este *aceeași* în raport cu toate cele trei descrieri. Vom avea deci:

$$\text{LRC, Avram, Petrovici: } \mu = \frac{3}{5} = 0,60.$$

g. Probabilitatea indeterminării grafice (η). Probabilitatea indeterminării grafice este dată de raportul dintre numărul de litere care își actualizează sinonimia (care, după cum am văzut în f., este același în raport cu cele trei descrieri, adică 3) și numărul total de litere ale alfabetului; vom avea aceeași valoare a coeficientului η în raport cu toate cele trei descrieri:

$$\text{LRC, Avram, Petrovici: } \eta = \frac{3}{36} = 0,08.$$

h. Imaginea sintetică a rezultatelor expuse în acest paragraf este cuprinsă în diagrama de mai jos:

	LRC	Avram	Petrovici
α :	1,24	1,09	0,53
β :	0,44	0,44	0,44
γ :	0,87	0,87	0,87
δ :	0,39	0,39	0,39
π :	0,14	0,14	0,14
μ :	0,60	0,60	0,60
η :	0,08	0,08	0,08

5. Considerații finale. Din diagrama dată sub h (§ 4.), se observă că prin raportare la *oricare* dintre cele trei descrieri menționate în cap. IX, scrierea românească se caracterizează în același fel din punctul de vedere al tuturor parametrilor luați în considerație, cu excepția celui dintâi, α , care este cel mai puțin semnificativ (cf. VII, § 2. a.): gradul de adecvare este diferit în raport cu fiecare din cele trei descrieri; scrierea românească pare să fie aproape de a îndeplini condiția de adecvare în raport cu descrierea Avram.

Se poate observa că, prin raportare la sistemul fonologic, scrierea românească prezintă o valoare destul de ridicată a *ambiguității probabile* (0,39) și o valoare extrem de ridicată (apropiată de 1) a coeficientului care măsoară probabilitatea de *actualizare a polisemiei* (0,87). Aceasta înseamnă că majoritatea literelor polisemantice își realizează polisemia, iar numărul de litere polisemantice este destul de ridicat: probabilitatea ca o literă să fie polisemantică este foarte apropiată de 0,50, anume 0,44.

Faptul că scrierea se caracterizează în mod identic în raport cu cele trei descrieri fonologice considerate se explică prin aceea că, indiferent de descrierea fonologică adoptată, ortografia se dovedește ambiguă în raport cu modul de reprezentare a *vocalelor în poziție inițială* (de cuvânt și/sau de silabă); vezi § 3. 2°, 3°. Așadar, în raport cu oricare dintre descrieri, literele *a, e, i, o, u* sunt ambigue atunci când se află la inițială.

Dacă nu am lua în considerație aceste cazuri și ne-am limita exclusiv la compararea inventarului de litere cu inventarul de foneme al fiecărei descrieri, ar apărea în mod evident un număr de diferențe: în conformitate cu descrierea LRC, literele *e*, *i*, *o*, *u* nu sunt polisemantice (și deci nici ambigue) (cf. § 2.), în timp ce aceste litere sunt polisemantice și ambigue în raport cu celelalte două.

Indicații bibliografice

Identice cu cele de la sfârșitul capitolelor IX și X.

XII. PRIVIRE RECAPITULATIVĂ

După ce, în primul capitol, am stabilit că orice sistem de scriere (alfabetic) este un sistem de *semne* ale căror denotate sunt sunete sau secvențe sonore, am examinat, în al doilea capitol, câteva sisteme de scriere, precizând ce trebuie să înțelegem prin termenul de *scriere alfabetică* (sau *literală*), scriere folosită pentru reprezentarea grafică a limbii române.

Mai departe (capitolul al treilea) am arătat că sistemele de scriere naturale (adică sistemele uzuale de reprezentare prin semne grafice a limbii vorbite), inclusiv sistemele alfabetice, nu permit decât în mod parțial și aproximativ trecerea de la forma grafică la forma fonetică a cuvintelor. Acesta este motivul pentru care în descrierea fonetică a limbilor naturale este necesară folosirea unor sisteme de *scriere artificiale*, numite *alfabete fonetice*, care permit o *determinare exactă* a sunetelor la care aceste sisteme de scriere se referă. O metodă de determinare exactă a denotatului fiecăruia dintre semnele alfabetului fonetic este sistemul de *citire a matricilor de clasificare* a sunetelor (cap. III, § 2).

După o sumară prezentare și clasificare a sunetelor limbii române (cap. IV), se face o analiză a raporturilor de denotație dintre literele alfabetului folosit în scrierea limbii române și sunetele limbii române. În capitolul al cincilea se examinează raportul dintre inventarul de litere și inventarul de sunete, indicându-se, pentru fiecare literă a alfabetului românesc, sunetul sau sunetele pe care le denotă, precum și cazurile în care anumite litere îndeplinesc o funcție diacritică (este vorba de literele *h*, *e*, *i*). Rezultatul acestei operații este o clasificare a literelor alfabetului în raport cu numărul de sunete denotate, adică cu gradul lor de polisemie (cap. V, § 5). În capitolul al șaselea este examinat modul în care anumite *secvențe de sunete* sunt reprezentate în scris. Dat fiind că pentru anumite sunete care apar în secvențe nu există sunete corespunzătoare (semivocala [ɨ], de exemplu), precum și datorită faptului că există convenții de ordin ortografic care împiedică reprezentarea în scris a unor sunete care apar în secvențe (chiar dacă există litere corespunzătoare acestor sunete), anumite litere își măresc pe această cale numărul de denotate la care se referă; de exemplu, deoarece există o regulă ortografică prin care se interzice reprezentarea în scris a semivocalii inițiale [j] în cuvinte ca *eu*, *el*, *ei*, *ele*, *este*, *eram* etc. rezultă că litera *e*, în cuvinte ca cele menționate, are denotatul [je]; în același sens, deoarece regulile ortografice românești nu permit notarea semivocalii [j] care apare în pronunție între [i] și [a] în cuvinte ca *Maria*, *apropia* etc. (pronunțate [marija], [apropija]), rezultă că litera *a*, în cuvinte de acest tip, are denotatul [ja].

În anumite cazuri de polisemie a literelor, este posibilă formularea de reguli care să permită alegerea *unuia și numai unul* dintre sunetele denotate (de exemplu, atunci când litera *a* este precedată de *ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi, e, i*, se poate spune că ea are totdeauna denotatul [ă]); în alte cazuri, stabilirea unci astfel de reguli nu este posibilă (de exemplu, nu se poate da o regulă pe baza căreia să putem spune că în *rea, e* are denotatul [e], iar în *real, e* are denotatul [e]). În ultimul caz spunem că litera este *ambiguă*.

În capitolul al șaptelea se propune o *relativizare* a conceptului de „scriere fonetică”. Pornindu-se de la accepția *tare* a termenului de „scriere fonetică” (definit ca sistem de scriere în care fiecărui semn grafic (literă) îi corespunde un sunet și numai unul singur, totdeauna același, și fiecărui sunet îi corespunde un semn grafic și numai unul singur, totdeauna același), se arată că ceea ce face ca un sistem de scriere natural să nu fie „în întregime” fonetic este prezența cazurilor de *polisemie* a semnelor, de *sinonimie* a semnelor (= semne diferite cu același denotat), situațiile de *ambiguitate* (= situații în care nu se pot formula reguli care să permită trecerea univocă de la forma grafică a cuvintelor la forma fonetică a lor), precum și situațiile de *indeterminare grafică* (= situații în care nu se pot formula reguli care să permită trecerea univocă de la forma fonetică a cuvintelor, la forma grafică a lor). Prin raportarea numărului de litere polisemantice, a numărului de litere ambigue, a numărului de litere sinonime și a numărului de litere sinonime pentru care nu se pot stabili reguli de trecere de la forma fonetică la cea grafică, la numărul total de litere ale alfabetului, se obțin o serie de coeficienți care măsoară *probabilitatea* ca o literă să fie *polisemantică*, respectiv, *ambiguă* sau, în sfârșit, *probabilitatea* unei *indeterminări grafice*. Prin raportarea numărului de litere ambigue la numărul total de litere polisemantice obținem un coeficient care măsoară *probabilitatea de actualizare a polisemiei*; prin raportarea numărului de litere sinonime care generează *indeterminarea grafică* la numărul total de litere sinonime, obținem un coeficient care măsoară *probabilitatea de actualizare a sinonimiei*. În sfârșit, raportarea numărului de litere la numărul de sunete măsoară gradul de acoperire a unui sistem de scriere la un sistem fonetic. Toți acești coeficienți măsoară, de fapt, *distanța la care un sistem de scriere dat se situează în raport cu ceea ce putem numi un sistem de scriere fonetic în sens tare*.

În capitolul al optulea, prin raportarea sistemului românesc de scriere la sistemul fonetic, se obține o caracterizare a celui dintâi în termenii coeficienților menționați. Scrierea românească se caracterizează printr-un grad ridicat de ambiguitate (probabilitate apropiată de 0,50) și printr-un grad neglijabil de indeterminare (probabilitatea 0,08).

După o prezentare sumară, în capitolul al nouălea, a trei descrieri fonologice alternative (descrierea LRC, descrierea lui Andrei Avram și descrierea lui Emil Pertovici), se trece, în capitolul al zecelea, la precizarea termenului de „scriere fonologică”, propunându-se o accepție *relativă* a acestuia, paralelă cu accepția relativă a termenului de „scriere fonetică”. Măsura în care o scriere este (sau nu este) fonologică se poate stabili prin *raportarea sistemului de scriere la o descriere determinată a sistemului fonologic al unei limbi*. Literelor pot fi *polisemantice, ambigue, sinonime* etc. în raport cu fonemele tot așa cum pot fi polisemantice, ambigue, sinonime etc. în raport cu sunetele. Coeficienții care măsoară *polisemia probabilă, sinonimia probabilă, probabilitatea de actualizare a polisemiei, a sinonimiei, ambiguitatea probabilă* etc. caracterizează un sistem de scriere și în raport cu un sistem fonologic, tot așa cum îl caracterizează în raport cu un sistem fonetic.

În capitolul al unsprezecelea, se examinează scrierea românească în raport cu cele trei descrieri prezentate în capitolul IX. Rezultatele obținute arată că, cu excepția gradului de adecvare, scrierea românească se caracterizează în același fel, indiferent de descrierea fonologică la care este raportată.

Ambiguitatea probabilă este destul de ridicată (0,39), iar probabilitatea de actualizare a polisemiei este foarte mare (0,87), ceea ce înseamnă că majoritatea literelor polisemantice generează ambiguitate, adică nu permit trecerea univocă de la forma scrisă, la forma fonetică a cuvintelor.

LISTA ABREVIERILOR

- Avram, *Remarques* = Andrei Avram, „Remarques sur les diptongues du roumain”, în *Recherches sur les diptongues roumaines*, publiées par A. Rosetti, Bucarest-Copenhague, 1959, pp. 135–147.
- Mioara Avram, *Probleme* = Mioara Avram, „Probleme ale alcătuirii unui nou îndreptar ortografic al limbii române”, LR XXIV, 1975, nr. 4, pp. 279–288.
- Beldescu, *Ortografia* = G. Beldescu, *Ortografia în școală*, București, 1973 (Editura Didactică și Pedagogică).
- Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu* = Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română*, București, 1975 (Editura Științifică și Enciclopedică).
- Ciobanu & Sfârlea, *Cum scriem* = Fulvia Ciobanu și Lidia Sfârlea, *Cum scriem, cum pronunțăm corect*, București 1970 (Editura Științifică).
- DLRM = Academia Republicii Populare Române, Institutul de lingvistică din București, *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958 (Editura Academiei).
- Graur, *Mic tratat* = Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, București, 1974 (Editura Științifică).
- Hristea, *Ortografie* = Theodor Hristea, „Probleme de ortografie” în *Sinteze de limba română. Radiotele școală*, București, 1972.
- IL = *Introducere în lingvistică*, elaborată de un colectiv condus de acad. prof. Al. Graur, București, ed. a III-a, 1972 (Editura Științifică).
- IOOP = *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția a III-a, București, 1971 (Editura Academiei).
- LRC = Georgeta Ciompec, C. Dominte, Valeria Guțu Romalo, C. Mârza, E. Vasiliu, sub conducerea acad. I. Coteanu, *Limba română contemporană*, vol. I, București, 1974 (Editura Didactică și Pedagogică).
- Petrovici, *Corelația I* = Emil Petrovici, „Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română”, în SCL I, 1950, pp. 172–220.
- Petrovici, *Corelația II* = id., „Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română”, în SCL III, 1952, pp. 127–185.
- Petrovici, *Sistemul* = id., „Sistemul fonematic al limbii române”, în SCL VII, 1956, nr. 1–2, pp. 7–18.
- Rosetti, *Introducere* = Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, București, 1967 (Editura Științifică).
- Rosetti, *Études* = A. Rosetti, *Études linguistiques*, The Hague, Paris, 1973 (Mouton).
- Schaff, *Introducere* = Adam Schaff, *Introducere în semantică*, (Traducere din limba poloneză), București, 1966 (Editura Științifică).
- Sfârlea, *Pron. lit.* = Lidia Sfârlea, *Pronunția românească literară. Stilul scenic*, București, 1970 (Editura Academiei).
- Șuteu, *Influența* = Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, 1976 (Editura Academiei).
- Vasiliu, *Fonologia* = Emanueț Vasiliu, *Fonologia limbii române*, București, 1965 (Editura Științifică).

**Tiparul s-a executat sub c-da nr. 580/1999,
la Tipografia Editurii Universității din București**

**VERIFICAT
2017**

ISBN 973-575-372-3

Lei 12000